

การพัฒนาแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม
บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

นางสาวธनिया กิตติสิทโธ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2556

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

THE DEVELOPMENT OF A LEARNING FOR CHANGE MODEL BASED ON COMMUNITY
SELF-RELIANCE CONCEPT TO ENHANCE HANDICRAFT ABILITY

Miss Dhaneeya Kittisiddho

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Non-Formal Education

Department of Lifelong Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน
โดย	นางสาวธनिया กิตติสิทโธ
สาขาวิชา	การศึกษานอกระบบโรงเรียน
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	รองศาสตราจารย์ ดร.โกสุม สายใจ

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

.....คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิตา รักษ์พลเมือง)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร.โกสุม สายใจ)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรัตน์ ปทุมเจริญวัฒนา)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.สุวิธิตา จรุงเกียรติกุล)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.ชนินทร์ สุขเจริญ)

ธนิยา กิตติสิทธิ : การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน. (THE DEVELOPMENT OF A LEARNING FOR CHANGE MODEL BASED ON COMMUNITY SELF-RELIANCE CONCEPT TO ENHANCE HANDICRAFT ABILITY) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: รศ. ดร.โกสุม สายใจ, 151 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน พัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง และนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน โดยเลือกกรณีศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง เป็นชุมชนที่มีความสามารถทางศิลปหัตถกรรม 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านราษมาต ชุมชนทะเลน้อย และชุมชนบ้านทอน การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสาร และการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ใช้เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบบสังเกตภาคสนาม ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล นำไปสู่การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน โดยตรวจสอบรูปแบบและให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการวิจัยพบว่า

1. รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ ในอดีตมีลักษณะการเรียนรู้ตามธรรมชาติ โดยอาศัยครูพักลักจำ ลอกเลียนวิธีการจักสานลวดลายและรูปแบบ ลักษณะการถ่ายทอดความรู้เป็นแบบมุขปาฐะและการลงมือปฏิบัติ ให้ความสำคัญอย่าง เนื่องจากศิลปหัตถกรรมจักสานเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม เริ่มเมื่อชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก การผลิตเพื่อใช้ในชุมชนจึงเปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ซื้อ ชุมชนจึงต้องมีการพัฒนาความสามารถให้ตรงตามเป้าหมายการผลิต ชุมชนบ้านราษมาตมีเป้าหมายเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริมและการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ชุมชนทะเลน้อยผลิตศิลปหัตถกรรมเป็นอาชีพหลักจึงต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ชุมชนบ้านทอนมีเป้าหมายเพื่อสร้างอาชีพเน้นรูปแบบดั้งเดิมแต่มีความประณีต ทั้ง 3 ชุมชน พึ่งตนเองได้ในการผลิตโดยใช้ทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น ใช้วัตถุดิบการผลิตในพื้นที่ มีการหาความรู้ในการสร้างและพัฒนางานจากภูมิปัญญา ปราชญ์หรือผู้รู้ในท้องถิ่น
2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และทรัพยากร ซึ่งส่งผลต่อการกระทำที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนในการพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม กระบวนการเรียนรู้มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ความตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริง 2) มีเป้าหมายและการกำหนดแนวทาง 3) ปฏิบัติตามเป้าหมาย 4) ทบทวนการปฏิบัติและตรวจสอบผล โดยมีทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) วัตถุดิบหลักหรือเทคโนโลยีพื้นบ้าน 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน 3) ผู้นำในท้องถิ่น 4) สภาพแวดล้อมชุมชน
3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ได้แก่ 1) ส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมได้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล 2) ส่งเสริมให้มีการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน 3) ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถทางด้านการผลิตศิลปหัตถกรรมของชุมชน 4) กำกับติดตามกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชน เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ภาควิชา การศึกษาตลอดชีวิต

ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก .....

ปีการศึกษา 2556

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม .....

5184225227 : MAJOR NON-FORMAL EDUCATION

KEYWORDS: NON-FORMAL EDUCATION PROGRAM/SELF-RELIANCE/LEARNING FOR CHANGE /
HANDICRAFT

DHANEYYA KITTISIDDHO: THE DEVELOPMENT OF A LEARNING FOR CHANGE MODEL BASED ON COMMUNITY SELF-RELIANCE CONCEPT TO ENHANCE HANDICRAFT ABILITY. ADVISOR: ASST. PROF. DR.WIRATHEP PATHUMCHAROENWATTANA, CO-ADVISOR: ASSOC. PROF. DR.KOSOOM SAICHAH, 151 pp.

Development Learning for Change Model Based on Community Self-reliance Concept is to Enhance Handicraft Ability has 3 objectives. To analyze various aspects of such a model of learning that could enhance handicraft ability further leading to self-reliant communities and present policy recommendations to promote the abilities of handicraft based on community self-reliance concept.

The research methodology was divided into three stages. In Stage One, the context of the research was basically studied to create a conceptual framework of learning for change based on community self-reliance. Data were collected from interviews and observations of best practice and resources keeping the conceptual framework into consideration. This included interviews with experts and stakeholders within the community. In Stage Two, it was inquired into the various dimensions of the model of learning for change that aims to develop the handicraft ability with the goal of a self-reliant and sustainable community. Researcher synthesized results and collated the findings of the research that included among other criteria: selecting key informants and experts; in-depth interviews for initiating group discussions. Data collected from the research were subjected to group discussions, observations and analysis with the help of expert views with an aim to verify the information. In Stage Three, policy and operational recommendations were presented. The model developed was checked by the experts and stakeholders comprising members of the community. It further went through the scrutiny of the focus group feedback.

The integrated steps were as follows: Stage 1: Self-awareness; Stage 2: Set a Purpose and Goals; Stage 3: Learning and skills practicing; Stage 4: Performance audit planning process. The researchers found that such learning models were appropriate to implement to Crafts Basketry community development. Since it was a product that has the potential to promote community economic development. The development supports the strategic development of community-based, policy, social and economic development in the country.

Department: Lifelong Education

Student's Signature .....

Field of Study: Non-Formal Education

Advisor's Signature .....

Academic Year: 2013

Co-Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตาจากหลายบุคคล ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาทั้งสองท่าน คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา และรองศาสตราจารย์ ดร.โกสุม สายใจ ที่ให้ความกรุณาแนะนำและมอบความรู้อันเป็นประโยชน์ตลอดระยะเวลาการทำวิทยานิพนธ์

กราบขอบพระคุณเป็นพิเศษสำหรับกำลังใจ คำแนะนำและความช่วยเหลืออันเปี่ยมด้วยความเมตตาจาก รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล คณาจารย์และบุคลากรทุกท่านในสาขาวิชาการศึกษา นอกระบบโรงเรียน รวมถึง รองศาสตราจารย์ ดร.เกียรติวรรณ อมาตยกุล สำหรับคำชี้แนะที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการมองโลกมุมใหม่ในแง่บวก

กราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล ประธานกรรมการสอบ และคณะกรรมการสอบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรรรัตน์ ปทุมเจริญวัฒนา อาจารย์ ดร.สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์ ดร.ชนินทร สุขเจริญ สำหรับคำแนะนำและความทุ่มเทในการพัฒนางานวิทยานิพนธ์ให้สำเร็จ

กราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้กรุณาตรวจสอบเครื่องมือ ตรวจสอบผลการศึกษาวิจัย รวมถึงข้อเสนอแนะในการพัฒนางานวิจัย และขอขอบพระคุณสมาชิกชุมชนต้นแบบทั้งสามแห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านร่ำหมาด อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส สำหรับข้อมูลและความรู้ที่เป็นประโยชน์ในการพัฒนางานวิจัยจนสำเร็จ

ขอขอบพระคุณผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านบ่อผุด อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี และพี่น้อง เพื่อนครู สำหรับการสนับสนุนและความช่วยเหลือเื้อื่อเวลาให้ผู้วิจัยได้มุ่งมั่นทำวิทยานิพนธ์ช่วงสุดท้ายจนสำเร็จ

ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษสำหรับความรักใคร่กลมเกลียว กำลังใจและความช่วยเหลือทุกด้านจาก พี่ น้อง เพื่อนร่วมสาขาการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณประพิมพ์พรรณ สุวรรณภูมิ คุณจุฑาทิพย์ พิทักษ์ คุณพงศ์วัช วิวังสุ คุณนันทภา ปัญญารัตน์ คุณณัชภัศ ธีระเรืองไชยศรี คุณสุดา เชิดเกียรติกุล คุณพรรษา เอกพรประสิทธิ์ คุณณัฐวุฒิ ประทุมชาติ และเพื่อนร่วมรุ่นปีการศึกษา 2551 ทุกท่าน

กราบขอบพระคุณสมาชิกครอบครัวกิตติสิริโธ พ่อ แม่และพี่สาว สำหรับการวางรากฐานชีวิต ให้การสนับสนุนผู้วิจัยได้ค้นหาและพัฒนาตนเองในทุกด้าน ด้วยความรัก ความเข้าใจและเป็นกำลังใจสำคัญ ด้วยดีเสมอมา สุดท้ายขอขอบคุณพลังใจและถ้อยคำเสริมความเชื่อมั่นจากเพื่อนร่วมรุ่นทัศนศิลป์-จิตรกรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรโธฒ ประสานมิตร และกัลยาณมิตรในชีวิตทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	5
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	8
ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง.....	8
ตอนที่ 2 แนวคิดการพึ่งตนเอง (Self-reliance).....	16
ตอนที่ 3 ข้อมูลศิลปหัตถกรรม	25
ตอนที่ 4 ข้อมูลบริบทของชุมชน.....	35
ตอนที่ 5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	43
ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย	53
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	55
ระยะที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง	55
ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง	59
ระยะที่ 3 การนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน	59
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	60

หน้า

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปะทัศนกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ.....	60
ตอนที่ 2 ผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปะทัศนกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน.....	112
ตอนที่ 3 ผลการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปะทัศนกรรมบน ฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน	117
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	119
สรุปผลการวิจัย	120
อภิปรายผลการวิจัย.....	124
ข้อเสนอแนะ.....	130
ภาคผนวก ก.....	132
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ	132
ภาคผนวก ข.....	133
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	133
แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก	133
แบบสังเกตภาคสนาม	138
แนวทางการสนทนากลุ่ม	142
รายการอ้างอิง.....	144
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	151

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การส่งเสริมประชาชนให้เข้าถึงองค์ความรู้สำคัญ เพื่อการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม โดยยังคงรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นและสามารถต่อยอดผลิตภัณฑ์สู่การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนให้มั่นคง เพื่อเป็นปัจจัยสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศได้อย่างยั่งยืน อีกทั้งสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและบริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนที่เข้มแข็ง จำเป็นอย่างยิ่งที่หน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ควรสร้างองค์ความรู้สำคัญด้านภูมิปัญญาทางศิลปหัตถกรรมบนพื้นฐานการพึ่งตนเองชุมชน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่เป็นประโยชน์ในการพัฒนาความสามารถ การสร้างเจตคติที่ดีของประชาชน เพื่อจุดประกายความคิดสร้างสรรค์ในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้มีคุณภาพเต็มศักยภาพของชุมชน

นโยบายการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน มีแนวคิดในเรื่องการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่นและสามารถขยายผลทางการพาณิชย์ โดยมีมิติการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญที่ทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างศิลปหัตถกรรมและจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศ ดังคำปาฐกถาของ นายอลงกรณ์ พลบุตร อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงพาณิชย์ ได้บรรยายพิเศษในหัวข้อแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ในการประชุมใหญ่สามัญประจำปี ครั้งที่ 29 เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2553 ณ ศูนย์แสดงสินค้าและการประชุมนานาชาติ กรุงเทพฯ (ไบเทค) โดยกล่าวว่า แม้เพียงต้นหญ้าต้นเล็ก ๆ หนึ่งต้นที่เติบโตในท้องถิ่น ท่างไกลความเจริญ หากสามารถใช้ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” นำหญ้าต้นเล็ก ๆ ไปพัฒนา ถักทอ ดัดแปลงต่อยอดเพื่อใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ ก็จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศอย่างยั่งยืนได้

ทั้งนี้ จากสภาวะการณ์ของโลกปัจจุบันที่มีการพัฒนาและเสื่อมถอยในทุกมิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนามนุษย์และสังคมในทุกระดับ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2555-2559 จึงประเมินสถานการณ์ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาการศึกษาเรียนรู้และการพัฒนาชุมชนระดับประเทศจนถึงระดับโลกในหลายประเด็น เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่คนไทยได้รับการพัฒนาศักยภาพ แต่มีปัญหาด้านคุณภาพการศึกษาและสติปัญญาของเด็ก การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพิ่มขึ้นเกิดเครือข่ายการพึ่งตนเองในหลายพื้นที่ แต่เศรษฐกิจชุมชนยังไม่เข้มแข็ง รวมถึงปัญหาการย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบทสู่เมือง (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553) ปัญหาดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบในประเด็นการพัฒนาของสังคมและชุมชนไทยในทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งละเลยองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่มีอยู่ในท้องถิ่น การไม่เข้าใจคนในสังคม การละเลยระบบสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนการขาดข้อมูลพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นเพื่อกำหนดผลลัพธ์ของการพัฒนา สภาพปัญหาผนวกกับนโยบายการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ซึ่งวางอยู่บนแนวคิดเรื่องความทันสมัย และการพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม ทำให้กระบวนการ พัฒนาเดินมาถึงทางตันและนำมาสู่ปัญหาสังคมมากมาย (พัชรินทร์ สิริสุนทร, 2550)

การประเมินสถานการณ์ของภาครัฐและผลการศึกษาปัญหาการพัฒนาท้องถิ่น ที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน จึงควรให้ความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม ให้การพึ่งตนเองเป็นปัจจัยเสริมรากฐานการพัฒนาที่มั่นคงของประเทศ ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ดำเนินการจัดการความรู้ในชุมชนให้เป็นระบบและเกิดเป็นองค์ความรู้ที่ทรงพลัง ทั้งนี้ เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีศักยภาพและมีู่ทางด้านการตลาด โดยมีแนวคิดที่สำคัญเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นและพลังอำนาจชุมชนเป็นกลไกขับเคลื่อนที่สำคัญ จะเห็นได้จากแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 7) พ.ศ.2550 มาตรา 53/1 และมาตรา 53/2 ซึ่งบัญญัติให้จังหวัดและกลุ่มจังหวัดทำแผนพัฒนา โดยสำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้จัดทำกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับภูมิภาคที่ยึดกระบวนการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ภูมิภาค เพื่อสนับสนุนจังหวัดและกลุ่มจังหวัดให้สามารถใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดทำแผนพัฒนา โดยกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ในแต่ละภูมิภาคของประเทศให้เชื่อมโยงกับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อเป็นฐานการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม การเกษตรและการแปรรูปการเกษตร การท่องเที่ยวของภูมิภาค นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้นำมีแนวคิดและทิศทางการพัฒนาเชิงพื้นที่ ให้เกิดการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคและท้องถิ่น สร้างความสมดุลของการพัฒนา นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทยได้ต่อไป (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551)

นอกจากประเด็นการพัฒนาในบริบททางสังคมวัฒนธรรมข้างต้นแล้ว กรอบการพัฒนาของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) สรุปประเด็นการพัฒนาได้ว่า บริบทการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศเป็นทั้งโอกาสและภัยคุกคามที่ส่งผลกระทบต่อ การปรับรูปแบบและบทบาทการพัฒนาพื้นที่ของประเทศในอนาคตเป็นอย่างมาก จึงจำเป็นต้อง ทบทวนแนวคิดและทิศทางการพัฒนา โดยการกำหนดกรอบยุทธศาสตร์เพื่อสนับสนุนการพัฒนา จังหวัดและกลุ่มจังหวัด ในการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้สมดุลและยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย 3 แนวทางหลัก ได้แก่ การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับภาคเศรษฐกิจที่แท้จริง การ เสริมสร้างความเท่าเทียมและเป็นธรรมในระบบเศรษฐกิจ การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันของระบบเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นนโยบายด้านการศึกษา ให้มีการขยายบทบาทของระบบการเรียนรู้ผ่านหน่วยงานที่ เกี่ยวข้องด้านความคิดสร้างสรรค์ เช่น สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ ระบบห้องสมุด สมัยใหม่ อุทยานการเรียนรู้ พิพิธภัณฑ์เพื่อการเรียนรู้แห่งชาติ ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ เป็นต้น นโยบายด้านศิลปะและวัฒนธรรม พื้นฟู อนุรักษ์ และเรียนรู้ความหลากหลายของศิลปะและ วัฒนธรรมไทย สนับสนุนการนำภูมิปัญญาไทย และวัฒนธรรมท้องถิ่น มาใช้ในการสร้างสรรค์คุณค่า ของสินค้าและบริการ ที่มีโอกาสด้านการตลาดสูง เช่น หัตถกรรม อาหารสุขภาพ บริการสุขภาพ บริการท่องเที่ยว เป็นต้น โดยการรักษาคุณค่า เอกลักษณ์ของท้องถิ่นอย่างเข้มแข็ง เพื่อนำภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นไปต่อยอดขยายผลในเชิงพาณิชย์ นโยบายสำหรับภาคอุตสาหกรรมและบริการ ปรับปรุงประสิทธิภาพและผลิตภาพการผลิต โดยการเพิ่มความคิดสร้างสรรค์แก่ผลิตภัณฑ์และบริการ (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปพัฒนา ศิลปหัตถกรรม สอดคล้องกับหลักการพื้นฐาน 3 ประการ ของโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล การพึ่งตนเองได้ มีความคิดอย่างสร้างสรรค์และการสร้างทรัพยากรมนุษย์ เป็นแนวคิดมาจากเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพึ่งตนเอง ชุมชนเข้มแข็ง ภูมิปัญญาและคุณภาพชีวิต โดยรัฐบาลได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างงาน สร้างรายได้แก่ชุมชน สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ให้สามารถคิดเองทำเองในการพัฒนาท้องถิ่น ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในท้องถิ่น (บุญอนันต์ พินัยทรัพย์, 2549)

ทั้งนี้ ปัญหาการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมนับจากอดีต ตามรายงานวิจัย การสำรวจและพัฒนาช่างฝีมือสตรีในชนบทภาคใต้ ได้กล่าวถึง การสร้างสรรค์งานศิลปหัตถกรรมโดยขาดเอกลักษณ์ที่แสดงออกในชิ้นงาน ด้วยการลอกเลียนแบบผลิตภัณฑ์ทั้งจากตัวช่างเองหรือโดยการส่งเสริมการผลิต โดยนำแบบอย่างที่ดีในท้องถิ่นหนึ่งไปเป็นแม่แบบให้ช่างอีกท้องถิ่นหนึ่งผลิตขึ้น นอกจากจะมีผลต่อวัฒนธรรมของท้องถิ่นในแง่การสูญเสียเอกลักษณ์ประจำถิ่นแล้ว ยังทำให้เกิดการตัดราคากันเองและขาดแรงจูงใจในการซื้อเพราะขาดความแปลกตา อาทิ ผลิตภัณฑ์กระจูด ผ้าทอที่จะมีลวดลาย สีเส้นและรูปแบบเหมือนกันในหลายท้องถิ่น การผลิตเลียนแบบอาจเกิดจากขาดความรู้เรื่องการออกแบบ (ภิญโญ ต้นพิทยคุปต์, 2535) ปัญหาข้างต้น สอดคล้องกับผลสรุปปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงาน จากรายงานผลการปฏิบัติงานที่สำคัญ โดยศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพพระห้วงประเทศ (องค์การมหาชน) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2554 พบปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงานผลิตภัณฑ์ผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพและศิลปหัตถกรรมเพื่อการส่งออก ได้แก่ ขาดข้อมูลเรื่องการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ไม่ตรงตามความต้องการของตลาด ขาดความเชื่อมโยงกับสถาบันในต่างประเทศ นอกจากนี้ยังพบปัญหาและอุปสรรคเรื่องกำลังการผลิตและการควบคุมการรักษามาตรฐานการผลิตของศูนย์ศิลปาชีพ ได้แก่ การผลิตขาดความต่อเนื่องและมีปริมาณที่ไม่เพียงพอต่อตลาด คุณภาพการผลิตไม่คงที่

จากปัญหาการพัฒนาและส่งเสริมศิลปหัตถกรรมดังกล่าวข้างต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ผลิตในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรพัฒนาองค์ความรู้และทักษะทางด้านศิลปหัตถกรรมแก่สมาชิกชุมชนให้มีความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมที่มีคุณภาพ รูปลักษณะผลิตภัณฑ์มีความสอดคล้องกับความต้องการของตลาด โดยยังคงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้ได้ในเวลาเดียวกัน

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการเสริมสร้างศิลปหัตถกรรมจากต้นแบบชุมชนที่มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมของตนเองไปสู่มาตรฐานจนเป็นที่ยอมรับในวงกว้างทั้งเชิงพาณิชย์และการดำรงเอกลักษณ์ของชุมชน สามารถสะท้อนสภาวะการพึ่งตนเองได้ เป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่นที่ควรได้รับการศึกษา เพื่อให้ทราบถึงกระบวนการสร้างสรรค์และการเรียนรู้ของชุมชน ในปัจจุบันมีนักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา ให้ความสนใจศึกษาค้นคว้าและรายงานถึงประเด็นเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านโดยสอดแทรกไว้ในหลักสูตรการศึกษา เฉพาะอย่างยิ่งในสาระการเรียนรู้ศิลปศึกษา ซึ่งนำมาใช้ในการเรียนการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและบรรพบุรุษของตน เป็นหนทางที่จะเสริมสร้างและนำไปสู่การอนุรักษ์ทางศิลปะและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นประเด็นที่มีการณรงค์เรียกร้องให้สังคมเกิดความตระหนักมาเป็นเวลาร่วมสองทศวรรษแล้ว (ณัฐยา ทิพรัตน์, 2553) นอกจากนี้ การศึกษาชุมชนที่มี

ความสัมพันธ์กับศิลปหัตถกรรมพบว่า ศิลปหัตถกรรมในทุกสังคม ล้วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้น ๆ เป็นการสะท้อนถึงความเชื่อ ค่านิยม ทักษะคติ โดยแสดงออกเป็นผลงานทางศิลปหัตถกรรม พร้อมกับนำมาใช้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในงานพิธี พิธีกรรม ประเพณีทั้งในระดับชุมชนและสังคมตลอดมา (พินาลิน สาริยา, 2547) ในปีงบประมาณ 2552 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม จึงจัดโครงการขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปี 2552 เป็นปีแรก อันจะนำไปสู่การสร้างความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่า ยอมรับในความหลากหลายทางวัฒนธรรม และการอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุขของคนในสังคม โดยจำแนกมรดกภูมิปัญญาเป็น 6 สาขา มีศิลปหัตถกรรมเป็นองค์ประกอบหนึ่งในสาขาที่ 5 คือ สาขางานช่างฝีมือดั้งเดิม ซึ่งหมายถึงภูมิปัญญา ทักษะ ฝีมือช่าง การเลือกใช้วัสดุและกลวิธีการสร้างสรรค์ที่แสดงถึงอัตลักษณ์ สะท้อนพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชน งานช่างฝีมือดั้งเดิม แบ่งเป็น 8 ประเภท ประกอบด้วยงานผ้าและผลิตภัณฑ์จากผ้า เครื่องจักสาน เครื่องรัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องไม้ เครื่องหนัง เครื่องประดับ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน และผลิตภัณฑ์อื่นซึ่งเป็นงานช่างฝีมือดั้งเดิมที่ประดิษฐ์หรือผลิตขึ้นจากวัสดุในท้องถิ่นหรือจากวัสดุเหลือใช้ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2552)

งานวิจัยเรื่องการพัฒนาารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน เป็นการวิเคราะห์กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบที่มีการส่งเสริมความสามารถในการบริหารจัดการ การผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมเป็นที่ยอมรับทั้งจากภาครัฐและเอกชน ความสำคัญในการศึกษาวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับนโยบายกระทรวงมหาดไทย ซึ่งได้กำหนดนโยบายเร่งด่วน ให้การส่งเสริมอาชีพชุมชนเป็นนโยบายเพื่อสร้างอาชีพและรายได้ให้กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น โดยมอบหมายให้กรมการพัฒนาชุมชนส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้เข้มแข็งอย่างยั่งยืน เริ่มจากการรวมกลุ่มประชาชนระดับฐานรากในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นผลิตภัณฑ์และบริการที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น จากแนวคิดและนโยบายการส่งเสริมชุมชนพึ่งตนเองดังกล่าว ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนต้นแบบด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีแนวคิดการพึ่งตนเองและแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นแนวคิดหลัก นอกจากนี้ยังมีแนวคิดทฤษฎีอื่นที่เกี่ยวข้องอื่น ร่วมกับบริบทของชุมชนในด้านสภาพแวดล้อมทั่วไป สภาพทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม รวมถึงเครือข่ายการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นการอธิบายถึงรูปแบบการเรียนรู้และทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเรียนรู้ของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการเสริมสร้างศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง โดยมีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองได้และกระบวนการปฏิบัติที่เป็นชุมชนแห่งการสร้างสรรค์ในอนาคต (Rogers, 1992) ซึ่งเป็นแนวทางในการสร้างพลังการพึ่งตนเองและช่วยเหลือกันของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาารูปแบบการเรียนรู้ของประชาชนให้ตระหนักถึงปรากฏการณ์ทางสังคมโลกและพร้อมรองรับการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองบนพื้นฐานความเชื่อมั่นที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพและพัฒนาตนเองเพื่อพร้อมเป็นบุคคลแห่งสังคมการเรียนรู้ร่วมกันอย่างยั่งยืน

คำถามการวิจัย

1. ชุมชนต้นแบบมีรูปแบบการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความสามารถด้านศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างไร
2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเอง มีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร นำทรัพยากรในท้องถิ่นมาสนับสนุนและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมได้อย่างไร
3. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น สามารถนำไปสู่ข้อเชิงแนะเชิงนโยบายได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง
3. เพื่อนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านประชากร

ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาที่มีลักษณะตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย ใช้วิธีการเลือกชุมชนแบบเจาะจง (Purposive sampling) โดยศึกษาจากเอกสารกรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และเอกสารกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาภาคตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 7) ทั้งนี้ ชุมชนต้นแบบเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรม และเป็นชุมชนที่มีแหล่งวัตถุดิบหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรมที่หาได้ในท้องถิ่น มีประวัติการสร้างสรรคงานศิลปหัตถกรรมสืบเนื่องมาจากอดีตกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นที่ยอมรับในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ที่มีเกณฑ์รับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยสามารถเลือกชุมชนต้นแบบที่มีคุณสมบัติตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนบ้านร่ำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่
2. ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง
3. ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส

ขอบเขตด้านเนื้อหา

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ ในขอบข่ายแนวคิดการพัฒนาเพื่อการเปลี่ยนแปลงและแนวคิดการพึ่งตนเอง เป็นประเด็นสำคัญเพื่ออธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่น่าไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชน

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ความสามารถทางศิลปหัตถกรรม หมายถึง การกระทำที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้ ก่อให้เกิดความรู้ในการเลือกใช้วัตถุดิบและเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการผลิต มีทักษะความชำนาญในการผลิต การปรับปรุงยุคและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมให้มีคุณภาพ ได้มาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาด มีการสร้างทัศนคติที่ดีในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและสามารถถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมให้แก่ผู้อื่นได้ ของชุมชนบ้านร่ำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอลำลูกกา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง หมายถึง แบบจำลองกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนให้มีทัศนคติที่ดีและมีความภาคภูมิใจในงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น มีการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรม โดยมีทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีในท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อชุมชนให้มีความตระหนักที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมให้มีความรู้ด้านการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม มีทักษะความชำนาญในการผลิต มีความสามารถพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม และมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชนที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้านทัศนคติการสืบสานอนุรักษ์และการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น กระทั่งเป็นผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมที่มีคุณภาพ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มและตอบสนองความต้องการของตลาดในหลายระดับ

ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม มีวัตถุดิบหลักและเทคโนโลยีพื้นฐานในการผลิต มีปราชญ์ชาวบ้านในการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปหัตถกรรม มีผู้นำชุมชนที่ให้ความสำคัญในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เหมาะสมในการพัฒนาศิลปหัตถกรรม

การพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการเลือกใช้ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม มีการเลือกใช้วัตถุดิบหลักและเทคโนโลยีพื้นฐานที่มีใน

ท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด สมาชิกในชุมชนมีความมุ่งมั่นฝึกทักษะความชำนาญในการผลิตศิลปหัตถกรรม มีความสามัคคี มีการรวมกลุ่มระดมความคิดเห็นในสร้างสรรค์การออกแบบผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม มีปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาศิลปหัตถกรรมและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นได้

ชุมชน หมายถึง ชุมชนต้นแบบที่มีการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง จนกระทั่งประสบความสำเร็จในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นให้เป็นที่ยอมรับจากสังคมทั่วไป องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ชุมชนบ้านราหมาต ตำบลเกาะกลาง อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย หมายถึง ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิเคราะห์และพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนนำแนวนโยบายไปปฏิบัติ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. องค์ความรู้ที่ได้เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ผู้ผลิตผู้ประกอบการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น สามารถนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการเสริมสร้างความสามารถทางศิลปหัตถกรรมและส่งเสริมอาชีพบนฐานการพึ่งตนเองไปปรับประยุกต์ใช้ในชุมชน

2. ผลการวิจัยเป็นประโยชน์ต่อองค์กร หน่วยงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการพัฒนาท้องถิ่นชุมชน สามารถนำองค์ความรู้และรูปแบบการเรียนรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมที่ได้ ไปเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดนโยบายในการส่งเสริมศักยภาพชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยคงเอกลักษณ์สำคัญของชุมชนท้องถิ่นไว้ได้

3. ผลวิจัยเป็นประโยชน์ด้านวิชาการต่อหน่วยงาน องค์กรและผู้เกี่ยวข้องในส่งเสริมและการเรียนรู้ สามารถนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเอง ไปพัฒนาการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เกิดขึ้นในสังคม

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎี

การศึกษาแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลขั้นต้นในการดำเนินงานวิจัย ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาในประเด็นดังต่อไปนี้

- ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
- ตอนที่ 2 แนวคิดการพึ่งตนเอง
- ตอนที่ 3 ข้อมูลศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ตอนที่ 4 ข้อมูลบริบทของชุมชน
- ตอนที่ 5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย

ตอนที่ 1 แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

ผู้วิจัยศึกษาแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง สรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องได้ดังต่อไปนี้

รูปแบบการเรียนรู้ เป็นกระบวนการวางแผนเพื่อเป้าหมายให้บุคคลหรือสังคมเกิดการเรียนรู้ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ จากการศึกษาวิจัยของ ซึ่งกล่าวถึงการเรียนรู้ ไว้ว่า การเรียนรู้ทำให้คนมีการเปลี่ยนแปลงสามประการ คือ ความรู้ ทักษะหรือกระบวนการ และความรู้สึก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากการเรียนรู้ซึ่งต่อกันมาจากการฟัง การอ่าน การโต้ตอบกับผู้อื่น การสังเกตจดจำ การเลียนแบบตัวอย่าง การทดลองและลงมือทำ การคิดเปรียบเทียบ คติวิเคราะห์ ไตร่ตรอง นอกจากนี้ ได้นำเสนอองค์ประกอบที่ส่งเสริมการเรียนรู้ไว้สี่ประการ ได้แก่ องค์ประกอบที่เกี่ยวกับผู้เรียน องค์ประกอบที่เกี่ยวกับบทเรียน องค์ประกอบที่เกี่ยวกับวิธีการเรียนการสอน และองค์ประกอบจากสิ่งแวดล้อมอื่น เช่นเกี่ยวกับการเสนอองค์ประกอบการเรียนรู้ (Weil, 1986) หกประการ ได้แก่ หนึ่ง คุณภาพของสมอง สอง คุณภาพของอวัยวะในการเรียนรู้ สาม แรงจูงใจ สี่ ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ห้า สิ่งแวดล้อมทางสังคม และหก การจัดการเรียนการสอน ซึ่งประกอบด้วยรูปแบบวิธีการ ผู้รับผิดชอบ หลักสูตร เนื้อหาสาระ การวัดผลและการประเมินผลที่แน่นอน ซึ่งการเรียนรู้ถือเป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์ในปัจจุบัน

รูปแบบการเรียนรู้ จำเป็นต้องมีองค์ประกอบ 4 ประการ ได้แก่ หนึ่ง ปรัชญา แนวคิดทฤษฎี หลักการหรือความเชื่อพื้นฐานหลัก สอง มีการบรรยายและอธิบายสภาพหรือลักษณะการจัดการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับปรัชญา แนวคิดทฤษฎี สาม มีการจัดระบบหรือการจัดองค์ประกอบความสัมพันธ์ที่จะนำผู้เรียนไปสู่เป้าหมาย สี่ มีวิธีสอนหรือเทคนิคการสอนที่จะช่วยให้กระบวนการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ (ทิศนา แคมมณี และคณะ, 2545)

สาระสำคัญของการพัฒนารูปแบบ มี 4 ประการ ได้แก่ หนึ่ง รูปแบบควรมีทฤษฎีรองรับ เช่น ทฤษฎีด้านจิตวิทยาการเรียนรู้ เป็นต้น สอง เมื่อพัฒนารูปแบบแล้ว ก่อนนำไปใช้อย่างแพร่หลาย ต้องมีการวิจัย เพื่อทดสอบทฤษฎีและตรวจสอบคุณภาพในเชิงการใช้ในสถานการณ์จริงและนำข้อค้นพบมาปรับปรุงแก้ไข สาม การพัฒนารูปแบบอาจจะออกแบบให้ใช้ได้กว้างขวาง หรือเพื่อวัตถุประสงค์ เฉพาะเจาะจงอย่างใดอย่างหนึ่งได้ และสี่ การพัฒนารูปแบบจะต้องมีจุดมุ่งหมายหลักที่ถือเป็นตัวตั้งในการพิจารณาเลือกรูปแบบไปใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับผู้ใช้นารูปแบบนั้นไปใช้ (Weil, 1986)

กระบวนการสร้างรูปแบบนั้น แบ่งออกได้เป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่หนึ่ง อธิบายความสัมพันธ์ของที่มาของรูปแบบ เช่น เป้าหมาย ทฤษฎีและข้อสมมติที่รองรับรูปแบบหลักการ และมโนทัศน์สำคัญที่เป็นพื้นฐานของรูปแบบ ส่วนที่สอง ลักษณะรูปแบบ ส่วนที่สาม การนำรูปแบบไปใช้ เป็นการแนะนำให้ข้อสังเกตในการนำรูปแบบนั้นไปใช้ เช่น การใช้กับเนื้อหาประเภทใดจึงจะเหมาะสม จะใช้กับผู้เรียนรู้ระดับใด เป็นต้นนอกจากนี้ยังให้คำแนะนำอื่น ๆ เพื่อให้การนำรูปแบบนั้นมีประสิทธิภาพมากที่สุด และส่วนที่สี่ ผลที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม รูปแบบแต่ละรูปแบบจะส่งผลกระทบต่อผู้เรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยผลทางตรงเกิดจากกิจกรรมที่จัดตามลำดับขั้นตอนของรูปแบบส่วนผลทางอ้อมเกิดจากสภาพแวดล้อม ซึ่งถือเป็นผลกระทบที่เกิดจากการสอนตามรูปแบบนั้นเป็นสิ่งที่คาดคะเนไว้ว่าจะเกิดผลไปกับผล สามารถใช้พิจารณาในการเลือกรูปแบบที่ใช้ได้ด้วย

ทั้งนี้ ส่วนที่สอง ลักษณะรูปแบบ เป็นการอธิบายด้วยรูปแบบซึ่งนำเสนออย่างละเอียดและเน้นการปฏิบัติได้ แบ่งเป็น 4 ประเด็น คือ 1) ขั้นตอนของรูปแบบ เป็นรายละเอียดของรูปแบบว่ามีกี่ขั้นตอนโดยจัดเรียงลำดับกิจกรรมที่จะสอนเป็นขั้น ๆ แต่ละรูปแบบมีจำนวนขั้นตอนไม่เท่ากัน 2) รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ เป็นการอธิบายบทบาทของผู้นำ ผู้เรียนรู้และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในแต่ละรูปแบบ บทบาทของผู้นำจะแตกต่างกัน เช่นเป็นผู้นำกิจกรรม ผู้อำนวยการผู้ให้ความช่วยเหลือแนะนำเป็นแหล่งข้อมูล เป็นต้น 3) หลักการแสดงการโต้ตอบ เป็นการบอกถึงวิธีการแสดงออกของผู้นำต่อผู้เรียนรู้ การตอบสนองต่อสิ่งที่ผู้เรียนรู้กระทำ เช่น การปรับปรุงพฤติกรรมโดยการให้รางวัลหรือการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วยการสร้างบรรยากาศที่เป็นอิสระ เป็นต้น 4) สิ่งสนับสนุน เป็นการบอกถึงเงื่อนไขหรือสิ่งจำเป็นต่อการนำรูปแบบการสอนนั้น ๆ ให้เกิดผล เช่น รูปแบบการทดลองในห้องปฏิบัติการต้องใช้ผู้นำที่มีการฝึกฝนมาอย่างดีแล้ว เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนหรือการสอนพิเศษเป็นกลุ่มย่อย จำเป็นต้องมี รูปแบบ (Model) หมายถึง แผนหรือแบบ รวมถึงจัดสื่อการสอน เช่น หนังสือ ภาพยนตร์ โปรแกรมคอมพิวเตอร์ และหลักสูตร เป็นต้น รูปแบบการเรียนรู้ช่วยในการออกแบบการสอนเพื่อให้นักเรียนบรรลุวัตถุประสงค์ตามสภาพลักษณะของการเรียนการสอนที่ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญซึ่งได้รับการจัดไว้อย่างเป็นระเบียบ ตามหลักปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิด หรือความเชื่อต่าง ๆ โดยประกอบด้วยกระบวนการหรือขั้นตอนสำคัญในการเรียนการสอนรวมทั้งวิธีสอนและเทคนิคการสอนต่าง ๆ ที่สามารถช่วยให้สภาพ การเรียนการสอนนั้นเป็นไปตามทฤษฎี

หลักการหรือแนวคิดที่ยึดถือซึ่งได้รับการพิสูจน์ทดสอบ หรือยอมรับว่ามีประสิทธิภาพ สามารถใช้เป็นแบบแผนในการเรียน การสอนให้บรรลุวัตถุประสงค์

กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้กับการเรียนเนื้อหาเชิงความรู้ มี 5 ขั้นตอน คือ 1) สังเกต ตระหนัก ผู้เข้าร่วมพิจารณาข้อมูล สารความรู้ เพื่อสร้างความคิดรวบยอด ตั้งคำถาม ตั้งข้อสังเกต สังเคราะห์ ข้อมูล เพื่อทำความเข้าใจในสิ่งที่ต้องการเรียนรู้ และกำหนดเป็นวัตถุประสงค์ที่จะแสวงหาคำตอบต่อไป 2) วางแผนปฏิบัติผู้เข้าร่วมนำวัตถุประสงค์ หรือ คำถามที่ทุกคนสนใจจะหาคำตอบมาวางแผนเพื่อกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสม 3) ลงมือปฏิบัติ ผู้ดำเนินกระบวนการกำหนดให้สมาชิกในกลุ่มย่อย ๆ ได้แสวงหาคำตอบจากแหล่งความรู้ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ค้นคว้า สัมภาษณ์ ศึกษาเอกสารนอกสถานที่ หาข้อมูลจากองค์การในชุมชน ฯลฯ ตามแผนงานที่วางไว้ 4) พัฒนาความรู้ความเข้าใจ ผู้เข้าร่วมนำความรู้ที่ได้มารายงานและอภิปรายเชิงแปลความ ตีความ ขยายความ นำไปใช้ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และประเมินค่า และ 5) สรุป ผู้เข้าร่วมรวบรวมเป็นสาระที่ควรรู้บันทึกลงสมุด (ทีศนา เขมมณี และคณะ, 2545)

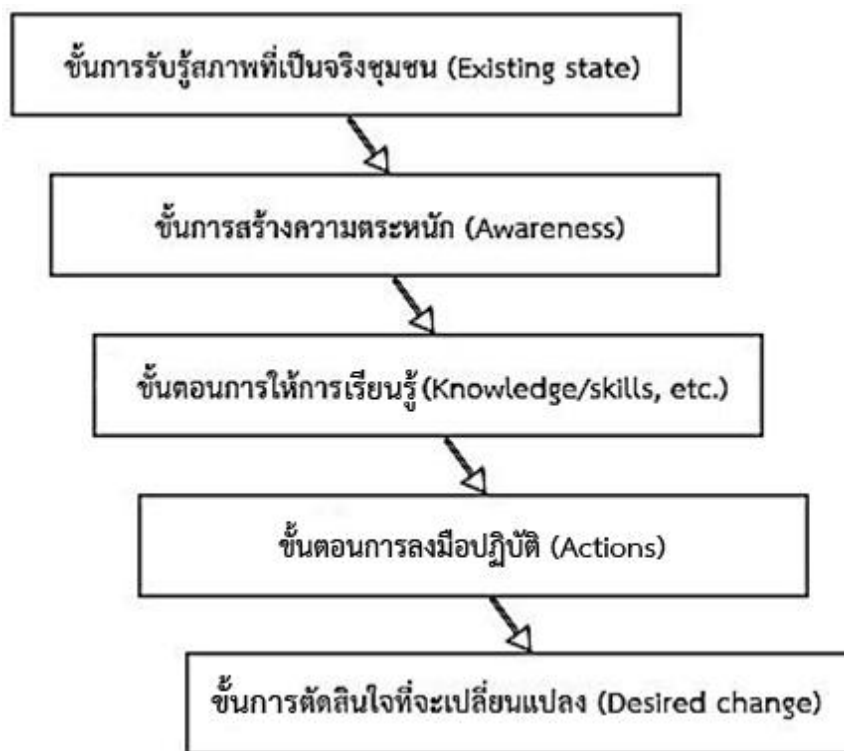
การเรียนรู้ที่ต้องอาศัยกระบวนการเผชิญสถานการณ์จริงของผู้เรียนหรือการรับประสบการณ์ตรง ระบุว่า “กระบวนการเรียนรู้ที่แท้ คือการเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง เมื่อผู้เรียนได้สัมผัส สัมพันธ์ คิดวิเคราะห์และปฏิบัติฝึกย้ำซ้ำทวนอย่างต่อเนื่อง จนหยั่งรู้ซึมซับสู่ภายในจิตใจ กลั่นกรองเกิดเป็นปัญญาของตนเอง เรียกว่า “กระบวนการซึมซับ” ซึ่งต้องอาศัยองค์ประกอบสำคัญดังนี้ (อุ้นตา นพคุณ, 2546) 1) การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ผัสสะทั้ง 6 ของมนุษย์ได้สัมผัสสัมพันธ์สิ่งเร้า เกิดธาตุรู้มีการกระทำโต้ตอบ ฝึกฝนอบรมตนเองหรือโดยกัลยาณมิตร จนประจักษ์ผลเกิดคุณภาวะ สมรรถภาวะ สุขภาวะ และอิสรภาวะ 2) หลักการเรียนรู้ 6 หลักที่ว่าด้วยเรื่องการอยู่ร่วมกับผู้อื่น การสั่งสอน ฝึกฝนและอบรม การพัฒนาทางปัญญาให้เกิดการเรียนรู้ การเรียนรู้ไปตามความเจริญเติบโต ประสบการณ์ของชีวิต การฝึกฝนตนเอง ด้วยหลักศีล (Self-training in morality) สมาธิ (Self-training in mentality or concentration) และปัญญา (Self-training in wisdom) และการพัฒนาปัญญาโดยการแสวงหาความรู้ 3) การเรียนรู้โดยกระบวนการซึมซับ มนุษย์ซึมซับรับรู้จากการเผชิญสถานการณ์บรรยากาศ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งการรับรู้ในบางครั้ง อาจเกิดขึ้นจากความรู้สึกรู้สึกชั่วเล่นและผิวเผิน กระบวนการซึมซับจึงมุ่งเน้นให้ผู้เรียนรู้ได้เผชิญสถานการณ์ต่าง ๆ บ่อยครั้ง เพื่อเปิดโอกาสให้พิจารณา วิเคราะห์ไตร่ตรองตนเองและสิ่งแวดล้อม เมื่อได้เผชิญสถานการณ์ และฝึกคิดปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ มนุษย์จะซึมซับประสบการณ์ อันเป็นผลมาจากกิจกรรมนั้น ๆ เกิดความเข้าใจ ความสามารถ ความคิดเห็นที่จะต้องมาจากการปฏิบัติที่เกิดผลดีและผลร้าย เรียกว่า เกิดความรู้ตามที่เป็นจริง เป็นความรู้ที่มีฐาน คือ สัมมาทิฐิและมีหลัก คือความไม่เห็นแก่ตัว เกิดความซื่อตรง การมุ่งประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคน ตั้งแต่เรื่องจิตสำนึก ความรู้ ทักษะ การจัดการ การรวมกลุ่ม ที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน จากประสบการณ์ที่พัฒนาทั้งในและต่างประเทศ พบว่า ชุมชนเข้มแข็งจะสามารถจัดการแก้ปัญหาให้แก่สมาชิกในชุมชน ทั้งในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม

วัฒนธรรมหรือสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนต้องมีความต่อเนื่องและเข้มข้น ทั้งนี้ ชุมชนเข้มแข็ง ควรมีลักษณะ 8 ประการ คือ หนึ่ง สมาชิกในชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชน ที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง สอง สมาชิกชุมชนมีความพร้อมที่จะร่วมจัดการกับปัญหาทั้งของตนเองและชุมชน สาม กระบวนการของชุมชนมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน มีลักษณะที่เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วม มีความโปร่งใส พร้อมรับการตรวจสอบ สี่ สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ตัดสินใจ ร่วมคิด ติดตาม ดำเนินงานและประเมินผล ในการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชน โดยผ่านกระบวนการของชุมชน ห้า สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการร่วมกระบวนการของชุมชน หก มีแผนของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย การพัฒนาในทุกด้านที่มุ่งเน้นการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกคน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน เจ็ด การพึ่งพาความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งพาเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในท้ายที่สุด แปด มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคการพัฒนาอื่น เช่น หมู่บ้าน ชุมชน ท้องถิ่น ภาคราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการและบุคคลต่าง ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2538)

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเพื่อการเปลี่ยนแปลง พบว่า วิธีทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Route of Change) ของอลัน โรเจอร์ (Rogers, 1992) กล่าวถึงแนวคิดและเป้าหมายการพัฒนาที่ประชาชนมักได้รับจากนักพัฒนาไว้ 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่หนึ่ง คือ รูปแบบรองรับการสนับสนุน (Input Model) มีเป้าหมายและแนวคิดต่อชุมชน ดังนี้ ชุมชนมีความขาดแคลนและต้องการความช่วยเหลือ ชุมชนไม่พอใจเหยียดหยามในสิ่งที่พวกเขาทำอยู่ ประชาชนเป็นผู้ถูกระงับ นำการพัฒนาเป็นผู้ทำและสนับสนุนการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาเป็นการนำความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ และผลของการพัฒนาทำให้คนในชุมชนต้องคอยพึ่งพิงตลอดเวลา รูปแบบที่สอง คือ รูปแบบลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (Self-action Model) มีแนวคิดและเป้าหมายต่อชุมชน ดังนี้ เห็นว่าชุมชนอุดมด้วยทรัพยากร ให้คุณค่ากับสิ่งที่คนในชุมชนทำโดยเฉพาะภูมิปัญญาของชุมชน คนในชุมชนเป็นผู้กระทำ ผู้นำการพัฒนาเป็นผู้กระตุ้นส่งเสริมให้คำแนะนำและอำนวยความสะดวก กระบวนการพัฒนาเป็นการช่วยเหลือตนเองของชุมชนทั้งการกระทำ การเรียนรู้และการตัดสินใจ ผลของการพัฒนาคือการมีอิสรภาพ การพัฒนาทั้งสองรูปแบบ คือ รูปแบบรองรับการสนับสนุนและรูปแบบลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง มีความหลักคิดพื้นฐานในการเข้าใจธรรมชาติของปัญหา สามารถแบ่งได้สองแนวคิด ได้แก่ หนึ่ง แนวคิดเรื่องความต้องการ (Needs) ซึ่งนักพัฒนามักมองว่าประชาชนเป็นผู้แร้นแค้นทรัพยากร นักพัฒนาจึงเป็นผู้เติมส่วนที่ขาดให้แก่ประชาชน แนวคิดที่สอง คือ แนวคิดเรื่องการกีดกัน (Exclusion) นักพัฒนามองเห็นว่า ประชาชนถูกกีดกันจากการรับประโยชน์จากทรัพยากรที่มีเหลือเฟือ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองแนวคิดสะท้อนภาพประชาชนจากการถูกกดขี่และถูกครอบงำด้วยอำนาจที่ปรากฏในทางสังคม โครงสร้างทางการเมือง รวมถึงการตกเป็นเครื่องมือในการสื่อสาร จากแนวคิดพื้นฐานที่นำไปสู่การพัฒนาดังกล่าว จึงเกิดแนวคิดมุมมองที่มีเป้าหมายการพัฒนาแบบการมีส่วนร่วม โดยมีวัตถุประสงค์ของการพัฒนา เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาชน มุ่งหวังให้ประชาชนมีพลังที่จะแสดงจุดยืนในสังคม

ทั้งนี้ จากการศึกษาวิธีทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Route of Change) มีขั้นตอนหลักในการพัฒนา 5 ขั้น ดังนี้ 1) ขั้นการรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน เป็นการทำความเข้าใจชุมชนอย่างแท้จริง โดยการสำรวจสภาพความเป็นจริงของกลุ่มเป้าหมาย สภาพทั่วไปของชุมชน นักพัฒนาจะต้องเข้าใจว่าการพัฒนาจะมีความแตกต่างกัน เพราะประสบการณ์ที่ผ่านมาของแต่ละชุมชนแตกต่างกัน ต้องเข้าใจว่าทุนหรือทรัพยากรของแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันและมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาจะให้เกิดในอนาคต ขณะเดียวกันประชาชนในชุมชนก็มีความหวังจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่ม การสำรวจเพื่อทำความเข้าใจสภาพชุมชน ต้องการการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่ใช่อาศัยบทบาทของหน่วยงานพัฒนาภายนอกเพียงอย่างเดียว 2) ขั้นการสร้างความตระหนัก เป็นขั้นที่ช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมตระหนักถึงปัญหาของชุมชน และช่วยให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ของประชาชน ต่อปรากฏการณ์ในชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างบทบาทการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเมืองในชุมชน กระบวนการสร้างความตระหนัก ไม่เพียงแต่นักพัฒนาจะนำเสนอให้ผู้ที่มีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาเข้าใจเท่านั้น แต่ต้องเน้นแสดงให้เห็นถึงปัญหาของชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้กลุ่มเป้าหมายตระหนักและรับรู้ต่อปัญหา ซึ่งเป็นการให้ข้อมูลต่อสาธารณะและต้องเจาะลึกไปถึงขั้นการพบปะพูดคุยในกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน ทั้งนี้ นักพัฒนาต้องระมัดระวังในขั้นตอนนี้ เพราะคนในชุมชนบางครั้งตระหนักรู้ในปัญหาอยู่แล้ว เห็นปัญหาตลอดเวลาและรู้ว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชุมชน แต่ไม่ได้ตื่นตัวตามที่พัฒนาชี้แนะ 3) ขั้นตอนการศึกษาเรียนรู้ เป็นขั้นของการฝึกทักษะ เรียนรู้ ศึกษาอบรมให้เกิดความรู้ใหม่ สร้างทักษะใหม่สำหรับคนในชุมชน เพื่อนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชน เป็นการศึกษาอบรมที่ครอบคลุมตั้งแต่การส่งเสริมการรู้หนังสือ การคิดคำนวณ ไปจนถึงการเรียนรู้เทคนิควิธีการใหม่ ๆ และครอบคลุมถึงการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเป้าหมายให้มีเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ ซึ่งอาจจัดในรูปของโปรแกรมต่าง ๆ ที่กลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มได้เรียนรู้ สิ่งสำคัญที่สุดของขั้นตอนนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ซึ่งจะมีผลต่อพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมายที่มีการเปลี่ยนแปลง 4) ขั้นตอนการปฏิบัติ เป็นผลของการเรียนรู้จากขั้นตอนการศึกษาอบรม ที่กลุ่มเป้าหมายนำไปสู่การปฏิบัติ การกระทำในขั้นตอนนี้ เป็นทั้งเป้าหมายของการพัฒนาและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการของกิจกรรมเอง ที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายการพัฒนา 5) ขั้นตอนการตัดสินใจ เป็นขั้นตอนที่ผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน มีการตัดสินใจต่อกระบวนการพัฒนา ซึ่งคนในชุมชนจะมีบทบาทในการควบคุมการเปลี่ยนแปลง โดยมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาและกลายมาเป็นพันธมิตรร่วมกันของคนในชุมชน การตัดสินใจดังกล่าว สัมพันธ์กับความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาอบรม

ภาพที่ 1 รูปแบบวิธีทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Route of Change)

ทั้งนี้ รูปแบบวิธีทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแบบพื้นฐานนี้ ได้นำไปสู่รูปแบบการพัฒนาสู่การเปลี่ยนแปลงที่มีวิธีการดำเนินงาน 3 ลักษณะ ได้แก่ หนึ่ง รูปแบบวิธีการดำเนินงานแบบราชการ (The bureaucratic route) เป็นการดำเนินการพัฒนาที่ข้ามขั้นตอนการสร้างความรู้และขั้นตอนการให้การศึกษาบรมไป โดยมุ่งเป้าหมายการปฏิบัติในทันที ซึ่งเป็นรูปแบบการทำงานในแบบราชการที่มีการออกคำสั่งจากระดับสูงตรงสู่ผู้ปฏิบัติงานในระดับล่าง โดยมุ่งเน้นการแก้ปัญหา ซึ่งอาจมีการฝึกอบรมหรือให้ความรู้บางประการ สอง รูปแบบวิธีการดำเนินงานแบบนักวิชาการ (The technocratic route) จะข้ามขั้นตอนการสร้างความรู้ โดยไปสู่ให้การศึกษาบรม และมุ่งไปที่ขั้นตอนการกระทำ สาม การดำเนินการแบบมุ่งปฏิบัติ (The direct action route) มักข้ามขั้นตอนการให้การเรียนรู้ศึกษาบรม พุ่งเป้าไปสู่ขั้นการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative Learning) ตามทัศนะของเมซิโรว์ (Mezirow, 2009) เป็นกระบวนการสร้างประสบการณ์ใหม่ในบริบทเดิม เพื่อขึ้นนำการกระทำของตนในอนาคต โดยมีองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่ 1) ประสบการณ์ (experience) 2) การใคร่ครวญด้วยวิจรณ์ญาณ (critical reflection) 3) วาทกรรมที่เกิดจากการใคร่ครวญ (reflective discourse) 4) การกระทำ (action) กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วย 10 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การให้ผู้เรียนได้เผชิญกับวิกฤติการณ์ที่ไม่เป็นไปตามมุมมองเดิมของตน 2) การตรวจสอบตนเอง 3) การประเมินสมมุติฐานเดิมของตนอย่างจริงจัง 4) การเปิดใจยอมรับการเปลี่ยนแปลง 5)

การค้นหาทางเลือกใหม่ 6) การวางแผนการกระทำใหม่ 7) การหาความรู้และทักษะสำหรับการปฏิบัติตามแผน 8) การเริ่มทดลองทำตามบทบาทใหม่ 9) การสร้างความสามารถและความมั่นใจในบทบาทและความสัมพันธ์ใหม่ 10) การบูรณาการจนเป็นวิถีชีวิตใหม่ของตน

พื้นฐานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง มีทั้งหมด 10 อย่าง (Moore, 1969) ได้แก่ 1) การสร้างจิตสำนึก-สร้างการตระหนักรู้ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองและปัญหา 2) การกลับมาประเมินใคร่ครวญในตนเองทั้งทางด้านความคิดและความรู้สึกเกี่ยวกับปัญหา และผลที่คาดว่าจะได้รับจากการเปลี่ยนแปลง 3) การปลดปล่อยตนเองสู่อิสระ ประกอบด้วยการตัดสินใจเลือกและการสร้างพันธะสัญญาแก่ตนเองเพื่อนำไปสู่การลงมือกระทำหรือความเชื่อในศักยภาพของตนเองที่จะเปลี่ยน 4) การสร้างเงื่อนไขชัดเจน เป็นการสร้างพฤติกรรมทดแทนสิ่งที่ไม่ดีที่ต้องการเปลี่ยนโดยการยืนยันแนวแผนการผ่อนคลาย การลดการตอบสนองต่อสิ่งกระตุ้น หรือการพูดคุยเชิงบวกกับตนเอง 5) การควบคุมสิ่งกระตุ้นพฤติกรรม หลีกเลี่ยงสิ่งเร้าที่สร้างปัญหา ปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อม 6) การสร้างแรงเสริม เช่น การให้รางวัลสำหรับการเปลี่ยนแปลง 7) สัมพันธภาพที่เกื้อหนุน เพิ่มแรงสนับสนุนทางสังคมและความช่วยเหลือจากผู้อื่น การมีกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันเอง กลุ่มเพื่อนที่ไว้วางใจ หรือกลุ่มเยียวยาบำบัด 8) การใช้ละครบำบัด ปลุกเร้าอารมณ์ สร้างประสบการณ์ทั้งทางด้านความคิดและความรู้สึกเกี่ยวกับปัญหาและหนทางแก้ปัญหา เช่น การแสดงบทบาทสมมติ การทำไฮโดรามา การใช้เทคนิคเกสตัลท์ 9) การกลับมาประเมินผลกระทบต่อสิ่งรอบตัว เป็นการพิจารณาว่าปัญหาเดิมของตนรวมถึงการปรับเปลี่ยนไปสู่พฤติกรรมใหม่นั้น จะนำมาซึ่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมรอบตัวเราอย่างไรบ้าง อาจเสริมด้วยการทำกิจกรรมทางสังคม อาสาสมัคร การชมภาพยนตร์สารคดี หรือการฝึกฝนความเห็นอกเห็นใจ 10) การปลดปล่อยสังคมสู่อิสระ การเปิดโอกาสให้สังคมได้เอื้อให้ผู้คนในสังคมได้เกิดการเปลี่ยนแปลงตนเอง เป็นการสร้างแรงสนับสนุนจากภายนอก องค์กร สิ่งแวดล้อม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน มีผู้ให้ความหมายโดยสรุป คือ กระบวนการพัฒนาที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นการพัฒนาจนถึงปลายทาง ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ได้แก่ กระบวนการตัดสินใจเพื่อกำหนดเป้าหมาย การจัดสรรทรัพยากร ทั้งเรื่องเวลา วัสดุ แรงงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย รวมถึงปฏิบัติในส่วนของ การดำเนินงาน การบริหารงาน การประเมินผลและการจัดสรรประโยชน์ที่ได้จากการดำเนินงาน (อุ้นตา นพคุณ, 2527)

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในทัศนะของโพรจาสกา จะเน้นที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงในเชิงพฤติกรรมช่วยในการปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้สึกหรือ พฤติกรรมเพื่อนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ และความยั่งยืนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (Prochaska, 2007) ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ขั้นตอนก่อนการใคร่ครวญ เป็นขั้นตอนที่คนผู้นั้นยังไม่มีเจตจำนงที่จะเปลี่ยนแปลง ยังมีการต่อต้านหรือยังไม่เอาจริงต่อการเปลี่ยนแปลง สิ่งที่จะทำให้คนผู้นั้นก้าวไปสู่ขั้นต่อไปของการเปลี่ยนแปลงได้ก็คือ ต้องเผชิญกับความผิดปกติบางอย่าง เช่น ปัญหาทางร่างกาย จิตใจ หรือสังคม 2) ขั้นตอนการใคร่ครวญ เป็นขั้นตอนที่คนผู้นั้นเริ่มตระหนักถึงปัญหาและหันมาคิดอย่างจริงจังที่จะแก้ปัญหานั้น แต่ก็ยังไม่ถึงกับสร้างพันธะสัญญากับตัวเองที่จะลงมือกระทำ ภารกิจที่สำคัญของระยะนี้ก็คือ การซึ่ง

น้ำหนักระหว่างผลดีกับผลเสียต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นทั้ง ในกรณีเปลี่ยนและไม่เปลี่ยนพฤติกรรม3) ขั้นตอนการเตรียมตัว/ตกลงใจแน่วแน่ เป็นขั้นตอนที่คนผู้นั้นตั้งใจและให้ความใส่ใจต่อการ สร้างการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทันที เป็นขั้นตอนที่พร้อมมากที่สุดสำหรับการเปลี่ยนแปลงภารกิจ ที่สำคัญ ของระยะนี้ก็คือ การสนับสนุนความมุ่งมั่นนั้น การเพิ่มพูนศักยภาพและการสร้างพันธะสัญญาให้เกิด การลงมือกระทำ 4) ขั้นตอนการลงมือกระทำ เป็นขั้นตอนที่คนผู้นั้นทำการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ประสบการณ์ หรือสิ่งแวดล้อมเพื่อแก้ปัญหาของตัวเองซึ่งเป็นที่สังเกตเห็นได้โดยคนอื่น เกิดเป็น รูปแบบใหม่ (ทางความคิด อารมณ์ความรู้สึก หรือพฤติกรรม) ที่มีความต่อเนื่องสม่ำเสมอ 5) ขั้นตอน การดำรงรักษา เป็นขั้นตอนที่คนผู้นั้นป้องกันมิให้ตนเองย้อนกลับไปมีพฤติกรรมเหมือนเดิม ทำให้การ เปลี่ยนแปลงนั้นมีความต่อเนื่องยั่งยืน แต่ในความเป็นจริงจากขั้นตอนนี้อาจมีการ วนกลับไปสู่ขั้นตอนที่ 1 ซ้ำเป็นวงจรหลายรอบกว่าจะสามารถบรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง 6) ขั้นตอน สิ้นสุด เป็นการหลอมรวมเข้ากับวิถีชีวิตของเขาได้อย่างถาวร ไม่มีการย้อนกลับไปสู่พฤติกรรมเดิม ๆ อีกต่อไป กลายเป็นวิถีชีวิตใหม่ที่พึงประสงค์และดีงามขึ้นกว่าเดิมส่วนกระบวนการ

ข้อสังเกตว่า คนที่ทำการเปลี่ยนแปลงตนเองจะมีกระบวนการ ขั้นตอน และได้รับผลสำเร็จที่ ไม่แตกต่างจากผู้ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากนักบำบัด และการเปลี่ยนแปลงนั้นมิได้เกิดขึ้นเรียงไป ตามลำดับแบบเส้นตรง แต่ส่วนใหญ่มักต้องวนเวียนอยู่ในวงจรของขั้นตอนเหล่านี้หลายรอบกว่าจะ สามารถเปลี่ยนแปลงได้อย่างถาวร ทฤษฎีของโพรจาสกาค้ายกับของเมสิโรว์ตรงที่เน้นไปที่ขั้นตอน ของกระบวนการเป็นสำคัญ มิได้เน้นที่ระดับขั้นแห่งพัฒนาการตามแนวคิดโครงสร้างนิยม การเตรียม ผู้เรียนให้มีความพร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลงโดยใช้กิจกรรมที่เหมาะสมในแต่ละขั้นตอนนับเป็น หัวใจของความสำเร็จ การสร้างจิตสำนึกด้วยการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองและปัญหาของ ตนเองมีความสำคัญมากอันจะส่งผลถึงการกลับมาใคร่ครวญในตนเองได้อย่างลึกซึ้งด้วยเช่นเดียวกับที่ เมสิโรว์เน้นให้ความสำคัญแก่การใคร่ครวญในตนเองว่าเป็นหนึ่งในเครื่องมือที่จำเป็นสำหรับการเรียนรู้ นอกจากนี้ทั้งสองทฤษฎียังเห็นพ้องว่าการเปลี่ยนแปลงส่วนบุคคลไม่อาจแยกขาดจากบริบทของสังคม ได้ ทั้งคู่จึงได้เน้นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมกับสังคมว่าเป็นส่วนหนึ่งของการ เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงในตนเองด้วย (Moore, 2005)

สิ่งที่เป็นลักษณะเด่นของทฤษฎีการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงของโพรจาสกาก็คือ การเน้นไป ที่การทำงานกับตัวพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งที่ประจักษ์ชัดซึ่งเป็นขั้นตอนหลัง ๆ ในกระบวนการ เปลี่ยนแปลง ขณะที่ทฤษฎีของเมสิโรว์เน้นพูดถึงการเปลี่ยนแปลงของกรอบการอ้างอิงและมุมมอง การให้ความหมายซึ่งมุ่งทำความเข้าใจขั้นตอนแรก ๆ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลง โพรจาสกาชี้ว่า ความผิดปกติที่เกิดขึ้นจนสร้างปัญหาบางอย่างในชีวิตจะเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้คน ๆ นั้นหัน กลับมาใคร่ครวญในตนเองอย่างจริงจังซึ่งจะนำไปสู่การลงมือสร้างการเปลี่ยนแปลง และการจัด กิจกรรมและกระบวนการที่เหมาะสมในแต่ละขั้นตอนจะช่วยให้การเปลี่ยนแปลงนั้นดำเนินต่อไปได้ จนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จที่ยั่งยืนและถาวรในที่สุด ทั้งหมดนี้สามารถประจักษ์รับรู้ได้ผ่านการ เทียบเคียงกับขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงทั้ง 6 ดังที่ได้อธิบายข้างต้น

ตอนที่ 2 แนวคิดการพึ่งตนเอง (Self-reliance)

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองพบว่า มีประเด็นที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้ 1) แนวคิดการพึ่งตนเองและแนวคิดทฤษฎีอื่นที่เกี่ยวข้อง 2) องค์ประกอบของแนวคิดการพึ่งตนเอง

แนวคิดการพึ่งตนเองและแนวคิดทฤษฎีอื่นที่เกี่ยวข้อง

การพึ่งตนเอง หมายถึง การจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสรรพสิ่งอย่างเหมาะสมกับตน สังคมและสภาพแวดล้อมรอบตัว การพึ่งตนเองหมายถึงการมีสวัสดิการและความมั่นคงในชีวิต ในปัจจุบันถึงอนาคต สวัสดิการที่พร้อมตอบสนองเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกให้ใครมาจัดสวัสดิการให้หรือให้ใครมาช่วยเหลือ (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2552)

การพึ่งตนเอง เป็นความสามารถในการช่วยเหลือตนเอง ดำรงชีวิตได้อย่างอิสระมั่นคงโดยไม่เป็นภาระของผู้อื่นมากเกินไป มีความสมดุลและมีความพอดีในการดำรงชีวิตรวมถึงมีความพอใจในชีวิตที่เป็นอยู่ นอกเหนือจากการให้ความหมายข้างต้น ได้มีการอธิบายความหมายของคำว่า การพึ่งตนเอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ดังนี้ การพึ่งตนเองในระดับปัจเจกบุคคล หมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำกิจกรรมของปัจเจกบุคคล เพื่อให้บรรลุถึงการมีหลักประกันในการดำรงชีวิตของตนเอง เช่น การพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ เป็นต้น การพึ่งตนเองในระดับกลุ่ม/สังคม หมายถึง การที่กลุ่มคนในสังคมพยายามจัดระบบเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง (Self-fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง หรือร่วมมือกับบุคคลอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน (ปรียานุช โชคนวนิชย์, 2553)

หลักการแนวคิดการพึ่งตนเอง มีจุดเด่นอยู่ที่การกำหนดเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาชุมชนขั้นสุดท้ายในการใช้อำนาจการตัดสินใจของชุมชนในรูปของพลังกลุ่ม (ภมรรัตน์ สุขธรรม, 2546) กล่าวคือ การพัฒนาที่มุ่งสู่การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นต้องทำในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและมีการรวมตัวเป็นเครือข่าย มีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน สมาชิกในชุมชนมีจิตสำนึก มีความเอื้ออาทรช่วยเหลือกัน ชุมชนมีความสามารถในการกำหนดทิศทางการพัฒนาโดยผ่านการวิเคราะห์ปัญหาและตัดสินใจในการแก้ปัญหาโดยขบวนการทางภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งผ่านการสะสมประสบการณ์อย่างยาวนาน ทำให้ชุมชนเกิดสำนึกรู้ถ่วงแท้ถึงสาเหตุของวิกฤติการณ์แห่งปัญหาการพัฒนา ที่ทำให้ชุมชนลดการพึ่งตนเองจนต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น การที่ชุมชนมีความเป็นตัวของตัวเองในด้านความคิด ทักษะในการมองปัญหาต่าง ๆ โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และการตัดสินใจโดยสถาบันของชุมชน สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองของชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อม โดยในกระบวนการพัฒนาที่นำไปสู่การพึ่งตนเองโดยองค์กรชุมชนนั้น มีความจำเป็นต้องนำแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนมาใช้เป็นแนวทางสำคัญ โดยมีจุดเด่นคือในการพัฒนาต้องเริ่มต้นศึกษาจากพื้นฐานด้านวัฒนธรรมของชุมชนเป็นหลัก

การก่อตัวเป็นองค์กรชุมชนจะต้องก่อตัวจากปัจจัยภายใน คือตัวเนื้อวัฒนธรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง จึงสามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้

จากการศึกษาหลักสำคัญของการพึ่งตนเอง มีนักวิชาการได้กล่าวถึงหลักสำคัญของการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง 5 ประการ (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2544) ดังนี้ หนึ่ง พึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกเข็มต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงควรท้อแท้ ให้พยายามต่อไป พึงยึดพระราชดำรัสเรื่องการพัฒนาคนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ว่า “...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงาน ประกอบพร้อมกันด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอนและบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน” สอง พึ่งตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังพระบรมราโชวาทที่ว่า “...เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกันไม่ลดหลั่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่ และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน” สาม พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือการส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่นสามารถแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดีเยี่ยม สิ่งดีก็คือการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) ซึ่งมีมากมายในประเทศ สี่ พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษาทดลอง ทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทย และสิ่งสำคัญคือสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับพระราชดำรัสที่ว่า “...จุดประสงค์ของศูนย์การศึกษาฯ คือ เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องที่ เพราะว่าแต่ละท้องที่สภาพพื้นที่อากาศและประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ กัน ก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนเดิม” ห้า พึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หมายถึงสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมีข้าวปลา ผักผลไม้ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพ และสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย

ความสามารถในการพึ่งตนเอง (เสรี พงศ์พิศ, 2542) ได้เสนอประเด็นตามความหมายเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชุมชน 7 ประเด็น ได้แก่ หนึ่ง การเกษตร เกษตรยั่งยืน เกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน สอง สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมชุมชน ดิน น้ำ ป่า สาม สุขภาพชุมชน การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพของชุมชน สี่ กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งเป็นหัวใจหลักของกระบวนการไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ห้า อุตสาหกรรมชุมชน การแปรรูปผลผลิตจากธรรมชาติ และอุตสาหกรรมท้องถิ่น ทดแทน หก ธุรกิจชุมชน การบริหารจัดการทรัพยากรและผลผลิตต่าง ๆ เจ็ด กองทุนและสวัสดิการชุมชน สถาบันการเงินชุมชน กองทุนชุมชนและระบบสวัสดิการชุมชน นอกจากนี้ เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้กล่าวถึงการจัดทำข้อมูลชุมชนโดยประชาชนในชุมชน จัดทำแผนดำเนินงาน จัดการชีวิตของตนเอง จัดทำแผนแม่บทชุมชน ทำประชาพิชัย หรือการวิจัยของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

(PR & D = People Research and Development) ซึ่งนำไปสู่การพัฒนากระบวนวิธีของชุมชน จัดระเบียบชีวิตและเศรษฐกิจของชุมชน ลดรายจ่ายซึ่งเท่ากับเพิ่มรายได้ ลดการพึ่งพาผลผลิตจากตลาดภายนอก จัดระบบการผลิต การบริโภค การตลาด และการแปรรูป ซึ่งอยู่ในรูปของวิสาหกิจชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ชุมชนเป็นเจ้าของเป็นผู้ดำเนินการ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล ดำเนินการแบบบูรณาการ เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นระบบและเกื้อกูลกัน มีการเรียนรู้เป็นหัวใจ และการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมาย ตามแผนแม่บทชุมชนของตำบลไม้เรียง มีการประกอบการ หรือวิสาหกิจชุมชนกว่า 50 รายการ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และการจัดการชีวิตของตนเองอย่างมีแบบแผน มีแผนในทุกเรื่องที่เป็นวิถีชีวิตของประชาชน นับตั้งแต่การผลิตข้าว ปลา อาหาร พืชผัก ยาสมุนไพร ของใช้ในครัวเรือน สุขภาพ เงินกองทุน และการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ วิสาหกิจชุมชนที่เกิดขึ้นได้เพราะมีการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน การรู้จักตนเอง รู้จักสภาพที่แท้จริง มีรายรับ รายจ่าย หนี้สิน มีศักยภาพ มีทุนทางสังคม มีทรัพยากร มีความรู้ มีภูมิปัญญา มีปัญหาความต้องการ การเรียนรู้ที่ทำได้ตลอดเวลา คือ การพูดคุยกันอย่างต่อเนื่อง อย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้นำชุมชนจนได้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน ซึ่งประเด็นหลักคือ การเรียนรู้เป็นหัวใจของการพัฒนา ซึ่งต้องมีการจัดการการเรียนรู้อย่างเป็นระบบในลักษณะของบูรณาการที่พึงประสงค์ โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าขอให้ประชาชนในตำบลไม้เรียงได้เรียนในสิ่งที่อยากรู้ และให้ประชาชนในตำบลได้รู้ในสิ่งที่ควรรู้ หรือต้องทำ เพื่อให้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ตำบลไม้เรียงเปิดหลักสูตรปริญญาตรีการปกครองท้องถิ่น คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปี พ.ศ. 2546 ผู้เรียนตามหลักสูตรมาจากหลายสาขาอาชีพ ซึ่งเป็นการเรียนทางไกล ผู้เข้าเรียนอายุมากที่สุดคือ 72 ปี โดยมีเทศบาลตำบลไม้เรียงเป็นผู้ให้การสนับสนุนร่วมกับศูนย์การศึกษาและพัฒนาของตำบลไม้เรียง ตำบลไม้เรียงเป็นตัวอย่างขององค์กรประชาชนในการบริหารงานพัฒนาชุมชนที่ดีเยี่ยม โดยเฉพาะในเรื่องของการพัฒนาอย่างมีแบบแผน มีข้อมูลชุมชนเป็นพื้นฐานของความรู้ ต้องใช้ความรู้นำไปสู่การปฏิบัติ ได้จนเกิดปัญหา และเกิดการพัฒนาในที่สุด โดยมีนายประยงค์ รณรงค์ เป็นผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นให้พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน

การพึ่งตนเองและความสำคัญของภูมิปัญญา (กัลป์ยานี ปฎิมาพรเทพ, 2548) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการถ่ายทอดความรู้ในชุมชนของครูภูมิปัญญา มีผลกระทบต่อสังคม การศึกษา การเมือง สิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเศรษฐกิจนั้น อยู่ในกรอบของเศรษฐกิจพอเพียงไม่ถึงกับทำให้ผู้คนร่ำรวยมากมาย แต่ก็ไม่ถึงกับยากจน จนทำให้ชีวิตมีความทุกข์ แต่สิ่งที่ได้คือทุนทางสังคม ซึ่งเงินก็หาซื้อไม่ได้ นั่นคือ การประยุกต์หลักธรรมทางศาสนา ทุกศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินงาน โดยเชื่อมโยงบูรณาการเงินตรา สังคม วัฒนธรรม จิตใจ สิ่งแวดล้อมไปด้วยกัน พึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกันและกัน มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เกิดกระบวนการหมู่พวก ทำให้ผู้คนมีเหตุผล มีขันติธรรม รู้จักยกย่องผู้อื่น สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ รู้จักการเป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำและผู้ตามที่ดี ตลอดทั้งมีความสามัคคีในหมู่พวกพ้อง

ปัจจัยและเงื่อนไขในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง ที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง (ตีวกุล, 2546) แบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ การผลิต การบริโภค การสะสมและการกระจายส่วนเกิน ประชาชนมีสิทธิ

อำนาจในการเข้าถึง และจัดการทรัพยากร มีรูปแบบการผลิตที่สนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก เน้นการพออยู่พอกิน ไม่ทำลายธรรมชาติ ไม่สะสมมาก

การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการพัฒนาประเทศ ในลักษณะที่เรียกว่า “ยุทธศาสตร์เชิงตั้งรับเพื่อโต้กลับเชิงรุก” (Defense Creates Offense) คือ การพัฒนาประเทศเชิงตั้งรับตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงหรือการพึ่งตนเอง เป็นการพัฒนาศักยภาพภายในประเทศให้มีความมั่นคงเข้มแข็งเพื่อรุกกลับการพัฒนาจากภายนอกตามแนวคิดเศรษฐกิจการค้าเสรีหรือทุนนิยม (วิวัฒน์ชัย อุตถากร, 2544) ดังจะเห็นได้จากตารางเปรียบเทียบ ต่อไปนี้ เป้าหมายเน้นการพึ่งตนเองได้ กระจายรายได้ที่เป็นธรรม วิธีการ เน้นกลุ่มชุมชน สหกรณ์เศรษฐกิจชุมชน ค่านิยม เน้นความร่วมมือ เกื้อกูล สามัคคีธรรม แรงจูงใจเน้นสำนึกสาธารณะ จิตใจต่อส่วนรวม ความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนพึ่งพาอาศัยกัน ทรัพยากรธรรมชาติเน้นความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจชีวิตสังคม กับระบบนิเวศน์ เทคโนโลยีเน้นเทคโนโลยีชั้นกลาง ภูมิปัญญาที่รับใช้ชุมชน โลกาภิวัตน์เน้นความแข็งแกร่งโครงสร้างระบบภายในชาติควบคู่การเข้าสู่โลกาภิวัตน์

การพึ่งตนเองที่เกี่ยวข้องโดยตรงด้านการศึกษา พบว่า กระทรวงศึกษาธิการ ตระหนักในภารกิจที่มุ่งเน้นนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ พอเพียงมาเป็นพื้นฐานในการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนซึ่งเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) มุ่งเน้นนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาพัฒนาประเทศ จึงจัดทำยุทธศาสตร์เพื่อดำเนินโครงการขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนรู้จักการใช้ชีวิตที่พอเพียง เห็นคุณค่าของทรัพยากรต่าง ๆ ฝึกการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และแบ่งปัน มีจิตสำนึกรักสิ่งแวดล้อมและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรม ค่านิยม และเอกลักษณ์ของความเป็นไทย โดยมีหน่วยงานในสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ร่วมกันรับผิดชอบเพื่อให้มีความต่อเนื่องและยั่งยืน นำสู่วิถีชีวิตของประชาชน สามารถพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ได้ตามแนวพระราชดำรัส และนโยบายรัฐบาล รวมทั้งเป็นจุดเริ่มต้นของการผลักดันให้ประเทศชาติโดยรวมพัฒนาต่อไปอย่างเต็มศักยภาพ โดยใช้รูปแบบการจัดการศึกษานบนพื้นฐาน ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ศึกษาธิการ, 2550) ทั้งนี้ เป้าหมายของกระทรวงศึกษาธิการ ระยะที่ 3 ปี 2553-2554 คือ พัฒนาให้สถานศึกษาสามารถนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ ในการจัดกระบวนการเรียนการสอนและการบริหารจัดการ ที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละ สถานศึกษาได้ครบทุกแห่งทั่วประเทศ

ความสำคัญของการพัฒนามนุษย์เพื่อการพึ่งตนเองสอดคล้องกับแนวคิดของ อุ่นตา นพคุณ ที่กล่าวถึงการจัดการศึกษา โดยจำแนกได้ 2 กลุ่มความคิด คือ กลุ่มที่ให้ความสำคัญเรื่องความต้องการของผู้ได้รับการศึกษานอกระบบโรงเรียน กับกลุ่มที่ให้ความสำคัญเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน (ούνตา นพคุณ, 2546) ซึ่งมีรายละเอียดของกลุ่มแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) การพึ่งพาและการพึ่งตนเอง (Dependency and Self-reliance) 2) การปลดปล่อย (Liberation) 3) การมีส่วนร่วม (Participation) ทั้งนี้ แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนหรือผู้เข้าโปรแกรมรู้จักการตัดสินใจ การแก้ปัญหา จะเป็นการคืนอำนาจแก่ประชาชน นอกจากนี้ อุ่นตา นพคุณ (2546)

ยังได้กล่าวถึงการนำแนวคิดและหลักการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ว่า นักการศึกษาในระบบโรงเรียนหลายคนพอใจในการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายของการที่ประชาชนให้แรงงานเวลาและวัสดุในการปฏิบัติงานตามโปรแกรม ซึ่งความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะเช่นนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่าเป็นความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของประชาชนในเชิงรูปธรรม และในระดับพื้นฐาน ซึ่งอย่างน้อยที่สุดอาจจะเป็นที่พอใจของหลายฝ่าย เพราะประชาชนได้แสดงว่ามี การเปลี่ยนแปลงจากเรื่องการพึ่งพา (Dependency) ไปสู่การพึ่งพาในระดับที่น้อยลง แต่ในเชิง ทฤษฎีและเป้าหมายที่สำคัญที่สุดของแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนคือความหมายเชิง นามธรรมที่เป็นวัตถุประสงค์เชิงการศึกษาทางจิตพิสัย เป็นเรื่องเกี่ยวกับการรู้จักคิดเป็น ตัดสินและ แก้ปัญหาเป็น

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่มีความสัมพันธ์กับการพึ่งตนเอง นั่นคือ แนวคิดการสร้าง ความเข้มแข็ง แนวคิดการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ในงานวิจัยตามแนวคิดของ อลัน โรเจอร์ (Alan Rogers) “การเสริมสร้างความเข้มแข็ง ไม่ได้เป็นการบ่งบอกว่าประชาชนขาดความเข้มแข็งไปแล้ว การพัฒนาจะช่วยให้ประชาชนทั้งปัจเจกบุคคลและกลุ่ม มองเห็นว่าตนเองคือใคร และได้ทำอะไรหรือ ทำอะไรไปแล้วบ้าง มองเห็นศักยภาพของตนว่ามีส่วนร่วมกับสังคมได้ ทำให้คนที่ถูกมองข้ามได้รับการ เหลียวแล ทำให้ผู้ที่ไม่มีสิทธิ์มีเสียง กล่าวพูดเพื่อตนเอง ผู้ที่เคยมีภาพลบต่อตนเอง ก็จะเริ่มมองการมี ส่วนร่วมในด้านบวกของตนที่มีต่อส่วนอื่น ๆ และสิ่งนี้จะกลายเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง ถ้าปัจเจก บุคคลและกลุ่มได้พัฒนาความสามารถและความมั่นใจจนมองเห็นศักยภาพของตนเอง และใช้ ศักยภาพนั้นได้เต็มที่ กระบวนการพัฒนาเช่นนี้จะกลายเป็นการสร้างพลังอำนาจให้ตนเองและ ประชาชน การพัฒนานี้จะเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือผู้อื่นในการ พัฒนา และช่วยให้ประชาชนกำหนดและควบคุมกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่พวกเขา กำลังช่วยกัน ก่อให้เกิดขึ้นมาเอง

ปาริชาติ บุญญาวิวัฒน์ ได้สรุปความหมายของการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้ว่า คือ การเพิ่มกำลังอำนาจให้แก่ประชาชนในการคิด การทำ การเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา การ แก้ไขปัญหา และการร่วมมือกันรักษาผลประโยชน์ของตนเองและของส่วนรวม ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล จนถึงระดับชาติในที่สุด นอกจากนี้ ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมในหลายลักษณะ ไว้ ดังนี้ หนึ่ง แนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนา ซีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัย การผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วม ในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาความรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจ กำหนดชีวิตของตนเอง ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายในเวลา เดียวกัน สอง ลักษณะการมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการ พัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การ ระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับ

ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน สาม การมีส่วนร่วมทางนัยการเมือง แบ่งออกเป็นสองประเภท ได้แก่ ประเภทแรก คือ การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้ประโยชน์จากการพัฒนา ประเภทที่สอง คือ การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรับ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถทำการตรวจสอบได้ (ปาริชาติ บุญญาวิวัฒน์, 2547)

อลัน โรเจอร์ (Rogers, 1992) ได้กล่าวถึงความเป็นมาของแนวคิดกระบวนการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองไว้ในหนังสือ Adult Learning for Development ความว่า จากประสบการณ์ของประเทศโลกที่สามซึ่งอยู่ภายใต้อาณานิคมเป็นระยะเวลายาวนาน ระหว่างนั้นประเทศถูกกระทำให้อยู่ในภาวะพึ่งพาพึ่งทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชน ทั้งนี้ ด้วยฐานะของแรงงานและทาส ประชาชนถูกสอนโดยผู้ปกครองให้มีทัศนคติถึงการพัฒนา แต่สิ่งที่น่าสนใจในประเด็นนี้คือ ด้วยคุณค่าในแบบตะวันตกที่ถูกถ่ายทอดมาพร้อมกับบทบาทการปฏิบัติของผู้ปกครอง ส่งผลให้ประชาชนเรียนรู้ที่จะต่อสู้ให้หลุดพ้นจากการอยู่ใต้อาณานิคม แต่เมื่อพวกเขาต่อสู้โดยผู้นำที่ได้รับการศึกษาและวิธีคิดแบบตะวันตก กระทั่งได้รับการหลุดพ้นเป็นอิสระ ประชาชนก็พบว่า พวกเขาต้องพึ่งพาตะวันตกในทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ อุตสาหกรรมหรือกระบวนการที่ได้อิทธิพลมาจากแนวคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ โครงสร้างสังคมและทัศนคติแบบตะวันตก นอกจากนี้ ระบบการศึกษาตะวันตกรวมถึงหลักสูตร และทักษะปฏิบัติในด้านอื่น ๆ กลายเป็นรูปแบบสำเร็จที่ไม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งนำไปสู่การเป็นอิสระของเหล่าประเทศโลกที่สามอย่างแท้จริง จากรูปแบบกระบวนการพัฒนาที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมาเป็นเวลานานของประเทศภายใต้อาณานิคม ในขณะที่ประชาชนได้รับอิสระ พวกเขากลับไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้การพึ่งตนเองได้อย่างเหมาะสมสามารถสร้างขึ้นได้โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเอง ดังนั้น รูปแบบกระบวนการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาและพึ่งตนเอง เป็นรูปแบบการพัฒนาที่ทำความเข้าใจแนวคิดทั้งหมดของการพัฒนา ซึ่งรวมถึงแนวคิดความทันสมัย (Modernization) โดยมีเป้าหมายคือการพึ่งตนเองและเป็นกระบวนการปฏิบัติด้วยตนเองโดยเหล่าประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างสรค์อนาคตของพวกเขาเอง

สรุปความหมายของการพึ่งตนเอง คือ การมีสวัสดิการ มีความสมดุลและมีความพอดีในการดำรงชีวิตได้อย่างอิสระมั่นคงโดยไม่เป็นภาระของผู้อื่นมากเกินไปทั้งปัจจุบันถึงอนาคต อีกทั้งมีสวัสดิการที่พร้อมตอบสนองเราทันที โดยที่เราไม่ต้องไปเรียกให้ใครมาจัดสวัสดิการให้หรือให้ใครมาช่วยเหลือ สามารถคิดจัดการปัญหาและพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรหรือชุมชนได้ด้วยตนเอง

องค์ประกอบการพึ่งตนเองของชุมชน

จากตัวแบบการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท ซึ่งเกิดจากโครงการวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท (สัญญา (สัญญาวิวัฒน์, 2551) จัดทำเป็นรายงานเสนอสภาวิจัยแห่งชาติ พบว่าชุมชนต้องประกอบด้วย การพึ่งตนเอง 5 ด้าน คือ 1) ด้านเทคโนโลยี (T: Technology) มีลักษณะเหมาะสมในสภาพชนบท ซึ่งอาจรวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านและเทคโนโลยีใหม่ที่มีความทันสมัย หากแต่ควบคุมได้และควรเป็นเทคโนโลยีที่ผ่านการวิจัยและพัฒนาภายในประเทศ 2) ด้านเศรษฐกิจ (E: Economic) อยู่ในลักษณะที่สามารถสร้างภาวะสมดุลให้เกิดขึ้นระหว่างความต้องการและขีดความสามารถสนองความต้องการเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีพัฒนาการต่อเนื่อง มีประสิทธิภาพในการแข่งขันกับภายนอก สามารถในการออมและการลงทุน สามารถรวมกลุ่มเพื่อการผลิตและการตลาด ตลอดจนมีการวางแผนสำหรับอนาคตด้วย 3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติ (R: Resource) ควรมีอย่างอุดมสมบูรณ์ หรือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมีคุณภาพของระบบนิเวศน์ และอยู่ในสภาพที่สามารถฟื้นฟูได้ 4) ด้านจิตใจ (M: Mental) คนในชุมชนควรมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง มีจิตใจใฝ่รู้ ใฝ่พัฒนา มีความรู้ และความสามารถในการประยุกต์ มีคุณภาพ อดทนอดบวม และมีความขยันหมั่นเพียร 5) ด้านสังคมวัฒนธรรม (S: Social) ชุมชนมีภาวะผู้นำดี การมีส่วนร่วมสูง มีความเป็นปึกแผ่นทางสังคม มีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็ง รวมทั้งมีความรู้และข่าวสารที่เท่าทันโลกภายนอก ทั้งนี้ การพึ่งตนเองทั้ง 5 ด้านนี้ ต้องมีกระบวนการสร้างขีดความสามารถของชุมชน 3 ประการ คือ 1) การสร้างความสมดุลของสาระการพึ่งพาตนเอง (B: Balance) เป็นความสอดคล้องความกลมกลืนระหว่างเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติ จิตใจและสังคม วัฒนธรรม 2) การสร้างความสามารถในการจัดการ (A: Ability) เป็นการวิเคราะห์การวางแผน การจัดระบบชุมชน โดยเฉพาะเรื่องสาระพึ่งตนเอง ทั้งนี้ชุมชนอาจขอความช่วยเหลือจากภายนอกเพื่อขอความคิดเห็น และการสนับสนุน 3) การสร้างเครือข่ายการทำงาน (N: Networking) เป็นความสัมพันธ์ของชุมชน และองค์กรเครือข่ายให้ชุมชนมีพลังในการจัดการชุมชน เพื่อความสมดุลของการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองได้ของชุมชนมีเงื่อนไข 6 ประการ ได้แก่ หนึ่ง การพัฒนาต้องเป็นแบบกลุ่ม ที่มีชาวบ้านอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนหมู่บ้าน ไม่ใช่อยู่แบบแยกเดี่ยว สอง คนในชุมชนต้องมีจิตสำนึกพื้นฐานร่วมกันคือการพึ่งตนเอง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกันด้วยความสมัครใจและเต็มใจ สาม ต้องมีการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง สี่ ชุมชนต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ทั้งในรูปหน่วยย่อยของชุมชนหมู่บ้าน และการรวมกลุ่มใหญ่เป็นสหพันธ์ โดยแบ่งเป็นเขตที่มีพร้อมด้วยสาธารณูปโภคและศูนย์รวมแหล่งสมาคม เช่น โรงเรียน โรงสีข้าว ศูนย์เรียนรู้ทางวัฒนธรรม เป็นต้น อีกทั้งมีพลังอำนาจต่อรองกับสถาบันภายนอกไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือพ่อค้าเอกชน ห้า มีการส่งเสริมและประสานวัฒนธรรมของตนเองกับกลุ่มชนอื่นในสังคม หก ชุมชนคำนึงถึงสถานะแวดล้อมธรรมชาติ มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540)

การวิจัยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท โดย นรินทร์ สังข์รักษา ที่ได้อ้างถึงการวิจัยของสภาวิจัยแห่งชาติ ในเรื่ององค์ประกอบการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยการสังเคราะห์ทฤษฎีหลักโครงสร้างหน้าที่ (Structural function) ทฤษฎีระบบ (System approach) และนำความรู้จากสาม

ศาสตร์ใหญ่ คือ วิทยาศาสตร์ ธรรมชาติ สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มารวมเป็นสหสาขาวิชา มาประมวลเข้าด้วยกัน แล้วสร้างกรอบแนวคิดขึ้นใหม่ เรียกว่า “เทอม” (TERMS Model) ซึ่งสาระสำคัญของตัวแบบที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจมีองค์ประกอบ 5 ประการ คือ 1) การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี 2) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ 3) การพึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ 4) การพึ่งตนเองทางจิตใจ 5) การพึ่งตนเองทางสังคม ทั้งนี้ องค์ประกอบแต่ละตัวถือเป็นปัจจัยที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้นั้น แต่ละปัจจัยต้องพึ่งตนเองได้เสียก่อนจึงจะช่วยให้ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์ (นรินทร์ สังข์รักษา และคณะ, 2551)

องค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ในการพัฒนาชุมชนและสังคมที่พึ่งประสงค์ มีดังนี้ 1) จิตใจที่เป็นธรรม หมายถึง จิตใจที่มีธรรมะ มีความขยันหมั่นเพียร ไม่กลัวลำบาก ไม่โลภมาก มีสันโดษธรรม ไม่จ่ายฟุ่มเฟือย จะกำหนดแบบแผนการผลิตและทำให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ 2) แบบแผนการผลิต หมายถึง กำหนดแบบแผนการผลิตให้เป็นแบบแผนการผลิตเพื่อกินเอง ใช้เอง ทำให้ต้องทำหลายอย่าง เป็นเกษตรกรรมแบบผสมผสาน ซึ่งทำให้มีกินมีใช้ครบ และธรรมชาติแวดล้อมมีความสมดุล 3) ความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม หมายถึง ความสมดุลที่เกิดขึ้น เพราะแบบแผนการผลิตที่คำนึงถึงความสมดุลของธรรมชาติแวดล้อม และขึ้นอยู่กับจิตใจมนุษย์ที่ไม่โลภมาก และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ 4) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ หมายถึง เป็นระบบการผลิตแบบใช้เอง กินเอง ความสมดุลธรรมชาติกับสิ่งแวดล้อมกับพฤติกรรมที่ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้เศรษฐกิจได้สมดุล พอกินพอใช้ไม่ขาดทุน ไม่เป็นหนี้ จึงมีชีวิตที่สงบสุข มีเวลาและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม 5) วิถีชีวิตชุมชนและวัฒนธรรม หมายถึง ระบบชีวิตที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว มีอาหารการกินที่เหลือเพื่อ มีเวลาที่จะช่วยเหลือกัน สังสรรค์กันและเกิดการผลิตทางวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น คือมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีวัดเป็นสถาบันของชุมชนที่ช่วยพัฒนาจิตใจ เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางศาสนา สุข ทางศิลปะและวัฒนธรรม เป็นสถานสังคมสงเคราะห์ และเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ (ประเวศ วะสี, 2534)

ความเป็นมาของคำว่า “พึ่งตนเอง” ภาพที่สามารถเห็นได้ชัดเจนน่าจะอยู่ที่การพึ่งตนเองของชาวบ้านหรือชุมชนไทยในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองที่ถือเป็นวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมชุมชนตั้งแต่ดั้งเดิมของคนไทย โดยจะเห็นได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพหรือเกษตรกรรมแบบพึ่งตนเองที่ชาวบ้านสามารถพึ่งพิงตนเองโดยอาศัยฐานการผลิตที่มีพื้นฐานอยู่ที่ตนเองและภายในชุมชนโดยฐานการผลิตดังกล่าวมี 5 ประการ คือ 1) การมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในชุมชนของตน 2) แรงงานและการจัดการด้านแรงงาน โดยเน้นการใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก 3) ความรู้และเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการเพาะปลูกหรือแก้ไขปัญหาเกษตรกรรมด้วยตนเอง 4) ระบบวัฒนธรรมที่ช่วยเสริมระบบการผลิต อาทิ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือเกื้อกูล 5) อิสรภาพจากตลาด ที่มีการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้ชาวบ้านหรือแรงงานภาคเกษตรกรรมมีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองในทั้งในระดับบุคคลและชุมชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542)

ทั้งนี้ จากการสังเคราะห์องค์ประกอบแนวคิดการพึ่งตนเองจากนักวิชาการหลายท่านที่เชี่ยวชาญในการพัฒนาชุมชนและสังคม ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบการพึ่งตนเองของชุมชน หรือ เทอม (TERMS Model) ซึ่งประกอบด้วย การพึ่งตนเองทางด้านเทคโนโลยี ด้านเศรษฐกิจ ด้านทรัพยากรธรรมชาติ ด้านจิตใจ และด้านสังคมวัฒนธรรม มีความสมบูรณ์ครบถ้วนในการอธิบายสถานะพึ่งตนเองของชุมชนได้เป็นอย่างดี อีกทั้งมีประเด็นการพึ่งตนเองที่ครอบคลุมองค์ประกอบการพึ่งตนเองของนักวิชาการท่านอื่นครบทุกด้าน มีความเหมาะสมในการนำมาเป็นแนวคิดหลักในการศึกษาและพัฒนาชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

สรุปได้ว่า การพึ่งตนเองมีหลักการสำคัญ คือ ชุมชนต้องพึ่งตนเองได้ใน 5 ด้าน กล่าวคือ ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ด้านจิตใจ และสังคมวัฒนธรรม แนวคิดการพึ่งตนเองของสัญญา สัญญาวิวัฒน์ และคณะ ซึ่งจัดทำเป็นรายงานเสนอสภาวิจัยแห่งชาติ ประกอบด้วย การพึ่งตนเอง 5 ด้าน นำมาเป็นตัวแปรสำคัญในการวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากครอบคลุมประเด็นการพึ่งตนเองของชุมชนและเหมาะกับงานวิจัยในครั้งนี้

ตอนที่ 3 ข้อมูลศิลปหัตถกรรม

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลศิลปหัตถกรรม ในประเด็นต่อไปนี้ 1) ความหมายและประเภทของศิลปหัตถกรรม 2) ความสำคัญของงานศิลปหัตถกรรมกับชุมชน 3) ศิลปหัตถกรรมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น และ 4) แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนารูปแบบศิลปหัตถกรรมหัตถกรรม 8;k,lk,ki5

ความหมายและประเภทของศิลปหัตถกรรม

จากการศึกษาความหมายและประเภทของศิลปหัตถกรรม พบประเด็นความหมายและประเภทของศิลปหัตถกรรมโดยสรุปได้ดังนี้

นิยามความหมายศิลปหัตถกรรม ที่สัมพันธ์กับภูมิปัญญาท้องถิ่นจากแผนกลยุทธ์ เพื่อการพัฒนาพฤฒิสถาศึกษาสำหรับสังคมไทย (สุทธาสินี วัชรบูล, 2545) พิจารณาโดยภาพรวมของภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาไทย สามารถแยกพิจารณาได้เป็น 6 ด้าน ดังนี้ วิธีการดำรงชีวิต (Livelihood) ขนบธรรมเนียมประเพณี (Tradition) ปรัชญาความเชื่อ (Philosophy and Belief) เรื่องเล่าพื้นบ้าน (Folklore) ความเชื่อทางศาสนา (Religion) การละเล่นพื้นบ้าน (Folk play) ศิลปะและงานช่าง (Arts and Craft) ภูมิปัญญาร่วมสมัย (Contemporary Wisdom) นอกจากนี้ แผนกลยุทธ์ฯ ข้างต้นได้กล่าวถึงภูมิปัญญาด้านศิลปะและงานช่าง ดังนี้ ศิลปะและงานช่างที่รวมทั้งการแสดง ดนตรี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม งานช่างฝีมือ งานช่างพื้นบ้าน ภูมิปัญญาที่หลากหลายอุดมสมบูรณ์เช่นนี้ ย่อมสะท้อนถึงทุนวัฒนธรรมและทุนภูมิปัญญาที่มีคุณค่า (แก้วทอง สอนสังข์, 2546)

ความสำคัญและนิยามความหมายศิลปหัตถกรรมนั้น ช่างพื้นบ้านหรือศิลปินพื้นบ้านมิได้ผ่านการศึกษาศิลปะอย่างเป็นทางการเป็นระบบจากสถาบันศิลปะ ความเป็นศิลปะหรือความงามที่เกิดขึ้น จึงเกิดจากความชำนาญและประสบการณ์ในการสร้างสรรค์จนช่างสามารถขีดเคลา แก่ไขความบกพร่อง ความขัดแย้งในงานหัตถกรรมให้มีความประสานกลมกลืนกันทั้งประโยชน์ใช้สอยและความสวยงามน่าใช้ ทั้งนี้ การสร้างงานหัตถกรรมให้มีความสวยงามน่าใช้นั้น กระบวนการทาง “ศิลปะ” จึงเข้ามามีบทบาทและเป็นองค์ประกอบในการสร้างสรรค์ ทำให้งานหัตถกรรมบางชิ้นกลายเป็น “ศิลปหัตถกรรม” งานศิลปหัตถกรรมจึงเป็นผลงานที่แสดงออกทางวัฒนธรรมในกรอบของขนบประเพณี แต่แฝงลักษณะเฉพาะตน ค่านิยมทางสุนทรียภาพและภูมิปัญญาของผู้สร้าง โดยมีขนบประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อและค่านิยมของกลุ่มชนเป็นองค์ประกอบกำหนด “รูปแบบ” โดยที่ช่างอาจสื่อความหมายด้วยรูปเชิงสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น การกำหนดลวดลายและรูปทรง ให้เป็นไปตามองค์ประกอบที่เป็นกรอบกำหนดของชุมชน เช่น การสร้างลวดลายลงบนผ้าลายซิด ให้สอดคล้องกับความเชื่อและเหมาะสมกับการใช้สอย การใช้ดอกไม้ไม้มหาสารพัดกันอย่างง่าย ๆ เป็นเฉลว เพื่อป้องกันผีเข้าบ้าน หรือใช้เป็นเครื่องป้องกันสิ่งชั่วร้ายเข้ามา หรือปักเพื่อแสดงสิทธิ์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะที่มีอยู่ในงานหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรม (วิบูลย์ สีสวรรณ, 2532)

สรุปได้ว่า ศิลปหัตถกรรมหรือหัตถกรรมท้องถิ่น หมายถึง ผลงานหรือเครื่องใช้ในวิถีชีวิตของประชาชนทั่วไป ที่สร้างสรรค์ด้วยฝีมือเชิงช่างให้มีประโยชน์ใช้สอยและรูปแบบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์

สถาปัตยกรรมศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ประเพณีวัฒนธรรม อีกทั้งสะท้อนเอกลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น โดยมีการถ่ายทอดความรู้ในการประดิษฐ์ สร้างสรรค์และออกแบบ ทั้งจากภายในและเครือข่ายท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นตัวแปรสำคัญในการวิจัยครั้งนี้

ความสำคัญของงานศิลปหัตถกรรมกับชุมชน

จากการศึกษาเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องศิลปหัตถกรรมกับชุมชน สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

การพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมไทย เป็นสินค้าที่ระลึกงานศิลปหัตถกรรมของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งกลายเป็นสินค้าของที่ระลึกทางการท่องเที่ยวที่มีบทบาทสำคัญยิ่ง ด้วยกลายเป็นค่านิยมสำหรับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่จะต้องซื้อหาสินค้าของที่ระลึก เพื่อเป็นของตนเองและของฝากญาติมิตรกันทุกครั้งที่มีโอกาส จึงเกิดเป็นการสร้างงาน สร้างรายได้ให้กับผู้คนในท้องถิ่นแหล่งท่องเที่ยว บางแห่งที่มีฝีมือดีถึงกับกลายเป็นแหล่งผลิตขนาดใหญ่กันทั้งหมู่บ้านรวมเป็นทั้งแหล่งขายปลีกและขายส่ง และเป็นแหล่งท่องเที่ยวไปด้วยในตัว อาทิเช่น บ้านบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง และบ้านถวาย อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดเชียงใหม่ ฉะนั้น ท้องถิ่นใดที่สามารถนำงานศิลปหัตถกรรมมาส่งเสริมให้กลายเป็นสินค้าของที่ระลึกได้ จึงเท่ากับเป็นการสืบทอดและฟื้นฟูฝีมือด้านศิลปหัตถกรรมดั้งเดิม และที่สำคัญเป็นการเพิ่มมูลค่าให้วัสดุที่เป็นทรัพยากรท้องถิ่นซึ่งมีอยู่เดิมแล้วแต่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่า ต่อเมื่อนำมาผลิตเป็นสินค้าที่ระลึกก็จะได้ราคาดี เพราะนักท่องเที่ยวเป็นกลุ่มผู้บริโภคที่มีกำลังซื้อสูง รวมทั้งเป็นการสร้างงานสร้างอาชีพให้กับแรงงานในท้องถิ่นซึ่งว่างงาน หรืออาจว่างงานหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยสรุปจึงนับเป็นการพัฒนาชนบทที่ได้ผลอย่างสมบูรณ์ (วิวัฒน์ชัย บุญยภักดิ์, 2532)

การสำรวจและพัฒนาช่างฝีมือสตรีในชนบทภาคใต้ (ภิญโญ ตันพิทยคุปต์, 2535) พบว่า สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทางธรรมชาติมีบทบาทมากในการกำหนดขอบเขตทางด้านวัตถุดิบที่นำมาประดิษฐ์หัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ วัตถุดิบไม่ว่าจะเป็นพืช ดิน หินแร่หรือสัตว์ก็ดี จะขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกหรือเป็นแหล่งที่หาได้ ตัวอย่างจะเห็นได้จากผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับย่านลิเภา ซึ่งเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านหรือพื้นเมืองของภาคใต้มาแต่เดิม และก็ได้เฉพาะในภาคใต้ของประเทศไทย หรือเสื่อลำเจียก (ปาหนัน) ที่เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านของจังหวัดกระบี่ วัตถุดิบหรือต้นลำเจียกนี้จะขึ้นอยู่ในบริเวณริมฝั่งทะเลของภาคใต้โดยทั่วไป เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ หมู่บ้านจะประดิษฐ์หัตถกรรมขึ้นมาอย่างหนึ่ง จะต้องคำนึงถึงวัตถุดิบและที่เป็นมาก็เป็นวัตถุดิบที่หาได้ง่ายในบริเวณนั้นอยู่แล้ว (สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2529) กล่าวอีกอย่างคือ วัสดุในท้องถิ่นเป็นตัวกำหนดรูปแบบ วิธีการและชนิดของศิลปกรรมพื้นบ้าน (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2548)

การรวมตัวของเหล่าศิลปินพื้นบ้านภาคใต้ เป็น “สหพันธ์ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย” มีการสอดแทรกความรู้ผ่านงานศิลปะพื้นบ้าน เพื่อชาวบ้านสามารถเข้าใจเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอได้ง่ายมากยิ่งขึ้น แสดงให้เห็นถึงการนำศิลปะไปปรับใช้สังคมอีกด้วย และเป็นกระบวนการสร้างความเข้มแข็ง

ในเกิดขึ้นในชุมชน ผ่านการเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากสื่อที่หลากหลาย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิตและนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนต่อไป (ธัญญาศ เทพญา, 2545)

ลักษณะสำคัญของการสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์ความงานหัตถกรรมกับวิถีชีวิตชุมชน ระบุว่า งานหัตถกรรมพื้นบ้านสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย โดยมีรูปแบบเป็นลักษณะเฉพาะถิ่น ผลิตจำนวนมากเพื่อให้เพียงพอกับความต้องการของคนในท้องถิ่น หากมีการจำหน่ายจะต้องมีราคาที่เหมาะสมหรือราคาที่คนในท้องถิ่นสามารถซื้อหามาใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นที่มีการสืบทอดกันมาแต่โบราณ และเป็นผลิตผลจากช่างฝีมือในชุมชนที่ได้รับการสืบทอดลักษณะของการสร้างสรรค์จากบรรพบุรุษ (วิบูลย์ สีสวรรณ, 2527)

การพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้มีอาชีพและรายได้ โดยนำศักยภาพชุมชนมาเป็น ต้นทุนในการผลิตเป็นสินค้าและบริการตามโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์นั้น มีหลายหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง เช่น (ส่งเสริมการเกษตร, 2553) ได้สนองโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ซึ่งเป็น โครงการตามนโยบายเร่งรัดของรัฐบาล เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนาสินค้า โดยรัฐบาลพร้อมที่จะช่วยเหลือในด้านความรู้สมัยใหม่ และการบริหารจัดการ เพื่อเชื่อมโยงสินค้าจาก ชุมชนสู่ตลาดทั้งในประเทศและต่างประเทศ กรมส่งเสริมการเกษตร จึงได้มีการสนับสนุนและส่งเสริม ให้ชุมชนในท้องถิ่นสามารถสร้างสินค้าเกษตร ที่เหมาะสมกับท้องถิ่นให้เป็นแหล่งที่สร้างผลิตภัณฑ์ และตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ นั้นโดยเฉพาะมีการประกอบการและสร้างมูลค่าเพิ่มอย่างต่อเนื่อง

ด้านการรวมกลุ่มเพื่อผลิตศิลปหัตถกรรมหรือผลิตภัณฑ์อื่นของสมาชิกในชุมชน (การพัฒนา ชุมชน, 2555b) ให้ความหมายของ กลุ่มผู้ผลิตชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มในชุมชน ผลิตสินค้าที่แสดงความเป็นไทย หรือภูมิปัญญาไทย และสมาชิกในกลุ่มร่วมกันผลิต ร่วมกันบริหาร จัดการ และร่วมรับผลประโยชน์ เช่น กลุ่มผู้ผลิตชุมชนที่จดทะเบียนอย่างเป็นทางการ ได้แก่ สมาคม สหกรณ์ มูลนิธิ วิสาหกิจชุมชน กลุ่มผู้ผลิตชุมชนที่ไม่จดทะเบียนอย่างเป็นทางการ ได้แก่ กลุ่ม ชมรม ดังเช่น วิสาหกิจชุมชน ทั้งนี้ สมาคม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) หมายถึง แหล่งหรือที่ประชุมของ บุคคลหลายคนมารวมกัน ด้วยมีจุดประสงค์เพื่อประโยชน์บางประการ นอกจากนี้ ในทางกฎหมายยัง หมายถึง นิติบุคคลที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อกระทำการใด ๆ อันมีลักษณะต่อเนื่องร่วมกัน และมีใช่เป็นการหา ผลกำไรหรือรายได้มาแบ่งปันกัน สมาคมต้องมีข้อบังคับและจดทะเบียนตามบทบัญญัติแห่งประมวล กฎหมายแพ่งและพาณิชย์

การประกอบการเพื่อการจัดการ “ทุนของชุมชน” อย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเองได้ ซึ่ง ทุนของชุมชน ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลิตผล ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทาง วัฒนธรรม ทุนทางสังคม กฎเกณฑ์ที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นพี่เป็นน้องที่ไว้ใจกัน โดย ลักษณะสำคัญของวิสาหกิจชุมชน มีดังนี้ 1) ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ 2) ผลิตผลมาจาก กระบวนการในชุมชน โดยใช้วัตถุดิบ ทรัพยากรทุน แรงงานในชุมชนหลัก 3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็น นวัตกรรมของชุมชน 4) มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานภูมิปัญญาสากล 5) มีการดำเนินงานแบบ

บูรณาการ เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ 6) มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ (นรินทร์ สังข์รักษา และคณะ, 2551)

จากโครงการวิจัยเรื่องชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการสร้างสรรค์ คีนพลังสู่ชุมชน: หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เสนอแนวทางสร้างความเจริญแก่ชุมชน ให้สามารถยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยการผลิตหรือจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ให้กลายเป็นสินค้าที่มีคุณภาพ มีจุดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่ สอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น สามารถจำหน่ายในตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ โดยมีหลักการ พื้นฐาน 3 ประการ คือ 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (Local Yet Global) 2) พึ่งตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self-Reliance-Creativity) 3) การสร้างทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) อย่างไรก็ตาม ผลิตภัณฑ์ ไม่ได้หมายถึงตัวสินค้าเพียงอย่างเดียวแต่เป็นกระบวนการทางความคิด รวมถึงการบริการ การดูแลการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น จุดขายที่รู้จักกันแพร่หลายไปทั่วประเทศและทั่วโลก โดยวัตถุประสงค์ของหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ จากนโยบายของรัฐบาล ที่แถลงต่อรัฐสภา และตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการ อำนวยการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ พ.ศ. 2544 การดำเนินงานตามโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ หนึ่ง สร้างงาน สร้างรายได้แก่ชุมชน สอง สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน ให้สามารถคิดเอง ทำเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น สาม ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น สี่ ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดย สอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในท้องถิ่น

การพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อนำไปสู่การเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่ประสบความสำเร็จ โดยสรุปจากตัวอย่างชุมชนกว๊านพะเยา (มนตรา พงษ์นิล, 2548) พบว่า ปัจจุบันสินค้าจากผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยา ได้รับการยกฐานะให้เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ประจำจังหวัดพะเยา ที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการไหลออกของสินค้าไปยังสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในจังหวัด ต่างจังหวัด ต่างภูมิภาค เมืองหลวงและต่างประเทศ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์แปรรูปจากผักตบชวา ผลิตภัณฑ์ชุมชนรอบกว๊านพะเยาจึงทำให้เกิดการสร้างงานและเกิดกระแสการกลับคืนสู่บ้านเกิดของแรงงานหนุ่มสาวในหมู่บ้าน ทั้งเป็นสื่อที่ก่อให้เกิดสำนึกและความภาคภูมิใจ ตลอดจนความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของชุมชน ที่มีรากฐานมาจากภูมิปัญญาของอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชุมชนรอบกว๊านพะเยาเมื่อครั้งอดีต และมีการปรับกระบวนการผลิต เทคนิควิทยาการ และวิธีการประกอบธุรกิจสมัยใหม่จากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาสนับสนุน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 100 บาทต่อคนต่อวันจากการผลิตสินค้าชุมชน ชาวบ้านจึงดำรงชีพอยู่ได้ด้วยอาชีพเสริม นอกเหนือจากอาชีพเกษตรกรรมและการประมงที่ทำกันอยู่ในครองครัว ถึงแม้ในปัจจุบัน ผลิตภัณฑ์หลายประเภทจะมีปัญหาในด้านเทคนิคการผลิต การตลาด การพัฒนารูปแบบตัวสินค้า บรรจุภัณฑ์ คุณภาพของตัวสินค้า คู่แข่งในจังหวัดอื่นและการถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลางอยู่บ้าง แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและชุมชนเองก็พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาสินค้าตลอดเวลา ทั้งนี้ในตอนท้ายของ

บทความได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของเส้นทางการพัฒนา ที่นำแนวทางภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ มาสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นองค์รวม โดยมีเรื่องการเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชนเป็นเป้าหมายเบื้องต้น และเสนอทางออกของปัญหาความทับซ้อนในการใช้ภูมิปัญญา โดยเริ่มจากการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างความหมายและการใช้เส้นทางภูมิปัญญาสาขาต่าง ๆ ของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ซึ่งกลุ่มองค์กรทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมในการทบทวนและหาคำตอบร่วมกันในรูปของประชาสังคมว่าจะจัดการความสัมพันธ์ขององค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาอย่างเป็นองค์รวมระหว่างวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ ชุมชน ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างไร และต้องตระหนักถึงการดำรงไว้ซึ่งความสมดุลระหว่างศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ วัฒนธรรมที่มีคุณค่า การคงอยู่ของสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต รวมถึงชุมชนที่ดีในบริบทการพัฒนาที่ทุนนิยมกำลังเป็นใหญ่ของโลกยุคโลกาภิวัตน์อย่างไร

กรมการพัฒนาชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์ OTOP ได้แบ่งประเภทผลิตภัณฑ์โดยพิจารณาตามเกณฑ์ซึ่งปรากฏในคู่มือหลักเกณฑ์การลงทะเบียนผู้ผลิตผู้ประกอบการ OTOP ปี 2553 จำแนกผลิตภัณฑ์ที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตโดยใช้ภูมิปัญญาได้ 5 ประเภท ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ประเภทอาหาร ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องดื่ม ผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย ผลิตภัณฑ์ประเภทของใช้ ของตกแต่งและของที่ระลึก ผลิตภัณฑ์ประเภทสมุนไพรที่ไม่ใช่อาหาร โดยประเภทผลิตภัณฑ์ที่จัดเป็นงานศิลปหัตถกรรม ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย ผลิตภัณฑ์ประเภทของใช้ ของตกแต่งและของที่ระลึก ทั้งนี้ ลักษณะผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ที่สามารถลงทะเบียนได้ต้องแสดงถึงภูมิปัญญาไทยและมีลักษณะดังนี้ 1) วัตถุดิบที่นำมาผลิต ต้องไม่ผิดกฎหมาย 2) ไม่เป็นสินค้าที่เลียนแบบ ดัดแปลง นำเข้า หรือนำเข้าเพื่อดัดแปลงหรือละเมิดทรัพย์สินทางปัญญา 3) ไม่เป็นสินค้าที่ก่ออันตรายอย่างร้ายแรงต่อชุมชนหรือสิ่งแวดล้อม รวมทั้งไม่ขัดต่อขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรมอันดีของไทย 4) กรณีเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีกฎหมายบังคับต้องได้รับอนุญาตให้ผลิต

แนวทางวัตถุประสงค์และหลักเกณฑ์โครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ปี พ.ศ. 2555 (OTOP Product Champion: OPC) ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์แห่งชาติ (กอ.นตผ) ได้นำเสนอไว้ดังนี้ หนึ่ง เพื่อจัดระดับผลิตภัณฑ์ที่จะนำไปสู่การพัฒนาผลิตภัณฑ์ สอง เพื่อจัดระบบฐานข้อมูลผลิตภัณฑ์ที่จะใช้ในการทำงานเชิงบูรณาการของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สาม เพื่อเสริมสร้างคุณค่าของผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ยอมรับแก่บุคคลทั่วไป จนสามารถใช้เป็นแหล่งสร้างรายได้และความเข้มแข็งให้ชุมชน และสุดท้าย เพื่อกระตุ้นให้เกินกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ผลิต ผู้ประกอบการและชุมชนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยมีกรอบการคัดสรรผลิตภัณฑ์ที่มีศักยภาพการผลิต กระทั่งสามารถส่งออกเพื่อจำหน่ายได้ โดยมีความแกร่งของตราผลิตภัณฑ์ มีระบบการผลิตอย่างต่อเนื่องและคุณภาพคงเดิม ความมีมาตรฐาน มีคุณภาพและสร้างความพึงพอใจแก่ลูกค้า มีประวัติความเป็นมาของผลิตภัณฑ์ (การพัฒนาชุมชน, 2553) ได้แสดงให้เห็นถึงเกณฑ์การคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ปี พ.ศ. 2553 ผลการดำเนินการคัดสรรฯ จัดระดับผลิตภัณฑ์ มีระดับเดียว คือ ระดับประเทศเท่านั้น โดยใช้หลักเกณฑ์เฉพาะแต่ละประเภทผลิตภัณฑ์ (Specific Criteria) ซึ่งกำหนดคะแนนรวมไว้ 100 คะแนน ประกอบด้วย หลักเกณฑ์ในการพิจารณา

3 ด้าน คือ หลักเกณฑ์ด้านผลิตภัณฑ์และความเข้มแข็งของชุมชน หลักเกณฑ์ด้านความเป็นไปได้ทางการตลาด และหลักเกณฑ์ด้านคุณภาพผลิตภัณฑ์ มีองค์ประกอบและเกณฑ์การคัดสรรฯ ตามกลุ่มประเภทผลิตภัณฑ์

จากรายงานวิจัยโครงการศึกษาชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการสร้างสรรค์ คีนพลังสู่ชุมชน หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (บุญอนันต์ พินัยทรัพย์, 2549) พบผลการศึกษาว่า โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นกระบวนการสร้างสรรค์คีนพลังสู่ชุมชนที่มีขั้นตอนดังต่อไปนี้ 1) ชุมชนได้รวมกลุ่มกัน และใช้ความรู้ ภูมิปัญญาที่มีในชุมชนมาผลิตเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐานและมีเอกลักษณ์ของกลุ่ม 2) กลไกการบริหารจัดการของโครงการได้สนับสนุนให้กลุ่มเกิดการเรียนรู้ที่จะสร้างเครือข่ายระบบผลิตให้ครบวงจร การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ การสร้างเครือข่ายเชิงพันธมิตรเพื่อลดต้นทุนการผลิตและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเชิงธุรกิจการตลาด 3) กลไกการบริหารจัดการของโครงการ ทำให้เกิดการปรับตัวจากการผลิตที่ไม่ได้คำนึงถึงมาตรฐานคุณภาพ รูปแบบผลิตภัณฑ์และความต้องการของผู้บริโภค มาเป็นการผลิตที่มีแบบแผน เป้าหมายและใส่ใจต่อคุณภาพมาตรฐาน เพื่อการคัดสรรผลิตภัณฑ์ที่ี้ออกสู่ตลาด 4) กลไกการบริหารจัดการของโครงการสร้างให้เกิดการร่วมบริหารจัดการในกลุ่มผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเหมาะสมลงตัว และสร้างความพอใจแก่ทุกคนทั้งกรรมการบริหารกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม 5) กลไกการบริหารจัดการของโครงการทำให้ประชาชนผลิตโดยเอาใจใส่ต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชน เพื่อรักษาแหล่งผลิตให้ดีที่สุด และไม่ก่อให้เกิดแหล่งเสื่อมโทรมต่าง ๆ ในชุมชน 6) กลไกการบริหารจัดการของโครงการทำให้กลุ่มประชาสังคมร่วมกันดูแลรักษาชุมชน และสร้างความเป็นเจ้าของชุมชน 7) กลไกการบริหารจัดการของโครงการทำให้กลุ่มและชุมชนที่กลุ่มตั้งอยู่เรียนรู้ที่จะพึ่งตนเอง และทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ในที่สุด ทั้งนี้ หากจะส่งเสริมผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้สามารถบรรลุเป้าหมายของรัฐบาลได้ทุกตำบล ควรมีแนวนโยบายในการปฏิบัติ ดังนี้ 1) จังหวัดควรมุ่งเน้นให้กลุ่มผู้ผลิตในชุมชน ผลิตสินค้าที่ใช้ภูมิปัญญาอย่างสร้างสรรค์ และใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างคุ้มค่า เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้บริโภค มิใช่การลอกเลียนแบบ 2) กลุ่มผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพและได้มาตรฐานตามความต้องการของผู้บริโภค 3) ภาครัฐสนับสนุนบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการสนับสนุนตามความต้องการของผู้ผลิต 4) มีการประชาสัมพันธ์ปลุกจิตสำนึกของประชาชนให้ซื้อสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เพื่อสร้างรายได้แก่ประเทศ 5) พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สร้างจิตสำนึกในการสืบสานของภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะเยาวชน ส่งเสริมศักยภาพชุมชนให้เข้มแข็ง

ผู้วิจัยได้สรุปความเป็นมาของโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ได้ดังนี้ โครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เกิดขึ้นจากแผนการพัฒนากิจกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมของรัฐบาล ในปี พ.ศ. 2544 โดยนำแนวคิดมาจากการดำเนินงานของประเทศญี่ปุ่น บนฐานความคิดที่จะสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน นำไปสู่การมีรายได้ที่มั่นคงและต่อเนื่อง ซึ่งทำให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ในที่สุด กิจกรรมภายใต้โครงการ OTOF ยังจะเป็นเครื่องมือกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของสังคม และมีลักษณะเด่นคือ เป็นการนำภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่นชุมชนมาพัฒนาผลิตภัณฑ์ โดยใช้วัตถุดิบใน

ท้องถิ่นของตนเอง โดยมีการสนับสนุนเทคนิควิธีการสมัยใหม่จากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง แต่ในขณะเดียวกันผลิตภัณฑ์ก็ต้องสามารถสะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นด้วย (มนตรา พงษ์นิล, 2548)

ศิลปหัตถกรรมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาศิลปหัตถกรรมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่ามีนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

วอร์เรน (Warren, 1991) ได้ให้ความหมายของ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous knowledge: IK) ว่าเป็นความรู้ในท้องถิ่น ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือชุมชนสังคม โดย IK แตกต่างกับระบบความรู้สากลที่อยู่นอกประเทศ ที่สร้างโดยมหาวิทยาลัยและสถาบันการวิจัยและภาคเอกชน ด้วยเป็นพื้นฐานสำหรับการตัดสินใจในระดับท้องถิ่นในเรื่องทำการเกษตร การดูแลสุขภาพ การจัดเตรียมการบริโภคอาหาร การศึกษา รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นเจ้าของกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชนชนบท

เฟรเวียร์ (Flavier, 1995) ได้ให้คำนิยามถึงความหมายของ ภูมิปัญญา (Indigenous knowledge: IK) ว่าเป็นความรู้ท้องถิ่น ซึ่งเป็นฐานข้อมูลสำหรับสังคม ที่จะใช้อำนวยความสะดวกในการสื่อสารและการตัดสินใจ โดยข้อมูลจากท้องถิ่นมีความเป็นพลวัตและได้รับอิทธิพลอย่างต่อเนื่อง โดยความคิดสร้างสรรค์และการทดลองภายในท้องถิ่น เช่นเดียวกับการติดต่อสัมพันธ์กับระบบภายนอกท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ แบ่งประเภทภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย (Thai indigenous knowledge) จากการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชนทั่วไป พบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีทั้งสิ้น 10 สาขา ได้แก่ 1) ด้านการเกษตร 2) ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม 3) ด้านแพทย์แผนไทย 4) ด้านการจัดการธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 5) ด้านธุรกิจชุมชน 6) ด้านสวัสดิการชุมชน 7) ด้านศิลปะแนวประเพณีนิยม 8) ด้านการจัดการองค์กร 9) ด้านภาษาและวรรณกรรม 10) ด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรม ทั้งนี้ ด้านการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยก่อนได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เป็นการศึกษาย่างไม่เป็นทางการจากแหล่งการเรียนรู้ได้แก่ บ้าน วัด และวัง โดยผู้ปกครองจะถ่ายทอดความรู้ในการประกอบอาชีพของครอบครัวให้บุตรหลาน พระสงฆ์จะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ในเรื่องคุณค่าทางสังคม ประเพณี รวมถึงการอ่านเขียน คุณธรรมจริยธรรมและเรื่องศาสนา ส่วนวังจะเป็นแหล่งถ่ายทอด พัฒนาและอนุรักษ์ศิลปะคลาสสิกของไทย นอกจากนี้ การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นการศึกษาที่มีลักษณะโดดเด่น นั่นคือ เป็นการเรียนรู้อย่างลงมือปฏิบัติ การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง การเรียนการสอนเฉพาะบุคคลและเป็นการเรียนรู้อย่างมีความสุข ซึ่งทั้งหมดนี้แทบจะไม่พบจากระบบการศึกษาภายในโรงเรียน (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2553)

การเกิดขึ้นของภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้เป็นไปได้เพื่อการค้าอยู่ทางโลก มักเกิดจากประสบการณ์ของคนรุ่นเก่า ซึ่งเป็นคนภายใน และเพื่อคนภายใน หมายถึง คนพื้นเมืองดั้งเดิมและผู้

อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่อย่างถาวรผสมกลมกลืนเป็นชุมชนเดียวกัน เช่น ภูมิปัญญาการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือ เครื่องใช้ ให้อยู่ดีขึ้น กินดีขึ้น เอาชนะอุปสรรคในการพิทักษ์ชีวิต ทรัพย์สินและศักดิ์ศรี หรือภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการพาคนให้อยู่รอดปลอดภัยในสังคม เช่น การรู้จักคน ทนคน การรู้จักโลก ไม่ขวางโลก ซึ่งมักเป็นคติหรือภาษิตเตือนสติ ล้วนเกิดจากประสบการณ์ที่ถูกปรับปรนเป็นอุดมคติ นอกจากนี้ ได้อธิบายถึงโครงสร้างภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ ว่ามีที่มา 6 กลุ่ม คือ 1) ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เกิดจากคนในชุมชนโดยตรง 2) ภูมิปัญญาอันสืบเนื่องจากคำสอนในศาสนาพุทธ พราหมณ์ และอิสลาม 3) ภูมิปัญญาที่ได้มาจากชาวจีนอพยพ โดยเฉพาะภูมิปัญญาด้านวิธีการจัดการปรีชาญาณ ที่พลวัตมาจากลัทธิขงจื้อและลัทธิเต๋า 4) ภูมิปัญญาที่รับมาจากตะวันตกและยุโรปที่เข้ามาค้าขายและสร้างอาณานิคมในเอเชียอาคเนย์ 5) ภูมิปัญญาที่รับมาจากขวามลายู ซึ่งปรากฏชัดในภาคใต้ตอนล่าง 6) ภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากเมืองหลวง ซึ่งถ่ายโอนผ่านระบบการศึกษาและระบบการปกครอง ทั้งนี้ได้สรุประบบภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ว่าเกิดจาก “เพราะได้เรียน ได้รู้เห็นจนชินและ(บุ)ชา จึงได้ทำให้เห็นเป็นตาหนา” ซึ่งสอดคล้องกับหลักการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา คือ ปรีชาปฏิบัติและปฏิเวธ (สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2544)

นอกจากนี้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังมีความสำคัญกับการพึ่งตนเองของชุมชน การสร้างรายได้ของชุมชนที่สัมพันธ์กับผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั้น (บุญอนันต์ พินัยทรัพย์, 2549) โดยการพึ่งตนเองสิ่งหนึ่งก็คือแต่ละหมู่บ้านต่างก็มีผลผลิตหรือวัฒนธรรมที่เป็นของตนเอง หากนำผลผลิตหรือวัฒนธรรมของแต่ละหมู่บ้านมาทำการพัฒนาหรือเพิ่มมูลค่าเข้าไป แต่ยังคงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ จนสามารถเข้าสู่มาตรฐานสากลและขายได้ทั้งในและต่างประเทศ ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดผลดังที่กล่าวมาประกอบด้วย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายใน หมายถึงการที่คนในหมู่บ้านร่วมแรงร่วมใจ โดยมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน มีความคิดที่สร้างสรรค์ (Creativity) ในการนำทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ บนรากฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมนั้น ผลิตภัณฑ์มีจุดเด่นและมูลค่าเพิ่มเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งรวมถึงกระบวนการทางความคิด การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรมและประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปการบริการการท่องเที่ยว ไม่จำเป็นต้องผลิตเป็นสินค้าอย่างเดียว ปัจจัยภายนอก คือ รัฐบาลพร้อมที่จะเข้าไปช่วยเหลือในด้านความรู้สมัยใหม่ การบริหารจัดการ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทางการผลิต ตลอดจนทางด้านการตลาด เพื่อให้ผลิตภัณฑ์หรือบริการสามารถจำหน่ายได้ทั้งในและต่างประเทศ

รายงานการวิจัย ภูมิปัญญาชาวบ้านภาคใต้ที่ปรากฏในงานช่างฝีมือ โดย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตสงขลา (2539) ได้สัมภาษณ์ปราชญ์ ผู้มีความรู้ความสามารถและผู้เกี่ยวข้องในงานศิลปะประเภทของงานช่างฝีมือในภาคใต้ จำแนกประเภทของงานช่าง 10 หมู่ ได้โดยอิงหลักการจำแนกซึ่งเป็นงานเชิงช่างหรืองานศิลปหัตถกรรม และมีพื้นฐานการพัฒนาจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบใกล้เคียงกัน อาจมีลักษณะที่โดดเด่นเฉพาะอยู่บ้างในงานช่างฝีมือบางประเภทในสมัยหลัง ๆ ของการคลี่คลายพัฒนาไปสู่ความมีลักษณะเฉพาะถิ่นหรือเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เช่น งานแกะฉลุหนัง งานเครื่องถม เครื่องเงิน งานเครื่องสานย่านลิเภา เป็นต้น งานช่างฝีมือในภาคใต้ส่วนใหญ่จัด

ได้ว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรม มีการสืบทอดมาในลักษณะของการประกอบอาชีพและปรากฏมาจนถึงปัจจุบันมีเหลือให้เห็นน้อยมาก แต่ก็พอจะจัดประเภทได้ดังนี้ คือ งานแกะสลักไม้ งานแกะฉลุหนัง งานจักสาน งานช่างโลหะ เครื่องถม เครื่องเงิน งานประดับมุก ผ้าทอพื้นเมือง งานเครื่องปั้นดินเผา แต่ละประเภทยังจำแนกแยกย่อยออกไปตามชนิดของวัสดุที่ใช้และลักษณะการใช้สอยเป็นสำคัญ

งานหัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมไทยนั้น มีความสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของไทยมาแต่โบราณกาล เพราะเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้คนทุกระดับ ตั้งแต่ชนชั้นสูงจนถึงสามัญชน ทั้งนี้ถ้ามองย้อนไปในอดีตแล้วจะเห็นว่า รูปแบบของการปกครอง ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยเป็นองค์ประกอบและตัวกำหนดสำคัญที่ก่อให้เกิดการสร้างงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรม โดยอาจจะแบ่งออกเป็นสองประเภทกว้าง ๆ คือ งานศิลปหัตถกรรมชั้นสูง ที่สร้างขึ้นโดยช่างหลวง (Aristocratic Craft man) และงานหัตถกรรมและศิลปกรรมพื้นบ้านที่สร้างขึ้นโดยชาวบ้านทั่วไป หัตถกรรมและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีลักษณะที่ต่างไปจากงานหัตถกรรมศิลปหัตถกรรมชั้นสูง เป็นงานที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนแต่ละกลุ่ม เพราะคำว่า “พื้นบ้าน” นั้น ตามความหมายคติชนวิทยา (Folklore) หมายถึง กลุ่มชนที่มีลักษณะร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น มีชนบประเพณีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีวิถีทางในการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน พูดภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน เป็นต้น ลักษณะร่วมกันของกลุ่มชนนี้ เป็นองค์ประกอบร่วมที่ทำให้กลุ่มชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นคนพวกเดียวกัน เหล่านี้จะมีเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มที่ต่างกันไป และจะต้องดำรงสภาพของตนอย่างอิสระ ปราศจากวัฒนธรรมจากภายนอก จึงจะถือว่ากลุ่มชนเหล่านั้น เป็นกลุ่มชนพื้นบ้านหรือกลุ่มชาวบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นของตนเอง ผลผลิตทางด้านหัตถกรรมของกลุ่มชนเหล่านี้ จึงเป็นงานที่มีลักษณะเป็นศิลปหัตถกรรมและศิลปกรรมพื้นบ้านนั่นเอง นักวิชาการให้ความสนใจแก่ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมากขึ้น และพยายามจะให้คำนิยามและกำหนดคุณลักษณะเฉพาะของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านให้มีขอบข่ายและมีคุณสมบัติเป็นที่เข้าใจตรงกัน จึงกำหนดสาระสำคัญของศิลปะพื้นบ้านไว้ ดังนี้ หนึ่ง ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่สร้างขึ้นโดยช่างนิรนาม สอง ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านสร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ สาม ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักสร้างขึ้นเป็นจำนวนมาก สี่ ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านมักมีรูปแบบที่เรียบง่าย ห้า ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านควรมีลักษณะเฉพาะถิ่น หก ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านต้องสร้างขึ้นด้วยมือเป็นหลัก จากสาระสำคัญดังกล่าวของศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านจะช่วยให้มองเห็นความแตกต่างระหว่างศิลปหัตถกรรมชั้นสูง และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยได้ เพราะศิลปหัตถกรรมทั้งสองประเภท มีวัตถุประสงค์ในการสร้าง ความต้องการในการใช้สอย และกรรมวิธีในการสร้าง ตลอดจนรูปแบบที่แตกต่างกัน ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป สภาพของเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ศิลปหัตถกรรมไทยทั้งสองประเภทมีความใกล้เคียงกันมากขึ้น ในปัจจุบันแทบไม่อาจแยกแยะได้ชัดเจนดังแต่ก่อน ดังนั้น ต่อไปนี้จึงจะเรียกงานศิลปหัตถกรรมเหล่านั้นรวมกันไปเป็น “ศิลปหัตถกรรมไทย” (วิบูลย์ สีสวรรณ, 2532)

สรุปได้ว่า ศิลปะหัตถกรรมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทักษะ ความเชี่ยวชาญในกระบวนการผลิตศิลปะหัตถกรรมกลุ่มงานจักสาน เป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างสรรค์ด้วยฝีมือสมาชิกชุมชน ที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่นและมีศักยภาพในเชิงพาณิชย์

แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนารูปแบบศิลปะหัตถกรรมหัตถกรรม

การผลิตและการพัฒนารูปแบบของสินค้าหัตถกรรมเป็นการใช้ความคิดในการเลือกใช้วัสดุเพื่อสร้างสรรค์งานศิลปะให้มีหน้าที่ใช้สอยตามความต้องการ ทั้งในด้านประโยชน์ส่วนตัว และความงามในรูปร่างลักษณะ ตลอดทั้งรูปทรงทางศิลปะได้ให้คำจำกัดความของการออกแบบ คือ การรวบรวมข้อมูลพื้นฐานทางศิลปะทั้งหลายเข้าด้วยกัน ด้วยการเลือกหรือการจัดไม่ว่าจะจัดด้วยวัสดุอะไร ผู้ออกแบบจะต้องนำเอาสิ่งนั้นไปใช้ คือ เส้น รูปร่าง รูปทรง สี ช่องว่าง และความสวยงามของพื้นผิว (วัฒนะ (วัฒนาพันธุ์, 2544) โครงสร้างและลวดลายของงานหัตถกรรมประเภทต่าง ๆ ซึ่งรูปแบบนั้นจะอยู่ในกรอบของสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนที่สืบทอดกันมาจนเป็นประเพณีนิยมของท้องถิ่นและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน (Katz, 1990) ทั้งนี้ผู้ประกอบการต้องตระหนักและคำนึงถึงแนวทางการออกแบบสินค้า การเลือกวัตถุดิบที่มีคุณภาพ และการบรรจุภัณฑ์ เพื่อเสริมคุณค่าของงานหัตถกรรม

วัตถุดิบในการผลิตสินค้าหัตถกรรมเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการพัฒนารูปแบบสินค้าให้มีความแข็งแรง หรือสะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการนำวัตถุดิบทางธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ นอกจากนี้วัตถุดิบยังเป็นดัชนีในการตัดสินใจเรื่องคุณภาพและราคาของสินค้า ด้วยสิ่งสำคัญที่นักออกแบบต้องคำนึงถึงเกี่ยวกับวัตถุดิบ(อัจฉรา (สโรบล, 2549) คือ 1) คุณสมบัติของวัตถุดิบที่มีคุณภาพ และมีความเหมาะสมกับสินค้านั้น 2). แหล่งที่มาของวัตถุดิบ สามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น และใกล้เคียงแหล่งผลิต เป็นวัตถุดิบที่มาจากท้องถิ่นที่มีตลอดทั้งปีหรือไม่ หรือเป็นวัตถุดิบที่สั่งซื้อจากร้านค้า ได้แก่ ด้าย สีย้อม กาว เป็นต้น เป็นวัตถุดิบที่ต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศหรือไม่ ซึ่งการออกแบบต้องคำนึงถึงการได้มาของวัตถุดิบว่าสามารถหาได้ง่ายหรือยากเพียงใด มีปริมาณเพียงพอต่อการดำเนินธุรกิจทั้งในปัจจุบันและอนาคตหรือไม่ 3) การซื้อวัตถุดิบ เป็นกิจกรรมที่สำคัญที่อาจจะมีผลในด้านการจำหน่ายสินค้าที่มีคุณภาพหรือราคาแพง ธุรกิจสินค้าหัตถกรรมที่เป็นธุรกิจเล็ก ๆ หรือธุรกิจภายในครอบครัว อาจมองข้ามในเรื่องของการจัดซื้อวัตถุดิบที่มีระบบ เพราะเน้นเฉพาะวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น หรือตามฤดูกาลย่อมมีข้อจำกัด ในด้านการพัฒนารูปแบบของสินค้าหัตถกรรม (ณรงค์ โชควัฒนา, 2542)

ตอนที่ 4 ข้อมูลบริบทของชุมชน

จากการศึกษาข้อมูลบริบทของชุมชนพบว่า มีชุมชนต้นแบบตามเกณฑ์ของกรมการพัฒนาชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนที่หนึ่ง ชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนที่สอง ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนที่สาม ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส จากเอกสารหลักฐานและงานวิจัยที่มีการนำเสนอข้อมูลบริบททั่วไปของแต่ละชุมชนและผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมของชุมชน รวมทั้งเอกสารจากหน่วยงานราชการและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ดังนี้

ชุมชนบ้านรำหมาด

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนบ้านรำหมาด

จากข้อมูลเอกสารชุมชนต้นแบบ ฉบับที่ 5 ไตรมาส 4 โดย สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคใต้ (คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555) ได้กล่าวถึงบริบททั่วไปของบ้านรำหมาด ไว้ดังนี้ บ้านรำหมาด เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเกาะลันตาใหญ่ อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ โดยมีศูนย์เรียนรู้และกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านรำหมาด เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดวิถีชีวิตชุมชนพอเพียง ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม บ้านรำหมาดมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มลงไปสู่ทะเลทางทิศตะวันออก ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม มีมัสยิดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านรำหมาด โดย บุญล้ำ ภูสุศรี พบว่าชุมชนเป็นหมู่บ้านที่ก่อตั้งมานานกว่า 250 ปี คำว่า รำหมาด เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า กล้าหมาด ซึ่งเป็นภาษามลายู แปลว่าศักดิ์สิทธิ์ มี โตะละมะจิ เป็นผู้บุกเบิกพร้อมด้วยมิตรสหายได้แก่ โตะแบน สุภาพ โตะไพบอ

เกลือ และโต๊ะเพิง อ่อนนวล ในการก่อตั้งหมู่บ้านและมัสยิดขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยสาเหตุในการเลือกทำเลที่ตั้งเป็นทุ่งกว้างเหมาะสมในการทำนา

จากการสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชนทำให้ได้ข้อมูลสภาพปัญหาในอดีต ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นการพัฒนาชุมชนร่าหมาต คือ กรณีกลุ่มนายทุนบุกรุกพื้นที่ป่าทุ่งทะเล ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์เพื่อสาธารณะประโยชน์ที่มีหาดทรายระยะทางยาวประมาณ 7 กิโลเมตร เพื่อต้องการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ โดยกว้านซื้อที่จากชาวบ้านบางกลุ่ม ส่งผลให้ชุมชนแตกความสามัคคีช่วงเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตามด้วยความรักผืนดินและพวกพ้อง กลุ่มผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชน จึงช่วยกันขบคิดหาวิธีปกป้องผืนดินอุดมสมบูรณ์อันเป็นสมบัติล้ำค่าของท้องถิ่น โดยร่วมกันนำพื้นที่ดังกล่าวทูลเกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จนกระทั่งภายหลังจึงเกิดเป็นโครงการจัดสรรผืนป่าเป็นเขตอนุรักษ์ห้ามล่าสัตว์ บางส่วนเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในชุมชน และเกิดเป็นพื้นที่โครงการปลูกเตยปาหนัน เพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบหลักในการผลิตและสร้างสรรค์หัตถกรรมจักสาน

บ้านร่าหมาตมีครัวเรือน 184 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 834 คน การบริหารการปกครองมีนายสำราญ ละเอียต เป็นผู้ใหญ่บ้าน และได้แบ่งการบริหารการปกครองของประชากรออกเป็น 4 โซน ได้แก่ โซนชวนชื่น โซนรื่นรมย์ โซนสมสุข และโซนโคกเจริญ โดยแต่ละโซนมีประธานบริหาร คนในชุมชนบ้านร่าหมาตประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยร้อยละ 95 ประกอบอาชีพการทาสวนยางพารา รองลงมาร้อยละ 80 ทาสวนปาล์มน้ำมัน อาชีพเสริม ปลูกผัก ทำประมง และรับจ้างทั่วไป ผลผลิตที่ได้จะนำออกจำหน่ายทั้งภายในและนอกชุมชน ทั้งนี้ ด้านการเรียนการศึกษาของสมาชิกชุมชนบ้านร่าหมาต พบว่า คนในชุมชนให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาเป็นอย่างมาก คนรุ่นใหม่ที่จบการศึกษาในระดับสูงแล้ว ยังมีสำนึกรักในท้องถิ่นโดยกลับมาทำงานตามความถนัดที่ตนได้เล่าเรียนเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืออาชีพรับราชการครู ซึ่งถือเป็นวิชาชีพที่ใกล้ชิดชุมชนและการพัฒนามนุษย์เป็นอย่างยิ่ง

ประชาชนบ้านร่าหมาตมีความร่วมมือในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม มีความรักสามัคคี รักพวกพ้อง ซึ่งเป็นจุดแข็งของศาสนาอิสลาม ปัจจุบันมีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง เช่น กลุ่มผลิตกาแฟโบราณ กลุ่มผลิตข้าวซ้อมมือ ผลิตภัณฑจากเตยปาหนัน ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักโดยกว้างขวาง นอกจากนี้ยังมีศักยภาพในการสืบทอดวิถีชีวิตชุมชนแบบเศรษฐกิจพอเพียง และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่มีความพร้อมทั้งอาคารสถานที่ และมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ ความรู้ด้านการประกอบอาชีพ จากความตั้งใจในการรวมกลุ่มเพื่อประกอบอาชีพเสริม เพิ่มรายได้ และเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างความสามัคคี ลดปัญหาการว่างงานของสตรีสูงวัย ซึ่งจะนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทางศิลปหัตถกรรมชุมชน พบว่า ในอดีตพบว่าหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตชุมชนไทยมุสลิม จุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน การผลิตเพื่อจำหน่ายแลกเปลี่ยนภายในชุมชน ผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันยังคงประกอบอาชีพหลัก

อาทิ ทำประมง ทำไร่ทำนา และทำสวนยางพารา โดยจักสานหัตถกรรมเตยปาหนันเป็นงานอดิเรก หรืออาชีพรอง นับจากปี พ.ศ. 2544 ภาครัฐสนับสนุนให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองได้ ส่งผลให้วัตถุประสงค์ของผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อจำหน่าย กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน เริ่มจากการคัดเลือกใบเตยปาหนัน และเตรียมเส้นตอกเตยปาหนัน อุปกรณ์ในการเตรียมเส้นตอกเตยปาหนันและอุปกรณ์ในการจักสาน ได้แก่ มีด เหล็กดิ่งเส้นตอก ไม้สำหรับขูด ยะหาหรือเล็บแมวใช้สำหรับจักตอกเตยปาหนัน หุ่นสำหรับขึ้นรูปผลิตภัณฑ์ อุปกรณ์ย้อมเส้นตอก อุปกรณ์ตัดเย็บ ตกแต่งผลิตภัณฑ์ ได้แก่ จักรเย็บ ผ้า เข็มด้าย ใช้ตอกหมุด ผ้า หนัง และไม้สำหรับประกอบหูหิ้วกระเป๋าประเภทต่าง ๆ ในการผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันขึ้นอยู่กับทักษะ ความชำนาญ และมีมือช่างจักสานเป็นสำคัญ ลวดลาย สามารถแบ่งประเภทลายสานได้ 2 แบบ คือ ลายโบราณและลายประยุกต์กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน มีลักษณะการถ่ายทอด คือ รูปแบบการถ่ายทอดภายในชุมชน และรูปแบบการถ่ายทอดที่ได้รับจากบุคคลภายนอกชุมชน ทั้งจากภาครัฐและเอกชน

เครือข่ายภาครัฐและเอกชน หน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนสนับสนุนความสามารถด้านศิลปหัตถกรรมชุมชน ในการจัดงานมอบรางวัลโครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนดีเด่น ระดับภูมิภาค ประจำปีงบประมาณ 2552 โดยมีวัตถุประสงค์ข้อที่หนึ่งในการจัดงานเพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่โครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนที่จัดตั้งแล้ว ให้มีศักยภาพ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและผู้ประกอบการด้านวัฒนธรรมที่มีส่วนร่วมผลักดันงานวัฒนธรรมท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง วัตถุประสงค์ข้อที่สอง เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการส่งเสริมอาชีพ ศิลปะและวัฒนธรรม ในโครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนดีเด่นทั่วประเทศ เพื่อร่วมกันบริหารจัดการด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ในการนำทุนทางวัฒนธรรมมาเพิ่มคุณค่าทางสังคมและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ โครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนตำบลเกาะกลาง อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ เป็นหนึ่งใน 10 โครงการดีเด่น ระดับภูมิภาค ที่ได้รับคัดเลือกจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพโครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนที่มีอยู่เดิมให้มีความเข้มแข็ง โดยมีนายประสิทธิ์ สัตย์จิตร ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านรำหมาด เป็นประธานโครงการที่ดำเนินการจัดตั้ง เมื่อ พ.ศ. 2547 มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนในชุมชน โดยใช้มิติทางศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ผสมผสานกับแนวคิดตามพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ในการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถแก้ปัญหาของชุมชนและพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน ดำเนินกิจกรรมใน 6 องค์ประกอบของโครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน ประกอบด้วย ด้านคลังสมองและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีปราชญ์ชาวบ้านหลากหลายสาขา มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อสอนในโรงเรียนต่าง ๆ ในชุมชน มีการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง ด้านการส่งเสริมอาชีพด้านศิลปะและวัฒนธรรม รวมกลุ่มประกอบอาชีพด้านวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน เช่น กลุ่มผลิตกาแป้โบราณ กลุ่มข้าวซ้อมมือ กลุ่มจักสานเตยปาหนัน กลุ่มทำข้าวต้มจากใบมะพร้าว กลุ่มผลิตภัณฑ์จากผ้าบาติก ด้านการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เป็นชุมชนที่นับถือศาสนา อิสลามร้อยละร้อย ผู้นำเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชน ร่วมกันให้ความรู้ถ่ายทอดคุณธรรม จริยธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามในท้องถิ่น ด้านลานวัฒนธรรม จัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

การเล่นที่หลากหลายและมีคุณค่าของท้องถิ่น เช่น การถ่ายทอดศิลปะการแสดงกาหยัง ร้องเง็ง และลิเกป่า ด้านพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน รวบรวมวัตถุสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ในท้องถิ่น ศิลปวัตถุที่แสดงถึงวิถีชีวิตของบรรพบุรุษ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกรักหวงแหนบ้านเกิด ด้านสารสนเทศและห้องสมุดชุมชน ห้องสมุดชุมชนโรงเรียนบ้านรำหมาด ได้รวบรวมข้อมูลเรื่องราว เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งมีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน เพื่อการศึกษาเรียนรู้ มีการเผยแพร่ในรูปวิทยุชุมชนและการจัดนิทรรศการ เป็นต้น (เอกสารงานวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนต้นแบบ : พลังขับเคลื่อนวิถีไทยอย่างยั่งยืน 7 กันยายน 2552 ณ ห้องรามเกียรติ์ สยามนิรมิต กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ) ชุมชนบ้านรำหมาดได้ดำเนินกิจกรรมโครงการโดยมีวัตถุประสงค์ที่สอดคล้องกับงานวิจัยในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ดังนี้คือ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการสืบค้น ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น นำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพิ่มคุณค่าทางสังคม เพื่อพัฒนาต้นทุนทางสังคมให้เข้มแข็งนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนและสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาอาชีพด้านศิลปวัฒนธรรมที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน และเพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมและการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ชุมชนบ้านรำหมาดมีสภาพบริบทสังคมด้านพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยเบื้องต้นในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมชุมชน เนื่องจากชุมชนมีวัตถุดิบหลักในการผลิต นับเป็นทุนชุมชนประเภททุนกายภาพและทุนธรรมชาติที่เอื้อต่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตตามแนวคิดการพึ่งตนเองได้ ความสัมพันธ์ภายในชุมชน มีหลักเกณฑ์ ข้อตกลงในความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรม จะเห็นได้จากเอกสารหลักฐานที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ชุมชนและการสนทนากับกลุ่มครูโรงเรียนบ้านรำหมาด ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าอดีตถึงปัจจุบัน สมาชิกในชุมชนอาศัยร่วมกันด้วยความเอื้ออาทรแบบเครือญาติ มีการอนุรักษ์วัฒนธรรมดั้งเดิมอย่างเหนียวแน่น มีจิตสำนึกรักบ้านเกิด มีการบริหารจัดการชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ โดยมีการประชุมเพื่อขับเคลื่อนการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเดือนละครั้ง และยังมีการสรุปผลการทำงานของหมู่บ้านประจำปี เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดีและทำประโยชน์เป็นแบบอย่างให้คนในชุมชนทุกวันที่ 31 ธันวาคมของทุกปี การประสานเครือข่ายสถาบันทางสังคม หน่วยงานภายในและภายนอกที่สนับสนุนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรม มอบบทบาทให้ผู้มีความรู้ความสามารถได้แสดงศักยภาพ โดยการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ดังเช่น การสร้างปฏิสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมภายในและนอกชุมชนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม ความสำเร็จและผลผลิตของโครงการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ ศิลปหัตถกรรมจากการจักสานเตยปาหนัน ซึ่งผลิตและสร้างสรรค์โดยกลุ่มเตยปาหนันบ้านรำหมาด หมู่ที่ 2 ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ มีนางวรรณ อ่อนนวน เป็นประธานกลุ่ม มีครูภูมิปัญญาในเรื่องนี้ ได้แก่ นางวรรณ อ่อนนวน นางแะสะ สุภาพ นางสกล อ่อนนวน

ชุมชนทะเลน้อย

ภาพที่ 3 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนทะเลน้อย

จากงานวิจัยการศึกษางานศิลปหัตถกรรมกระจูดในจังหวัดพัทลุง ของแก้วทอง สอนสังข์ ได้กล่าวถึงบริบททั่วไปของชุมชนทะเลน้อย ไว้ดังนี้ ชุมชนทะเลน้อยเป็นส่วนหนึ่งในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ที่ตั้งชุมชนอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอควนขนุนไปทางทิศตะวันออก ประมาณ 14 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศแบ่งได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ราบเชิงเขา พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มต่ำ และพื้นที่ป่าพรุ ชุมชนมีพื้นที่เป็นเนินเขาเตี้ย ๆ เรียกว่า ควนพนางตุง ที่ค่อย ๆ ลาดลงจนถึงทะเลสาบสงขลาทางทิศตะวันออก พื้นที่ตอนกลางระหว่างเนินเขาและริมทะเลสาบเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา บริเวณโดยรอบเป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมขังในฤดูฝน บริเวณป่าพรุ ประกอบด้วยพื้นที่ทำเกษตรกรรม พืชหลัก ป่ากอก ป่ากระจูด ป่าเสม็ด และเตย เป็นต้น มีทะเลน้อยเป็นแหล่งทะเลสาบน้ำจืดที่สำคัญ เนื่องจากใช้ประโยชน์ในการประมงและเป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างแหล่งน้ำจากห้าชุมชน ได้แก่ ทะเลน้อย คลองตะเคร็ง คลองมาบพ้อ คลองยวน คลองนางเรียม นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของชุมชน เป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ป่าในเขตอุทยานนกน้ำทะเลน้อย ที่มีพันธุ์นกน้ำหลายชนิด อีกทั้งมีพระตำหนักของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่ใช้เสด็จประทับแรม ทั้งนี้ชุมชนทะเลน้อยมีลักษณะสภาพภูมิอากาศร้อนชื้นในช่วงเขตรมสูม มีลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดผ่าน มีฝนตกชุกในเดือนพฤศจิกายน ช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนสิงหาคม มีลักษณะอากาศค่อนข้างแห้งแล้ง

ชุมชนทะเลน้อยมีประวัติการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน สภาพทั่วไปของชุมชนด้านสังคมและวัฒนธรรม ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมไว้อย่างมั่นคง ทั้งในด้านประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา การทำบุญวันสารท ประเพณีวันว่างในวันสงกรานต์ ประเพณี

ลากพระ รวมถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น งานบวช งานศพ เป็นต้น สมาชิกชุมชนทะเลน้อย ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพสานเสื่อกระจูด ซึ่งมีจำนวนมากเกินครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมด รองลงมา คือการประกอบอาชีพทำนาและประมง รวมถึงอาชีพปลูกยางพารา ทำสวนผลไม้และค้าขาย

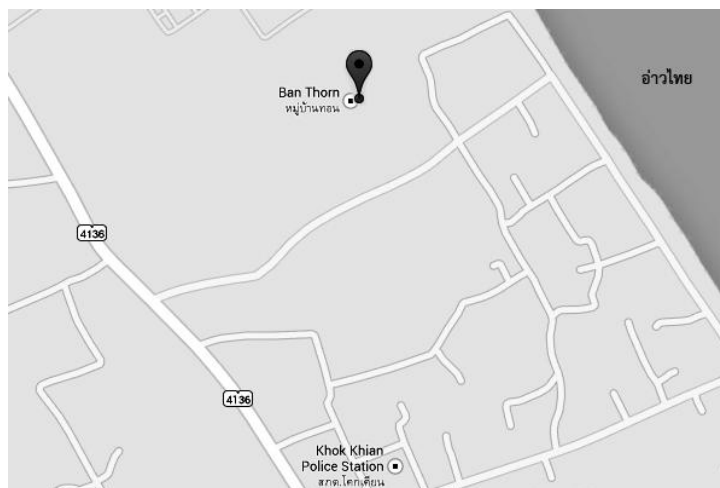
ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทางด้านศิลปหัตถกรรมชุมชน (แก้วทอง สอนสังข์, 2546) พบว่า ศิลปหัตถกรรมกระจูดชุมชนทะเลน้อยมีความเด่นชัดในเรื่องของลายดอก ที่มีหลากหลายรูปแบบ รวมถึงลวดลายประดิษฐ์อื่นที่ได้รับการพัฒนาจากเดิม ที่มีการสานลายขัดธรรมดาที่ถือเป็นลาย พื้นฐานของการจักสาน ต่อมาเมื่อได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ชุมชนจึง ได้เรียนรู้และดัดแปลงพัฒนาลวดลายเป็นลายอิสระ และพัฒนาเป็นลายประดิษฐ์ที่ดัดแปลงตามแต่ ทัศนคติความชำนาญและการนึกคิดส่วนตัวของผู้สาน ในส่วนของรูปแบบผลิตภัณฑ์ จากเดิมเป็นการ ทำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันพื้นถิ่น เช่น เสื่อรองนั่ง รองนอน กระจูดใส่สิ่งของ เป็นต้น ต่อมามีการพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์อื่นเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันที่หลากหลายขึ้น เช่น หมวก พัด ที่ ใส่ของจดหมาย เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในการผลิตศิลปหัตถกรรมกระจูดชุมชนทะเลน้อย พบว่า สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ความต้องการด้านเศรษฐกิจที่มีความต้องการผลผลิต จำนวนมาก ชุมชนเน้นการผลิตเพื่อการค้า เป็นต้น การผลิตศิลปหัตถกรรมกระจูด ถือเป็นอาชีพหลัก ของชุมชนทะเลน้อยในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน มีการรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่มผู้ผลิต หัตถกรรมกระจูดขึ้น ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์กระจูดพัฒนารูปแบบลวดลายยิ่งขึ้นตามความต้องการของ ตลาด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ชุมชนบ้านทอน

ภาพที่ 4 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนบ้านทอน

ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส มีสภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านทอนด้านอาณาเขตทางทิศเหนือติดต่อกับบ้านปาเซปูเตะ หมู่ที่ 6 ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ทิศใต้ติดต่อกับบ้านสุแตหาว หมู่ที่ 4 ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ทิศตะวันออกติดต่อกับอ่าวไทย ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส บริเวณดังกล่าวของหมู่บ้านเป็นพฤษภาคมใหญ่ ที่เรียกว่าพฤษภาคม ซึ่งเป็นแหล่งกระจัดที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ จึงถือเป็นวัตถุดิบหลักในการทำหัตถกรรมจักสานของชุมชน (กล้วยทง สอนสังข์, 2546) (อนันต์ การะเกด, 2539) สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบชายฝั่งตามแนวทะเลอ่าวไทย ชุมชนมีพื้นที่ประมาณ 2,945 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีสภาพดินเปรี้ยว ในขณะที่พื้นที่เรียบชายฝั่งเป็นดินทราย สภาพของดินในลักษณะดังกล่าวไม่เหมาะแก่การทำเกษตร ส่งผลให้ชุมชนใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมเพียง 1,160 ไร่ สภาพภูมิอากาศร้อนชื้นตามอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดผ่าน ช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมมีฝนตกชุก ช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม มีสภาพอากาศค่อนข้างร้อน

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านทอน จากเอกสารหลักฐานพบว่า ชุมชนเดิมเป็นหมู่บ้านชาวประมงเล็ก ๆ ที่สมาชิกทุกคนในชุมชนนับถือศาสนาอิสลาม ประกอบอาชีพทำการประมงเรือแบนชายฝั่งที่ตั้งชุมชนด้านทะเลอ่าวไทยฝั่งตะวันออก จากนั้นมีชาวจีนชื่อ “ตอง” ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายในชุมชน ด้วยอุปนิสัยโอบอ้อมอารี จึงเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านมีเหตุไปซื้อของที่ร้านค้าของนายตอง ก็มักพูดติดปากว่าไปบ้าน “ทอง” เพี้ยนตามสำเนียงภาษามลายูท้องถิ่น กระทั่งกลายเป็น “ทอน” และกลายเป็นการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านทอน”

ในท้ายที่สุด ทั้งนี้ เชื้อสายของนายตองได้แตกแขนงเติบโตเป็นผู้นำหมู่บ้าน และได้เป็นกำนันคนแรก ของตำบลโคกเคียน คือ นายจวน พลาศัย (อนันต์ การะเกต, 2539) ต่อมาสายตระกูลชาวจีนของนาย ตอง ได้โยกย้ายไปตั้งรกรากที่อื่น เหลือไว้เป็นอนุสรณ์เพียงสุสานบรรพบุรุษของชาวจีนที่ยังคงอยู่ใน หมู่บ้านเท่านั้น

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทางด้านศิลปหัตถกรรมชุมชน จากงานวิจัยการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ในชุมชนด้วยศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้ (แก้วประดิษฐ์, 2555) ได้กล่าวถึงประวัติภูมิปัญญาการจักสานหัตถกรรมกระจูด พบว่า ชาวบ้านในชุมชนเริ่มนำพืชกระจูดมาจักสานกระสอบกระจูด เพื่อนำไป แลกกับของและจำหน่ายให้กับคนนอกชุมชน ต่อมาได้พัฒนานำพืชกระจูดมาสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ ในครัวเรือนประเภทต่าง ๆ เช่น ภาชนะที่มีลักษณะคล้ายตะแกรง เพื่อใช้สำหรับกรองกะทิ จักสาน เป็นภาชนะคล้ายกระบุงเพื่อใช้สำหรับใส่ข้าวสุกและใส่ข้าวสารในปริมาณน้อย ๆ เพื่อใช้ในพิธีดวง ข้าวสาร ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาปีละครั้งของชาวมุสลิมที่ต้องทำทุกคนในช่วงเดือนถือศีลอด มีชื่อ เรียกเป็นทางการว่า ซากาต นอกจากนี้ ยังมีการนำพืชกระจูดมาจักสานเป็นเสื่อเพื่อใช้สำหรับปูนั่ง ปู นอนและบริจาคให้กับมัสยิด เพื่อใช้สำหรับการประกอบพิธีละหมาด การจักสานพืชกระจูดเพื่อ จำหน่ายของชาวบ้านในชุมชนสมัยอดีตเป็นเพียงอาชีพเสริมในครอบครัว จากนั้น ในปี พ.ศ. 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จ ณ มัสยิดบ้านทอน เพื่อเยี่ยมราษฎรชาวตำบลโคกเคียนและพื้นที่ใกล้เคียง ทรงทอดพระเนตร เห็นเสื่อกระจูดที่ชาวบ้านใช้ปูรับเสด็จในมัสยิด ซึ่งมีนางลิมาะ เจ๊ะเต๊ะ จักสานเสื่อกระจูดที่มีทุก ลวดลายในผืนนำไปถวาย พระองค์ทรงสนพระทัยและมีพระราชประสงค์ให้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ศิลปหัตถกรรมกระจูดให้คงอยู่ รวมทั้งส่งเสริมให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โปรดให้มีการตั้งกลุ่มกระจูด ขึ้นในชุมชน โดยมีวิทยาลัยชุมชนราธิวาสมีหน้าที่เข้ามาช่วยพัฒนา ส่งเสริมและสนับสนุนด้านการ ถ่ายทอดความรู้งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านกระจูดให้กับชาวบ้าน ในการเรียนรู้การผลิตรูปแบบ ผลิตภัณฑ์และลวดลายแบบใหม่ การบริหารจัดการและการจัดจำหน่าย พัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนระยะสั้นให้ชาวบ้านในชุมชน และพัฒนาภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านกระจูดอย่างเป็น ระบบ

การผลิตงานศิลปหัตถกรรมกระจูดในปัจจุบันของชุมชนบ้านทอน นับว่าเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียง แห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส ในชุมชนมีการรวมกลุ่มเพื่อผลิตงานศิลปหัตถกรรมจากพืชกระจูดที่ผ่าน การรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวน 6 กลุ่ม มีการแบ่งหน้าที่ดำเนินงานเป็นระบบ โดย สมาชิกทุกคนสามารถปฏิบัติงานตามหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีครูผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญางาน ศิลปหัตถกรรมให้กับสมาชิกและบุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษา ทั้งนี้ ศิลปหัตถกรรมกระจูดบ้านทอน มีภูมิ ปัญญาในการผลิต ดังนี้ (แก้วประดิษฐ์, 2555) ภูมิปัญญาขั้นตอนการเตรียมพืชกระจูดเพื่อจักสาน ได้แก่ การถอนต้นกระจูด การคัดแยกขนาด การคลุกโคลนกระจูดไม่ให้เหี่ยวแห้ง การตากแดดเพื่อ เตรียมจักสาน การรีดเส้น การย้อมสีเส้นตอกพืชกระจูด ภูมิปัญญาการจักสานงานศิลปหัตถกรรม พื้นบ้านพืชกระจูด ได้แก่ วิธีการจักสาน ลวดลายการจักสาน การถ่ายทอดภูมิปัญญางาน ศิลปหัตถกรรมกระจูดบ้านทอน พบว่า นับจากอดีตเป็นการถ่ายทอดความรู้จากคนในครอบครัว ด้วยการเริ่มฝึกหัดจักสานลวดลายง่าย ๆ เช่น ลายดอกพิกุล ลายตะขาบ ส่วนลวดลายที่แปลกใหม่ได้รับ

การถ่ายทอดจากวิทยาลัยชุมชน จังหวัดนราธิวาสและหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เข้ามาให้ความรู้ในอดีตการถ่ายทอดภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมจักสานมักเป็นงานของผู้หญิง แต่ในปัจจุบันรูปแบบการถ่ายทอดได้เปลี่ยนแปลงไป มีการถ่ายทอดผ่านโครงการภาครัฐ เช่น โครงการทำดีมีอาชีพ โครงการไทยเข้มแข็ง เป็นต้น สำหรับการถ่ายทอดความรู้สู่เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน แม้คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจ ก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้ศิลปหัตถกรรมกระจุดสูญหายไปจากชุมชน เนื่องจากยังมีแหล่งต้นกระจุดในชุมชน และมีการเก็บเกี่ยวนำต้นกระจุดมาใช้ประโยชน์และสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ซึ่งคนรุ่นใหม่ทราบดีถึงที่มาของรายได้ครอบครัวและชุมชนที่มาจากกระจุด

จากเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุดทั้งสองแหล่ง คือ ชุมชนทะเลน้อยและชุมชนบ้านทอน พบว่ามีอุปกรณ์หลักที่ใช้ในงานศิลปหัตถกรรมกระจุดคล้ายคลึงกันได้แก่ หนึ่ง ลูกกลิ้ง มีลักษณะเป็นแท่งหินหรือปูนทรงกระบอก มีน้ำหนักมากเพื่อใช้ในการรีดเส้นตอก ในปัจจุบันนิยมใช้เครื่องจักรช่วยในการรีดเส้นซึ่งพัฒนามาจากเครื่องรีดแผ่นยางพารา ส่งผลให้การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันประหยัดเวลาและแรงงานได้มากในการรีดเส้นตอก สอง สีเคมีย้อมเส้นตอก สาม ถังต้มน้ำ สี่ ราวไม้แขวนพีชกระจุด ห้า ไม้สำหรับคนเส้น หก น้ำเปล่าสำหรับล้างเส้นหลังย้อมสี เจ็ด ส่วนผสมสำหรับการย้อมสี เช่น เกลือแกง กรดน้ำส้ม เป็นต้น

สรุปได้ว่า ผู้วิจัยได้เลือกชุมชนทั้ง 3 แห่ง ที่มีความสามารถและประสบความสำเร็จในเรื่องศิลปหัตถกรรมประเภทจักสานจนเป็นที่ยอมรับ ประกอบกับการใช้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม โดยจำแนกความสามารถเฉพาะชุมชนได้ดังนี้ ชุมชนบ้านรำหามาความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน ส่วนชุมชนทะเลน้อยและชุมชนบ้านทอนเป็นที่ยอมรับในความสามารถด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุด

ตอนที่ 5 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่มีประเด็นเกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องการพัฒนาแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน พบประเด็นรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

ด้านการถ่ายทอดและการจัดการความรู้ของท้องถิ่น

การศึกษาเรื่อง ลักษณะการเรียนรู้ด้วยตนเองของคนไทย โดยศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเรียนรู้ด้วยตนเองหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (สมคิด อิศระวัฒน์, 2538) ผลการวิจัยพบว่า จะถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้อื่น โดยบทบาทของผู้สอน คือ ควบคุมดูแล บอกลำดับให้คำแนะนำและสร้างความรู้สึกลอยการเรียนให้เกิดขึ้น ในขณะที่ผู้เรียนเป็นฝ่ายฝึกปฏิบัติและลองทำ

การศึกษาเรื่อง นวัตกรรมการเรียนรู้ คน ชุมชน และการพัฒนา โดยเป็นโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนเป็นสุข (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, 2548) ผลการวิจัยพบว่า ผลการเรียนรู้ของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน โดยการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนให้เข้ากับสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน รวมถึงการประเมินตนเองตลอดเวลาจะทำให้ชุมชนเกิดชุดความรู้ใหม่

แนวทางในการถ่ายทอดความรู้เพื่อการพัฒนาการเรียนรู้ ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดความรู้มีรูปแบบ 5 ขั้นตอน กล่าวคือ ขั้นที่หนึ่ง คือการถ่ายทอดโดยการบรรยายหรือชี้แนะ (Directives / Presentations / Lectures) ขั้นที่สองคือ การถ่ายทอดผ่านสูตรสำเร็จ (Rules of thumb) ภายใต้งานนี้ตัวผู้สอนจะรวบรวมประสบการณ์ที่ตนเองได้เรียนรู้มา แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นแนวทางประโยค หรือข้อคิดสั้น ๆ ที่ถ่ายทอดต่อไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ขั้นที่สามคือ การถ่ายทอดผ่านทางเรื่องราวหรือนิทาน (Stories with a moral) ซึ่งถือเป็นวิธีการที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการถ่ายทอดหรือบอกเล่าประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และทำให้เรื่องราวเหล่านั้นได้ถูกจดจำได้ง่ายขึ้นขั้นที่สี่คือ การถ่ายทอดผ่านการตั้งคำถาม (Socratic questioning) ซึ่งเป็นแนวทางในการถ่ายทอดความรู้ที่มีมานานตั้งแต่สมัยปราชญ์โบราณ โดยผู้สอนจะใช้วิธีตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนได้คิด และจากการที่ได้คิดนั้น จะทำให้สามารถได้คำตอบนั้นมาด้วยตนเอง โดยไม่ต้องอาศัยการบอกเล่าจากผู้สอน ขั้นที่ห้า คือ การถ่ายทอดความรู้โดยผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีผู้มีประสบการณ์คอยให้คำแนะนำ (Learning by doing / guided experience) เป็นแนวทางการถ่ายทอดความรู้ ที่ทั้งผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอดจะมาร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยผู้รับการถ่ายทอดได้มีโอกาสเรียนรู้อย่างใกล้ชิดถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาจากผู้ที่มีประสบการณ์มากกว่า

การศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น (ดรุณี โยเผือก, 2541) ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น 14 ท่าน มีขั้นตอนแตกต่างกันตามลักษณะวิชาและความเชื่อของภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงได้สรุปรูปแบบการถ่ายทอด 14 รูปแบบ ที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันในด้านของกระบวนการเรียนการสอน เน้นให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติและสามารถทำได้จริงเมื่อจบหลักสูตร กระบวนการถ่ายทอดจะเริ่มจากการให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าและประโยชน์จากอาชีพที่รับการฝึก ถ่ายทอดความรู้และฝึกปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน และแก้ไขปรับปรุงข้อผิดพลาดจากการฝึกปฏิบัติได้ทันที่ นอกจากนี้ จากการวิจัยยังมีข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน ดังนี้ การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน น่าจะเป็นอีกยุทธวิธีหนึ่งที่กรมการศึกษานอกโรงเรียนควรจะให้ความสำคัญ เนื่องจากเป็น การจัดการเรียนการสอนที่ได้รับการตรวจสอบจนเป็นหลักการที่ใช้ได้แล้ว และเป็น การจัดการเรียนการสอนที่ตรงกับสภาพความเป็นจริงกับการแก้ปัญหา ซึ่งประสบผลสำเร็จมาแล้ว นอกจากนั้น ยังทำให้ประหยัดงบประมาณในการจ้างบุคลากร ประหยัดวัสดุอุปกรณ์ในการเรียนการสอน เนื่องจากสามารถใช้ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประกอบอาชีพอยู่แล้ว การถ่ายทอดความรู้ที่เข้าใจง่ายจากการใช้ภาษาท้องถิ่นของผู้สอนเอง ช่วงเวลาในการสอนหรือถ่ายทอด ผู้เรียนสามารถไปเรียนไปหาภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ตลอดเวลาตามความต้องการ ซึ่งตรงกับปรัชญาของการศึกษานอกระบบโรงเรียน และภาคีราชการไม่สามารถดำเนินการได้ในส่วนนี้ และการดำเนินการเผยแพร่ความรู้โดยภูมิปัญญา

ท้องถิ่น ได้รับการยืนยันจากเจ้าหน้าที่ของกรมฯ ในระดับท้องถิ่นว่าเป็นไปได้อยู่ในระดับสูงมาก อย่างไรก็ตาม แม้รูปแบบการถ่ายทอดความรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกันตามเนื้อหาวิชาที่ถ่ายทอด แต่มีบางลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ กลุ่มวิชาเกษตรกรรมและหัตถกรรม

ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาในงานศิลปหัตถกรรม

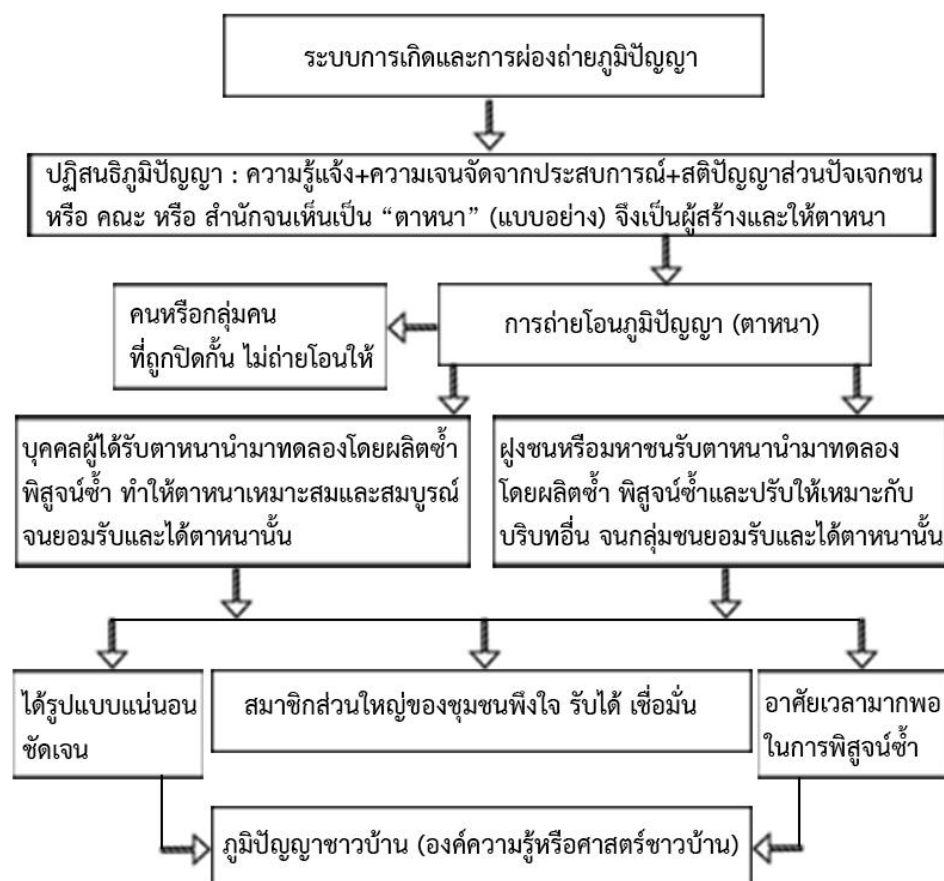
การศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิงเศรษฐกิจชุมชนของจังหวัดศรีสะเกษ (พระรัฐกร (สุขอ้วน, 2551) ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนที่ศึกษามีการประกอบอาชีพศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่สมัยโบราณ ก่อนย้ายถิ่นฐานมาถึงปัจจุบัน และมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านสืบทอดกันมาตามสายเลือดของครอบครัว จากพ่อแม่สู่ลูก และหลานของตนเอง ในอดีตใช้การถ่ายทอดความรู้ โดยวิธีการ मुखปาฐะ ผู้รับการถ่ายทอดจะสังเกต จดจำ ทำเลียนแบบ แต่วิธีที่ดีที่สุด คือ การฝึกให้ปฏิบัติจริง ผู้รู้ทำการสอนตัวต่อตัว หรือครูพักลักจำ โดยการเป็นลูกมือช่าง จากนั้นพัฒนาทักษะจนเกิดความชำนาญในอาชีพการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ทั้งนี้ ช่างทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาต้องมีใจรัก เพราะการฝึกการผลิตหัตถกรรมต้องใช้ความอดทนและระยะเวลาอันยาวนาน เพื่อให้เกิดทักษะและความชำนาญ การจัดการผลิตจะมีลักษณะของการทำภายในครอบครัวแบบครบทุกขั้นตอน รูปแบบกิจการเจ้าของคนเดียว ไม่มีการรวมกลุ่มกับผู้ประกอบการประเภทเดียวกันทำให้ขาดอำนาจการต่อรอง ราคาผลิตภัณฑ์มีปัญหา ด้านการบริหารจัดการและปัญหาด้านเงินทุน ในการดำเนินกิจการเป็นสาเหตุให้ผู้ประกอบการในชุมชนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิงเศรษฐกิจของชุมชน พบว่า ควรพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ในด้านอุปกรณ์ประดับตกแต่งบ้านและสวนหรือของที่ระลึก ภาครัฐควรเป็นหน่วยงานหลักในการส่งเสริมผลิตภัณฑ์หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในระดับชุมชนระดับประเทศและต่างประเทศ โดยส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวชมงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนเพื่อที่จะส่งผลต่อเศรษฐกิจของชุมชนบ้านโนนทรายและบ้านโก ทั้ง 4 ชุมชน โดยเฉพาะในด้านของรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ หรือของที่ระลึกแก่นักท่องเที่ยว และควรมีการให้ความช่วยเหลือด้านแหล่งทุนเพื่อการดำเนินการผลิต เน้นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ทั้งจากภาครัฐและเอกชน ให้เกิดการสร้างงาน สร้างรายได้ และได้เห็นคุณค่าของงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา อันจะทำให้เศรษฐกิจของชุมชนเติบโต พึ่งพาตนเองได้นอกจากนี้ยังจะทำให้หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเป็นสินค้าทางภูมิปัญญาที่มีชื่อเสียงของชุมชนที่สามารถเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ชุมชนอย่างยั่งยืน

การศึกษาเรื่อง หัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก (นวลลออ ทินานนท์, 2544) ผลการวิจัยพบว่า ในประเด็นการสืบทอดงานหัตถกรรม 4 ประเภท ที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในครัวเรือนและชีวิตประจำวัน รวมถึงพิธีกรรมบางอย่าง ได้แก่ งานจักสาน งานทอเสื่อ งานทอผ้า และงานตีเหล็ก โดยการส่งเสริมศักยภาพการผลิตหัตถกรรมจักสาน ด้วยการสืบทอดการสร้างงานหัตถกรรมที่มีอยู่ในปัจจุบัน และการฟื้นฟูงานหัตถกรรมในอดีตให้กลับมาสู่วิถีชีวิตคนรุ่นใหม่ ด้วยการเชื่อมโยงความรู้สู่โรงเรียนในหลายระดับ ซึ่ง

เป็นการปลุกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น นำไปสู่การสร้างสรรค์รูปแบบงานหัตถกรรมใหม่ ๆ

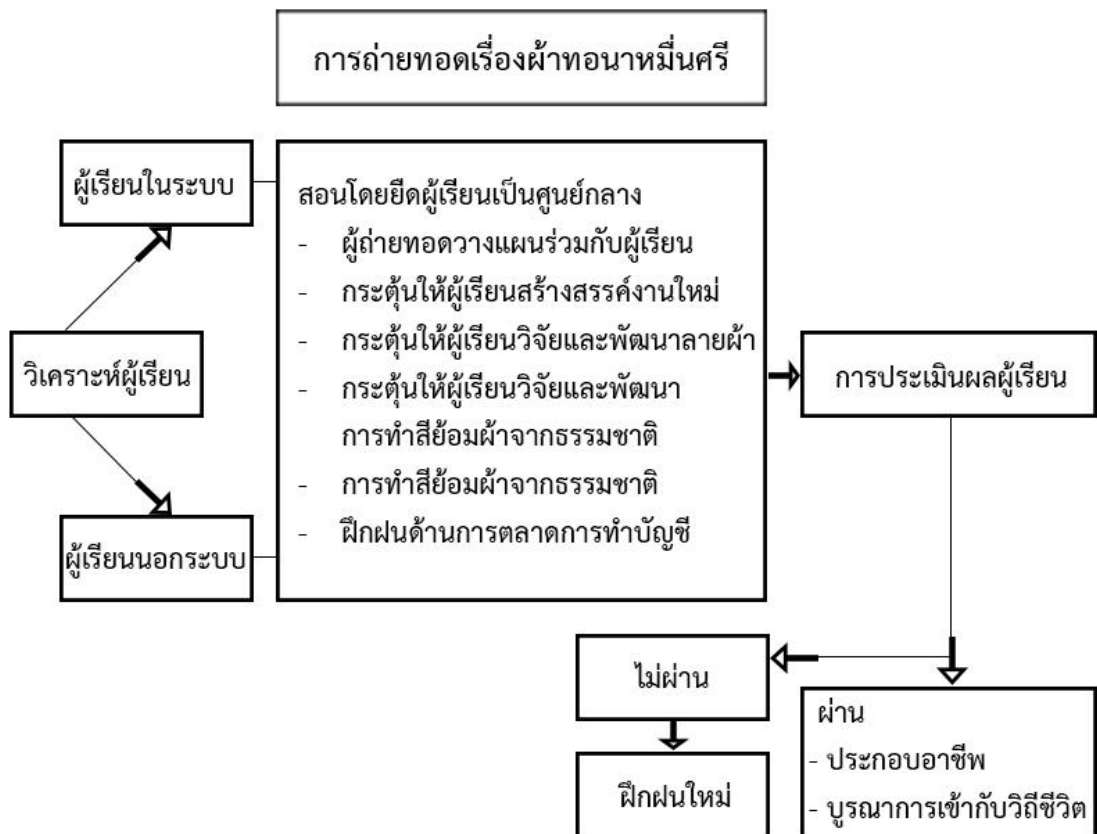
การศึกษาเรื่อง กระบวนการถ่ายทอดความรู้และทักษะของช่างเครื่องเงินในการสร้างสรรค์งานเครื่องเงิน ในเขตเมืองเชียงใหม่ (ภาณุพงศ์ จงชานสิทธิ์, 2546) ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้มีรูปแบบการเรียนการสอนตามอัยาศัย การถ่ายทอดไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เนื้อหาที่สอนมีการบูรณาการหลายเรื่องเข้าไว้ด้วยกัน โดยผู้ถ่ายทอดมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นการส่วนตัวกับผู้เรียน ผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติตามการสาธิตและสื่อการสอนคือช่างเครื่องเงินหรือตัวผู้ถ่ายทอดเอง

การศึกษาเรื่อง โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา (สุวิงค์ พงศ์ไพบูลย์, 2544) ผลการวิจัยพบว่า ระบบการเกิดและการผ่องถ่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นแผนภูมิภาพไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ประจำปี พ.ศ. 2540 ดังนี้

ภาพที่ 5 แผนภูมิภาพระบบการเกิดและการผ่องถ่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน

การศึกษาเรื่อง รากแก้วแดนใต้ภูมิปัญญาไทย (กัลป์ยานี ปฎิมาพรเทพ, 2548) ผลการวิจัยพบว่ากระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านหัตถกรรมของครุภูมิปัญญาไทยภาคใต้ โดยศึกษาจากโครงการฟื้นฟูภูมิปัญญาลายผ้านาหมื่นศรี ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย พบกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรมการทอผ้านาหมื่นศรี ของครู กุศล นิลล่อ ดังแผนภูมิภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 6 แผนภูมิภาพกระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านหัตถกรรมของครุภูมิปัญญาไทยภาคใต้

การศึกษาเรื่อง หัตถกรรมกระจูดในพื้นที่เขตภาคใต้ จังหวัดนราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี (แก้วทง สอนสังข์, 2546) ผลการวิจัยพบว่า มีทั้งรูปแบบการสืบทอดภายในชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และได้รับการถ่ายทอดความรู้จากภายนอกชุมชนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์และลวดลายใหม่ ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และสอดคล้องกับนโยบายภาครัฐในการส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน ทั้งนี้ โรงงานประเภทจักสาน สามารถแบ่งลวดลายได้ 2 ประเภท ได้แก่ ลายจักสานแบบดั้งเดิม คือ ลายสานที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และลายสานกระจูดแบบพัฒนา เป็นลายสานที่ผู้สานปรับปรุงพัฒนาลายสานดั้งเดิม โดยการผสมผสานและคิดค้นประดิษฐ์ ทำให้เกิดเป็นลายใหม่ตามความต้องการของตลาด ด้านรูปแบบผลิตภัณฑ์ สามารถแบ่งประเภทรูปแบบได้ 2 ประเภท เช่นเดียวกับ

ลายจักษสาน คือ รูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบพัฒนา ทั้งนี้ ด้านความหลายหลายของผลิตภัณฑ์ พบว่าชุมชนทะเลน้อยมีการออกแบบสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ได้หลากหลาย ด้วยปัจจัยของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มี

จากรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ศิลปหัตถกรรมของท้องถิ่นชุมชน ดังการศึกษาวิจัยของ

การศึกษาเรื่อง พัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ประกอบ ใจมั่น, 2547) ผลการวิจัยพบว่า ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเรื่องผลิตภัณฑ์ย่านลิเภา ทั้งที่เป็นความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชัดแจ้ง (Explicit) ที่สามารถสืบค้นได้จากเอกสาร สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ และความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ซ่อนเร้น (Tacit) ซึ่งต้องอาศัยการพูดคุย สนทนา ซึ่งข้อความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวต้องอาศัยกระบวนการแสวง ค้นหากู้ทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยราชภัฏ อาจมีการออกแบบ สร้างสังเคราะห์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ มีการรวบรวม กักเก็บ ที่ต้องอาศัยเครื่องมือทางด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เครือข่ายและการสื่อสาร และมีการแบ่งปัน เผยแพร่ทั่วทั้งมหาวิทยาลัยราชภัฏ ที่สำคัญเป็นการบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สามารถให้คนหรือหน่วยงานที่เป็นกลุ่มเป้าหมายสามารถเข้าถึงและประยุกต์ใช้ความรู้สู่กิจกรรมการทำงาน กิจกรรมการจัดการเรียนการสอนหรืองานอื่น ๆ ซึ่งจากการวิจัยพบว่า หัวข้อเรื่องความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำรวจพบ เช่น วัสดุที่ใช้ในการจักสาน เครื่องมือที่ใช้ในการจักสานย่านลิเภา ขั้นตอนการจักสาน ผลิตภัณฑ์ย่านลิเภาและการประยุกต์ใช้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศิลปหัตถกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ในด้านการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะฝีมือนั้น

การศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมฝึกอาชีพหัตถกรรมเพื่อไปประกอบอาชีพของตนเอง กรณีศึกษาศูนย์ศิลปหัตถกรรมบ้านช่องด่าน อำเภอปอพลอย จังหวัดกาญจนบุรี (ธนูเดช เกิดวิเศษสิงห์, 2545) ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยหลัก คือ การได้รับคำแนะนำชักชวนจากญาติหรือเพื่อนบ้านที่ทำงานกับศูนย์ศิลปหัตถกรรมอยู่แล้ว ปัจจัยรองลงมา คือ ความชอบในงานหัตถกรรม และเข้าร่วมฝึกอาชีพเพื่อไปประกอบอาชีพของตนเอง นอกจากนี้ยังทราบถึงแนวทางในการเสริมสร้างความรู้ความสนใจของชาวบ้านที่จะช่วยส่งเสริมการเข้าร่วมฝึกอาชีพหัตถกรรมของคนในชุมชนบ้านช่องด่าน ซึ่งได้แก่ การประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารในการฝึกอาชีพหัตถกรรมโดยผ่านผู้ที่ทำงานกับศูนย์ศิลปหัตถกรรมผ้าไหมบาติก การแนะนำหรือชักชวนคนในชุมชนที่สนใจงานหัตถกรรมให้มีโอกาสได้เข้าร่วมฝึกอาชีพหัตถกรรมผ้าไหมบาติก ตลอดจนประสานกับสถานศึกษาในบริเวณใกล้เคียงในการใช้ศูนย์ศิลปหัตถกรรมเป็นสถานที่ฝึกงาน ฝึกอาชีพให้แก่นักเรียน และผู้ที่สนใจงานหัตถกรรม

การศึกษาวิจัยด้านการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรม

การศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมการแทงหยวกเพื่อสร้างรายได้ในครัวเรือนของชุมชนในภาคกลาง (วีระ ขำดวง, 2551) ผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันบางชุมชนยังคงสืบสานและสืบทอดอยู่แต่ไม่มากนัก วิธีการสืบทอด มีการสืบทอดทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน มีการสร้างเป็นหลักสูตรท้องถิ่น มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัย มีการจัด

ฝึกอบรมให้แก่ผู้สนใจ รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญายังไม่กว้างขวางนัก ส่วนการพัฒนา ยังขาดวิธีการพัฒนา การประยุกต์ใช้ การสร้างค่านิยม การส่งเสริม การดำเนินการทางธุรกิจเพื่อก่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน จึงทำให้คนทั่วไปขาดความสนใจในศิลปะแขนงนี้ และไม่มีใครยึดเป็นอาชีพหลัก แนวทางการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมการแทงหยวกกระทำได้โดย การประชาสัมพันธ์ การโฆษณาเผยแพร่ตามสื่อต่าง ๆ เช่น จัดทำเป็น CD VCD ลงเว็บไซต์ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ให้คนทั่วไปได้รับทราบ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐและเอกชน สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด โรงเรียน มหาวิทยาลัย องค์กรท้องถิ่น (อบต.) ต้องให้การสนับสนุนส่งเสริม ทุกด้านจึงจะทำให้ศิลปหัตถกรรมแขนงนี้ไม่สูญหาย แนวทางการพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดรายได้ในครัวเรือน ช่างแทงหยวกจะต้องพัฒนารูปแบบประยุกต์สวดลาย วัสดุที่ใช้ คิดประดิษฐ์ตกแต่งเครื่องสดเข้ามาประดับ หรือหากมีวิธีการใช้วัสดุอื่นที่เหมาะสมกว่า เป็นการลดต้นทุนการผลิต แนวทางการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมการแทงหยวกควรจัดทำคู่กับธุรกิจอื่น ๆ ซึ่งเป็นงานที่เกี่ยวข้องกัน เช่น รับจัดดอกไม้ตามงานต่าง ๆ ทั้งงานมงคลและอวมงคล การทำวงปีพาทย์ การทำบายศรี บัดพลี จะเป็นการเสริมรายได้ หากมีการพัฒนามากยังก่อให้เกิดผลพลอยได้ คือ ทำให้เกษตรกรหันมาปลูกกล้วยตานีมากขึ้น เพราะกล้วยตานีเป็นพืชที่ปลูกง่าย ใช้ประโยชน์ได้หลายด้าน ก่อให้เกิดรายได้แก่เกษตรกรทางหนึ่งด้วย การแสวงหาช่องทางเพื่อการพัฒนาศิลปหัตถกรรมการแทงหยวกสู่อาชีพหรือการมีรายได้อีกประการหนึ่ง คือ การไปสู่ธุรกิจโรงแรม

การศึกษาเรื่อง ปัญหาในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปผ้าไทย ผ้าทอไทย; การอนุรักษ์สืบทอดศิลปผ้าไทย (สาวิตรี สุวรรณสถิตย์, 2552) ผลการวิจัยพบว่า ในศิลปะผ้าทอไทยอันมีประวัติยาวนาน และมีความมั่งคั่งหลากหลาย ซึ่งสืบทอดมาแต่โบราณจนทุกวันนี้ ตกอยู่ในมือของคนรุ่นเราและรุ่นหลังจะรักษาต่อไป หน่วยงานหลาย ๆ หน่วยงานทั้งของรัฐบาลและเอกชน ต่างก็ช่วยกันดำเนินการรับสนองพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในเรื่องการศึกษา ส่งเสริมและพัฒนาศิลปะผ้าทอของไทย อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้มีการศึกษา สืบหาปัญหาต่าง ๆ พบว่า ยังมีปัญหาในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปการทอผ้าไทยอยู่ดังนี้ 1) ศิลปหัตถกรรมในหลาย ๆ ท้องถิ่นยังถูกละเลย การผลิตศิลปหัตถกรรมกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปไม่มีแหล่งรวมในบางท้องถิ่น 2) ขาดการกระตุ้นหรือประกวดให้ผลิตผลงานที่มีคุณภาพมาก ๆ ขึ้น 3) ผู้มีฝีมือเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอย่างอื่น 4) ไม่รักษาคุณภาพให้สม่ำเสมอ เมื่อผ้าทอมือชายดีจะผลิตผ้าที่ด้อยฝีมือมาขายแทน ช่างทอก็มีคุณภาพด้อยลง และมีจำนวนน้อยลงเรื่อย ๆ 5) ช่างฝีมือคุณภาพดีมักทำงานได้ช้าขายยาก เพราะต้องขายราคาแพงให้คุ้มกับเวลา หมดกำลังใจ ขาดการส่งเสริม ช่างทอฝีมือดีหลายคนยังไม่มีคนรู้จัก และเห็นคุณค่า 6) ช่างฝีมือขาดการแข่งขันทางความคิด 7) การถ่ายทอดทำกันในวงจำกัด ขาดตัวผู้สืบทอดอย่างจริงจังและกว้างขวาง กล่าวโดยสรุป คือ การทอดตามแบบศิลปะการทอของไทยนั้น ก็เช่นเดียวกับศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น ๆ คือ ต้องมีการส่งเสริมให้ใช้สอยเป็นประโยชน์ในชีวิตปัจจุบันของสังคมที่มีการ ผลิตขึ้นเองให้มากขึ้น เพราะหากผู้คนในสังคมไม่นิยมใช้ผ้าทอตามแบบศิลปะของไทย หรือขาดความรู้ในศิลปะการทอไทย ขาดความนิยมยกย่องในฝีมือช่างทอที่มีคุณภาพแล้ว ศิลปะการทอของไทยก็ยากที่จะสืบทอดต่อไปถึงลูกหลานของเรา

การศึกษาเรื่อง การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนในเขตอำเภอ โพนทะเล จังหวัดพิจิตร (สุชาติ เกตยา, 2542) ผลการวิจัยพบว่า 1) การมีจำนวนที่ดินทำกินแตกต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกัน 2) การเป็นสมาชิกองค์กรชุมชนที่ต่างกัน การพึ่งตนเองแตกต่างกัน 3) การได้รับการฝึกอบรมที่ต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน 4) การได้รับข่าวสารที่ต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกัน 5) ค่านิยมจากศาสนธรรมที่ต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่แตกต่างกัน 6) การมีภูมิปัญญาชาวบ้านที่ต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน 7) การมีปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน 8) การให้ความสำคัญกับบทบาทราชการแตกต่างกัน การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจแตกต่างกัน ทั้งนี้ สิ่งที่ทำให้สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ คือ การทำการเกษตรผสมผสาน ให้มีความยั่งยืนประหยัดและมีที่ดินทำกิน มีน้ำเพื่อการเกษตร

การศึกษาเรื่อง ผลดีของการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในกระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน: ศึกษากรณีจังหวัดราชบุรี (นรินทร์ สังข์รักษา และคณะ, 2551) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลดีของการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน ศึกษากระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน เปรียบเทียบระดับความเป็นไปได้ของการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน และศึกษากรณีศึกษาเฉพาะรายของวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยในเรื่องการนิยามความหมายเศรษฐกิจพอเพียงของผู้ประกอบการ พบว่า มีความเข้าใจดี โดยทุกคนเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้และเกิดประโยชน์กับตนเอง ครอบครัวและสังคมอย่างมาก ทั้งยังนำมาปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากวิถีชีวิตเศรษฐกิจที่ผ่านมา ทั้งนี้ มีข้อเสนอแนะจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง คือ รัฐควรสอดแทรกเศรษฐกิจพอเพียงในการศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงมหาวิทยาลัย การทำเป็นตัวอย่างที่ดี การสร้างรากฐานความสัมพันธ์ครอบครัวที่เข้มแข็ง และการปฏิบัติของวิสาหกิจชุมชนบนพื้นฐานของหลักศาสนาธรรม มีความซื่อสัตย์และคุณธรรมเป็นที่ตั้ง ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ ในส่วนการแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ ส่วนใหญ่ได้รับความรู้มาจากภายนอกท้องถิ่นมากที่สุด โดยแหล่งความรู้ที่ได้รับนั้นมาจากสื่อบุคคลมากที่สุด ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าว กลุ่มตัวอย่างได้นำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบการวิสาหกิจชุมชนอย่างมาก ส่วนผลที่เกิดจากการใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินกิจการวิสาหกิจชุมชนได้รับอยู่ในระดับมาก โดยใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจแบบประหยัดมากที่สุด ด้านการศึกษาวิจัยการปฏิบัติที่ดี พบว่า กลุ่มตัวอย่างยึดถือการซื่อสัตย์ต่อลูกค้าและผู้บริโภคมากที่สุด รองลงมาคือการผลิตสินค้าให้เพียงพอต่อการจำหน่าย ไม่เหลือมากเกินไป ทั้งนี้การปฏิบัติที่ดีจากการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ พันธมิตรร่วมกันและการกระจายความเสี่ยง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง รูปแบบการเรียนรู้มี 3 รูปแบบ คือ การเรียนรู้จากวงในเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้จากกลุ่ม และการเรียนรู้จากองค์กร ส่วนการจัดการความรู้ได้มาจากการประสบการณ์ในพื้นที่ การจัดการ

ความสัมพันธ์และการจัดการความรู้ระหว่างผู้นำ สมาชิกกลุ่ม หน่วยงานรัฐและสถาบันวิชาการ โดยที่กระบวนการจัดการความรู้ที่เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาของวิสาหกิจชุมชน การทบทวนความรู้ การจัดปรับจัดการให้ การจัดกิจกรรมร่วม ความเข้มแข็งของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ปัญหาอุปสรรคและแนวทางแก้ไข รวมถึงความสุขของผู้ประกอบการและแรงงาน

(อภิชัย (พันธเสน, 2546) ศึกษาเรื่อง การประยุกต์พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม พบว่าแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นสามารถประยุกต์ใช้กับเศรษฐกิจทุกสาขา โดยงานวิจัยแสดงให้เห็นถึงการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในด้านเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรม เนื่องจากตัวอย่างการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในส่วนนี้ยังมีไม่มากและไม่เด่นชัด ผลการวิจัยพบหลักการที่นำไปประยุกต์ในการจัดการธุรกิจ 9 ประการ คือ 1) ใช้เทคโนโลยีที่ถูกหลักวิชาการแต่มีราคาถูกลง 2) ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด 3) เน้นการจ้างงานเป็นหลักโดยไม่นำเทคโนโลยีมาทดแทน 4) มีขนาดการผลิตที่สอดคล้องกับความสามารถในการบริหารจัดการ 5) ไม่โลภมากจนเกินไป และไม่เน้นกำไรในระยะสั้นเป็นหลัก 6) ชื่อสัตย์ สุจริตในการประกอบการ ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค แรงงานหรือลูกค้า ตลอดจนไม่เอาเปรียบเอาเปรียบผู้จำหน่ายวัตถุดิบ 7) เน้นการกระจายความเสี่ยงจากการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและหรือมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ได้ 8) เน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ก่อหนี้จนเกินความสามารถในการบริหารจัดการ 9) เน้นการใช้วัตถุดิบภายในท้องถิ่นและตอบสนองตลาดในท้องถิ่น ภูมิภาคตลาดในประเทศและตลาดต่างประเทศตามลำดับเป็นหลัก

(สมหมาย (สาตทรัพย์, 2542) ศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงของชาวพุทธ: ศึกษากรณีชุมชนศิระชะโศก อำเภอกันตลัดขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงของชาวพุทธ ณ ชุมชนศิระชะโศก และศึกษาแนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนชาวพุทธและปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ณ ชุมชนศิระชะโศก ผลการวิจัยพบว่าชุมชนศิระชะโศกมีระดับความเข้มแข็งของชุมชนอยู่ในระดับสูง โดยมีความเข้มแข็งทางปัจจัยเศรษฐกิจชุมชน ปัจจัยด้านการศึกษาเรียนรู้และปัจจัยด้านศาสนา วัฒนธรรมมีความเข้มแข็งในระดับสูง และเป็นปัจจัยที่เข้มแข็งมากที่สุดใน 3 ปัจจัย ที่ศึกษาเพราะในปัจจุบันนี้ความศรัทธาทางพุทธศาสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชน สอดคล้องกับการศึกษา การก่อเกิดของชุมชนแห่งนี้ถือว่ามีความสำคัญ

จากเอกสารกรมพัฒนาชุมชนเรื่องการบริหารจัดการทุนชุมชน โดย

Salyani Osman และคณะ (2012) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาบทเรียนปฏิสัมพันธ์มิติมีเดีย (E-CRAFT) สำหรับหัตถกรรมศึกษา” กลุ่มตัวอย่างคือนักศึกษาปี 1 จำนวน 10 คน จากสถาบันหัตถกรรมแห่งชาติ ผลการศึกษาพบว่า วิธีการเรียนการสอนและการเรียนรู้งานฝีมือแบบดั้งเดิมที่ใช้อยู่ได้รับการถ่ายทอดโดยผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการให้ฝึกทักษะการปฏิบัติ ซึ่งก็พบปัญหาหลายอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อผู้เชี่ยวชาญต้องสอนนักเรียนเป็นกลุ่ม การทำสื่อการสอนที่เหมาะสมใน

Venla Moilanen และคณะ (2012) ศึกษาเรื่อง “คำแนะนำในการเรียนการสอนทักษะการ: กรณีศึกษาครูผู้สอนงานฝีมือที่โรงเรียนประถมศึกษาสี่แห่ง” ผลการวิจัยพบว่า วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้ คือ การชี้แจงการเรียนการสอนให้ครูผู้สอนในระหว่างการเรียนการสอนงานฝีมือ จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือการจำแนกและอธิบายเนื้อหาที่แตกต่างกันของคำแนะนำ ปัญหาการวิจัย คือ การ ตรวจสอบคำแนะนำที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดในช่วงการเรียนงานฝีมือ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้กรณีศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาโดยการสังเกตและการบันทึกวิธีโอเทปการเรียนงานฝีมือ และวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาทฤษฎีการขับเคลื่อน ผลการวิจัย มีความแตกต่างกันสิบประเภทสำหรับเนื้อหาของคำแนะนำ ซึ่งจะนำเนื้อหาที่พบมากที่สุดของคำสั่ง มาอธิบายแนวความคิด วิธีการและให้ข้อเสนอแนะ

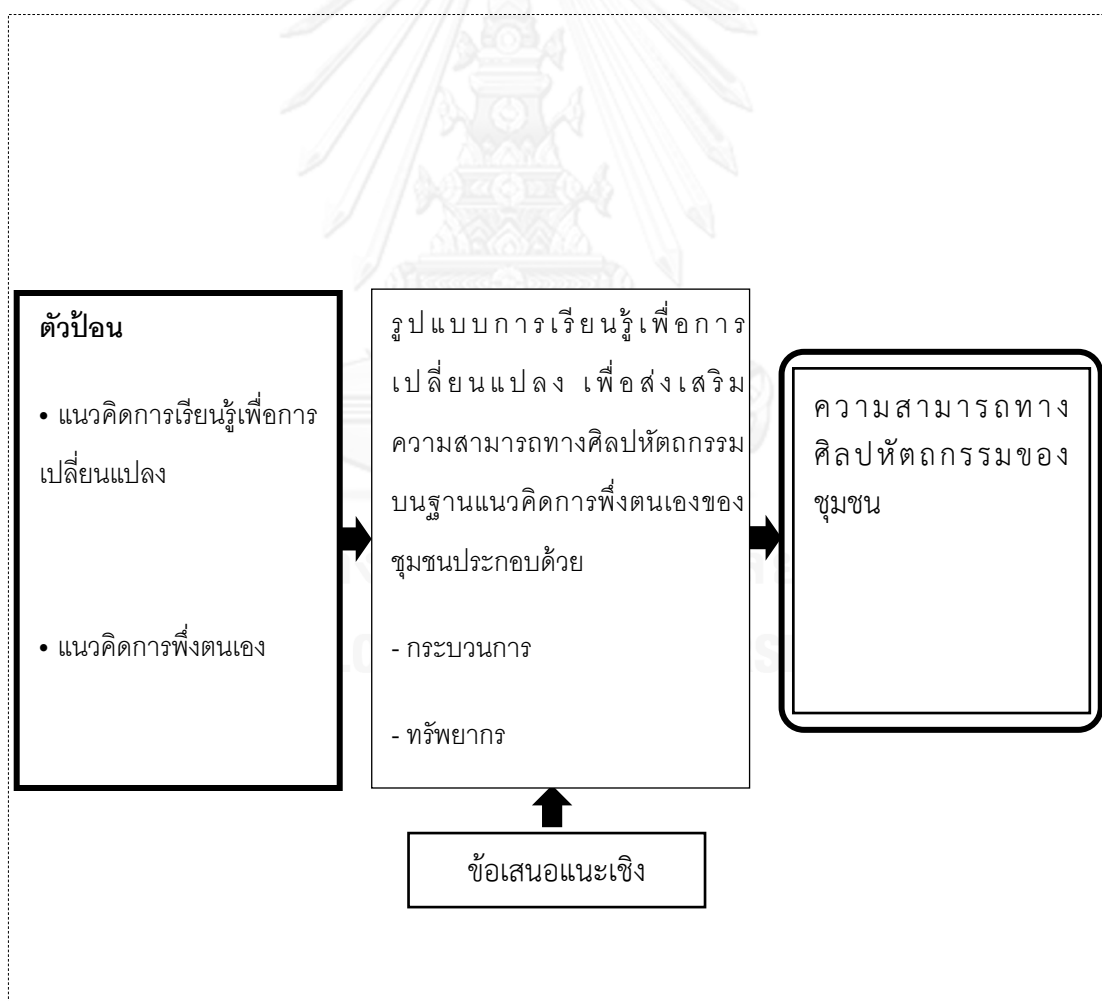
Sadenur Kocak และคณะ (2013) ได้ศึกษา “การศึกษาหัตถกรรมหลักสูตรวิชาชีพที่เขตเทศบาล Keçiören เมือง อังการา” ผลการวิจัยพบว่า หัตถกรรมเป็นกิจกรรมหลักที่เกิดจากความต้องการที่จะตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่สามารถสร้างขึ้นด้วยเครื่องมือที่ง่าย และใช้วัสดุหรือวัตถุดิบที่หาได้ง่าย นอกจากนี้ยังเป็นงานฝีมือด้านการทำงานซึ่งรวมคุณสมบัติของการทำงานสุนทรีย์ภาพและประหยัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเวลาว่าง และยังสามารถเป็นกิจกรรมหลักเป็นหัตถกรรมสำคัญในการพัฒนาประเทศและการส่งเสริมการขาย ดังนั้น การศึกษาที่ได้รับเกี่ยวกับงานฝีมือกลายเป็นเรื่องที่น่าสนใจ สถาบันภาครัฐและเอกชนได้ดำเนินการศึกษาหัตถกรรม ในการศึกษาวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนให้จัดหลักสูตรวิชาชีพโดยเทศบาล Keçiören เมืองอังการา เช่น ทำลายลวดทำเข็มปักถักประดับไม้ตกแต่งลูกไม้เข็ม ตุ๊กตาหิน การออกแบบอัญมณี เครื่องหนัง ทำกระดาษตกแต่ง การประดิษฐ์ตัวอักษร เคลือบเซรามิก การเย็บปะติดปะต่อกัน ฯลฯ ผลผลิตที่ได้รับจากหลักสูตรจะได้รับการจัดหมวดหมู่และนำเสนอด้วยรูปถ่าย

ตอนที่ 6 กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน มีปัจจัยตัวป้อนประกอบด้วย ข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์เนื้อหาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ได้แก่ แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง แนวคิดการพึ่งตนเอง และข้อมูลบริบทชุมชน ซึ่งนำไปสู่แนวทางการศึกษาชุมชน และวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านรำหามาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลาสินดา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมือเืองฯ จังหวัดนราธิวาส ประกอบด้วย กระบวนการเรียนและทรัพยากรสนับสนุน มี 4 ขั้นตอน ที่มีเป้าหมายคือผลลัพธ์ในส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชน ได้แก่

1. การเข้าใจตนเองและชุมชนโดยการวิเคราะห์ทัศนียภาพ การตระหนักสภาพความเป็นจริง ด้านทุน ทักษะ ฝีมือ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านทัศนคติ ค่านิยม และการสร้างมูลค่าเพิ่มในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมของชุมชน
2. การกำหนดทิศทางการพัฒนาศิลปหัตถกรรมชุมชน เป็นการร่วมมือกันของชุมชนในการกำหนดทิศทางการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม
3. การนำไปปฏิบัติ ชุมชนนำแนวทางการพัฒนาที่ได้จากความร่วมมือในการกำหนดทิศทาง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมชุมชน
4. การตรวจสอบผล ชุมชนตรวจสอบผลการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความสามารถและการพัฒนาศิลปหัตถกรรม

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 7 กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเพื่อการพัฒนา รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research method) เพื่อศึกษาวิเคราะห์และทำความเข้าใจบริบทชุมชน ทักษะ ค่านิยม ความเชื่อมั่นศรัทธาของสมาชิกในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงในการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านร่ำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมือเืองฯ จังหวัดนราธิวาส ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งวิธีดำเนินการวิจัยแบ่งตามวัตถุประสงค์การศึกษาคือวิจัยเป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

ระยะที่ 3 การนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ระยะที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

การดำเนินงานวิจัยเพื่อการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านร่ำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมือเืองฯ จังหวัดนราธิวาส ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง มีรายละเอียดการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีและบริบทที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัยจากแหล่งข้อมูลเอกสาร เช่น หนังสือ สื่อออนไลน์ บทความ รายงานการวิจัย รายงานแผนการพัฒนาหรือการดำเนินงานโครงการที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลจากสิ่งพิมพ์ และข้อมูลทางสถิติที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น ทั้งนี้ ได้ทำการตรวจสอบเอกสารงานวิจัย ด้วยการพิจารณาความน่าเชื่อถือของเอกสารโดยให้ความสำคัญกับผู้เขียน หน่วยงานและคณะทำงานที่รับผิดชอบแหล่งผลิต รวมถึงพิจารณาวิธีการได้มาของข้อมูลเอกสาร จากนั้นสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารในประเด็นแนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ร่วมกับข้อมูลบริบทของชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดงานวิจัยในการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

เพื่อศึกษารวบรวมข้อมูลพื้นฐานชุมชน ข้อมูลศิลปหัตถกรรมและบริบทที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาในลักษณะเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย เป็นชุมชนต้นแบบที่ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การปฏิบัติและกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น กระทั่งยกระดับความสามารถทางศิลปหัตถกรรมเป็นที่ยอมรับจากสังคมทั่วไป องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาส่งเสริมศิลปหัตถกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ประชากร

ประชากร ได้แก่ ชุมชนที่มีกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน ที่ผ่านการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ระดับ 4-5 ดาว ปี พ.ศ.2553 และปี พ.ศ.2555 จำนวน 19 ชุมชน ในเขต 14 จังหวัดภาคใต้ และเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่การคัดเลือกชุมชนตามกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาภาค ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 7) พ.ศ.2550 มาตรา 53/1 และมาตรา 53/2 ซึ่งบัญญัติให้จังหวัดและกลุ่มจังหวัดทำแผนพัฒนาให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตอบสนองความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น โดยมียุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น คือ การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมระดับชุมชน โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนสู่การพึ่งตนเอง พัฒนาเศรษฐกิจชุมชนโดยการเพิ่มโอกาสการมีรายได้จากทรัพยากรในท้องถิ่น และส่งเสริมการใช้กระบวนการชุมชนเข้มแข็งเพื่อสร้างสันติสุข โดยแบ่งพื้นที่ 14 จังหวัดภาคใต้เป็น 3 เขต ได้แก่ เขตภาคใต้ฝั่งอ่าวไทยประกอบด้วยชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และพัทลุง เขตภาคใต้ฝั่งอันดามันประกอบด้วย ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ และตรัง และเขตภาคใต้ชายแดนประกอบด้วย สงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส

กลุ่มตัวอย่าง

ชุมชนที่มีการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ได้มาตรฐานตามกรอบกรมพัฒนาชุมชนด้านผลิตภัณฑ์และความเข้มแข็งของชุมชน ด้านความเป็นไปได้ทางการตลาด ด้านคุณภาพผลิตภัณฑ์ ซึ่งหัตถกรรมจักสานที่ผลิตโดยชุมชนต้นแบบ ได้รับการจัดระดับผลิตภัณฑ์ (Product Level) ตามเกณฑ์มาตรฐานที่กรมการพัฒนาชุมชนกำหนด (กรมการพัฒนาชุมชน, 2553) ตามค่าคะแนนในระดับ 4 ดาว ซึ่งเป็นสินค้าที่มีศักยภาพ เป็นที่ยอมรับระดับประเทศ และสามารถพัฒนาสู่สากลได้ นอกจากนี้จากเอกสารหลักฐานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการคัดเลือกงานศิลปหัตถกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพึ่งตนเองได้ของชุมชน ในงานวิจัยนี้ จึงเลือกกรณีศึกษาเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรม และเป็นชุมชนที่มีแหล่งวัตถุดิบหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรมที่หาได้ในท้องถิ่น มีประวัติการสร้างสรรคงานศิลปหัตถกรรมสืบเนื่องมาจากอดีต

กระทั่งถึงปัจจุบันเป็นที่ยอมรับในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ที่มีเกณฑ์รับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เช่น กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร ศูนย์ศิลปาชีพ เป็นต้น นอกจากนี้ การคัดเลือกแบบเจาะจงพื้นที่ชุมชนตามยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในระดับภาค สามารถเลือกชุมชนต้นแบบที่มีคุณสมบัติตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัย 3 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่
2. ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง
3. ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นตอนเตรียมก่อนเข้าพื้นที่ชุมชน ผู้วิจัยได้เตรียมการจัดทำเครื่องมือในการวิจัยภาคสนาม ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและแบบสังเกตภาคสนาม ดังนี้

1. แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลสภาพและปรากฏการณ์ชุมชนเชิงลึก ในประเด็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นสมาชิกกลุ่มผู้ผลิตหัตถกรรมชุมชน ประธานกลุ่มผู้ผลิต ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ครูศิลปาชีพ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการเรียนรู้และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมชุมชน เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ซึ่งผู้วิจัยออกแบบการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ประกอบด้วยแนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลบริบทชุมชน วิถีชุมชน สภาพปัญหาการพัฒนาชุมชนทั้งในอดีตและยุคปัจจุบันในประเด็นด้านการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

2. แบบสังเกตภาคสนาม ประกอบด้วยข้อมูลพื้นฐานชุมชน และข้อมูลศึกษาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ปรากฏการณ์สภาพแวดล้อม แบบแผนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน ที่เกี่ยวข้องในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

การตรวจสอบเครื่องมือ ผู้วิจัยได้นำประเด็นเนื้อหาจากแบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักและแบบสังเกตภาคสนาม ให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่มีความรู้ความเข้าใจทางด้านศิลปหัตถกรรม ด้านการจัดการศึกษา และด้านชุมชน ได้ตรวจสอบให้คำแนะนำถึงความเหมาะสม ความตรงและความถูกต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นตอนเข้าพื้นที่ศึกษาชุมชนภาคสนาม ผู้วิจัยได้ติดต่อประสานผู้นำทางเข้าพื้นที่ทั้ง 3 ชุมชน เป็นผู้คุ้นเคยกับพื้นที่หรือเป็นคนในพื้นที่ศึกษาโดยตรง เป็นผู้ประสานบุคคลที่เกี่ยวข้องทางด้านศิลปหัตถกรรมในพื้นที่ ทั้งนี้ ชุมชนบ้านทอนเป็นชุมชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นเนื่องๆ การเดินทางเข้าชุมชนจำเป็นต้องมีการวางแผนเรื่องเวลาและที่พักโดยผู้นำเข้าพื้นที่ที่มีความคุ้นเคยกับพื้นที่ในชุมชนเป็นอย่างดี

จากนั้น ผู้วิจัยเลือกตัวอย่างผู้ถูกสัมภาษณ์แบบลูกโซ่ (Snowball sampling) เชื่อมโยงไปถึงผู้ให้ข้อมูลหลักใน 3 ชุมชน จำแนกได้ดังนี้ เป็นผู้ที่มีประสบการณ์และผลงานด้านการจัดการเรียนรู้ การสร้างสรรค์พัฒนาศิลปหัตถกรรม ด้านการพัฒนาชุมชนและสังคม ได้แก่ สมาชิกกลุ่มผู้ผลิต หัตถกรรมชุมชน ประธานกลุ่มผู้ผลิต ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ครูศิลปาชีพ ผู้เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ในประเด็นการจัดการเรียนรู้และส่งเสริมศิลปหัตถกรรม เป็นต้น

1. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In – depth interview) ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง มุ่งเน้นประเด็นคำถามในมิติการพึ่งตนเองด้านต่างๆ และรูปแบบการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความสามารถของชุมชนในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก เพื่อการรวบรวมข้อมูลให้ได้ข้อเท็จจริงตามวัตถุประสงค์การวิจัย ซึ่งผู้วิจัยออกแบบแนวคำถามเพื่อรวบรวมข้อมูลโดยละเอียดจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นสมาชิกกลุ่มผู้ผลิตหัตถกรรมชุมชน ประธานกลุ่มผู้ผลิต ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา ครูศิลปาชีพ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการเรียนรู้และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมชุมชน ทั้งนี้ แบบสัมภาษณ์ประกอบด้วยแนวคำถามเกี่ยวกับข้อมูลบริบทชุมชน วิถีชุมชน สภาพปัญหาและการพัฒนาชุมชนทั้งในยุคอดีตและยุคปัจจุบันในประเด็นด้านการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

2. การสังเกตภาคสนาม (Field observation) ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลในลักษณะการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participatory observation) ในประเด็นสภาพแวดล้อม พฤติกรรม วิถีชีวิตและการเรียนรู้ของบุคคล กลุ่มบุคคลในชุมชน ทั้งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในวิถีการเรียนรู้ของสมาชิกภายในชุมชน และบริบทการพัฒนาศิลปหัตถกรรม ในเรื่องของการประกอบอาชีพ และเข้าร่วมกิจกรรมในวิถีชีวิต เป็นการสังเกต (Observation) โดยใช้วิธีการบันทึกข้อมูลแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในปรากฏการณ์ สภาพแวดล้อม แบบแผนพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยรวบรวมข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนเชิงคุณภาพแล้ว ได้ตรวจสอบข้อมูลโดยการสอบถามจากบุคคลหรือแหล่งข้อมูลภายนอกชุมชนอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นพิจารณาข้อมูลที่ได้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูล ประมวลผลความสำคัญในประเด็นที่เกี่ยวข้อง และสรุปผลข้อมูลที่ได้ในรูปตารางสรุป ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อสรุปปรากฏการณ์ และสภาพแวดล้อมที่ค้นพบ เพื่ออธิบายถึงรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ ด้วยวิธีการอุปนัย (Analytic induction) โดยการสร้างข้อสรุปจากข้อมูลหรือปรากฏการณ์ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกตภาคสนาม และการสนทนากลุ่ม เพื่อวิเคราะห์แนวคิดหรือข้อคิดเห็นต่อการสร้างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน และนำผลการวิเคราะห์ทั้งหมดพัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนรู้เสนอผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในท้ายที่สุด

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

ขั้นตอนที่ 1 พัฒนาร่างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน จากผลวิเคราะห์ที่ได้จากแนวคิดทฤษฎีและบริบทชุมชน จากนั้น ดำเนินการยืนยันรูปแบบโดยการตรวจสอบจากการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิที่เกี่ยวข้องด้านการศึกษา ด้านชุมชน ด้านศิลปะและการจัดการแหล่งเรียนรู้ชุมชน เพื่อยืนยันรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้พัฒนาขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้แนวคำถามการสนทนากลุ่ม เพื่อศึกษาความคิดเห็นในการสร้างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

ระยะที่ 3 การนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

จากการสนทนากลุ่มเพื่อตรวจสอบยืนยันรูปแบบการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้น ผู้วิจัยนำร่างรูปแบบจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จากข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิด้านการศึกษา ด้านชุมชน ด้านศิลปะและการจัดการแหล่งเรียนรู้ชุมชน จากนั้นให้ต่อการนำรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้ไปเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็น 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่หนึ่ง ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ ตอนที่สอง ผลการพัฒนา รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน และตอนที่สาม ผลการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ

จากวิธีดำเนินการวิจัยระยะที่หนึ่ง ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบในสองประเด็นหลัก ได้แก่ ข้อมูลบริบทชุมชน และข้อมูลการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านรำหมาด

ผู้วิจัยวิเคราะห์บริบทชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ และรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิต และสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีในท้องถิ่น และพฤติกรรมที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความตระหนักที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมให้มีความรู้ด้านการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม มีทักษะความชำนาญในการผลิต มีความสามารถในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม และมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นได้ดังนี้

1. บริบทชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านรำหมาด

จากรายงานการพัฒนาหมู่บ้านประจำปี 2554 พบว่า โตะละไมจิ และเพื่อนบ้าน เป็นคนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่บ้านรำหมาด โดยนำครอบครัวย้ายมาจาก “ปาลาด” ชื่อเรียกในปัจจุบัน คือ บ้านหัวหิน ตั้งอยู่ในเขตตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชื่อชุมชนเริ่มแรกคือ “หลาดตุ้ยหยัง” ต่อมาเปลี่ยนเป็น “รำหมาด” ซึ่งแผลงมาจากคำว่า “กรำหมาด” หรือศาลาโตะกรำหมาด เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนสมัยก่อนเคารพนับถือ อีกทั้ง บุญล้ำ ภูสุศรี (2551) ได้กล่าวถึงประวัติชุมชนไว้ว่า ชุมชนบ้านรำหมาดมีประวัติการก่อตั้งมานานกว่า 250 ปี คำว่า “กรำหมาด” เป็นภาษามลายูแปลว่าศักดิ์สิทธิ์ ก่อนเพี้ยนเสียงมาเป็นคำว่า “รำหมาด” ในปัจจุบัน มี โตะละไมจิ เป็นผู้

บุกเบิกพร้อมด้วยมิตรสหาย ได้แก่ โต๊ะแบน สุภาพ โต๊ะใบอี เกื้อกุล และโต๊ะเพ็ง อ่อนนวน ในการก่อตั้งหมู่บ้านและมีสยิดขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยสาเหตุการเลือกทำเลที่ตั้งเป็นทุ่งกว้างเหมาะสมในการทำนาและเกษตรกรรม

ภาพที่ 8 มัสยิดบ้านรำหามาด

จากการสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชนทำให้ได้ข้อมูลสภาพปัญหาในอดีต ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนรำหามาด คือ กรณีกลุ่มนายทุนบุกรุกพื้นที่ป่าทุ่งทะเล ซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์เพื่อสาธารณะประโยชน์ที่มีชายหาดระยะทางยาวประมาณ 7 กิโลเมตร เพื่อต้องการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ โดยกว้านซื้อที่จากชาวบ้านบางกลุ่ม ส่งผลให้ชุมชนแตกความสามัคคีในช่วงเวลาหนึ่ง อย่างไรก็ตามด้วยความรักท้องถิ่น กลุ่มผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนจึงช่วยกันหาวิธีปกป้องสมบัติล้ำค่าของชุมชน โดยร่วมกันนำพื้นที่ดังกล่าวทูลเกล้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จนกระทั่งภายหลังจึงเกิดเป็นโครงการจัดสรรผืนป่าเป็นเขตอนุรักษ์ห้ามล่าสัตว์ บางส่วนเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านในชุมชน และเกิดเป็นพื้นที่โครงการปลูกเตยปาหนันเพื่อนำมาเป็นวัตถุดิบหลักในการผลิตและสร้างสรรค์หัตถกรรมจักสาน

ลักษณะภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านรำหามาด เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ ริมฝั่งทะเลอันดามัน ภาคใต้ของประเทศไทย มีระยะห่างจากตัวจังหวัดกระบี่ ประมาณ 70 กิโลเมตร เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ โดยมีศูนย์เรียนรู้และกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านรำหามาด เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดวิถีชีวิตชุมชนพอเพียงภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมบ้านรำหามาดมีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มลงไปสู่ทะเลทางทิศตะวันออก ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม มีมัสยิดเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน

ลักษณะภูมิประเทศ

ชุมชนมีลักษณะพื้นที่ราบสลับเนินเขาและพื้นที่ราบชายฝั่งทะเลอันดามันที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ป่าโกงกาง หาดทุ่งทะเล และทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น สภาพพื้นที่ลักษณะดังกล่าวจึงเอื้อต่อการทำเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้จากอาชีพของคนในชุมชน เช่น การทำสวนยางพารา ที่นับเป็นอาชีพสร้างรายได้หลักของสมาชิกชุมชนบ้านรำหมาด นอกจากนี้ คนในชุมชนยังประกอบอาชีพทำสวนปาล์ม ทำนา ค้าขาย ประมงและรับจ้างทั่วไปอีกด้วย จากการพูดคุยกับคนในชุมชน พบว่า พื้นที่ทำนาปลูกข้าวของชุมชนมีมากเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน และส่วนหนึ่งทำเป็นข้าวซ้อมมือบรรจุถุงเพื่อจำหน่ายภายนอกชุมชนอีกด้วย ทั้งนี้ สภาพพื้นที่ชุมชนบริเวณหาดทุ่งทะเล ยังเป็นพื้นที่โครงการปลูกเตยปาหนัน วัตถุประสงค์สำคัญในการผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันอีกด้วย

ภาพที่ 9 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนบ้านรำหมาด

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนบ้านรำหมาดมี 2 ฤดู คือ ฤดูร้อนในช่วงเดือนมกราคมถึงเมษายน และฤดูฝนอยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงธันวาคม ลักษณะภูมิอากาศดังกล่าวส่งผลต่อการจักสานเตยปาหนัน เนื่องจากฤดูร้อนมีอากาศแห้งทำให้เส้นเตยกรอบ ชาวบ้านต้องใช้ผ้าชุบน้ำคลุมเส้นตอกเตยที่รอสานเอาไว้เพื่อให้คงความอ่อนนุ่มส่วนฤดูฝนต้องระวังไม่ให้เส้นตอกเตยชื้นเกินไปเพราะจะทำให้เกิดเชื้อราได้ การเก็บเส้นตอกเตยที่เหมาะสมคือ เก็บในที่ร่ม อากาศถ่ายเทสะดวก

สาธารณูปโภคและสิ่งแวดล้อมชุมชน

ผู้วิจัยเข้าพื้นที่ชุมชนบ้านรำหมาดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2544 เพื่อศึกษารวบรวมรูปแบบและลวดลายหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันที่ผลิตในชุมชน ปัจจุบันในปี พ.ศ. 2557 ผู้วิจัยพบว่า สาธารณูปโภคด้านการคมนาคมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับอดีต สภาพถนนหนทางภายในชุมชนจากถนนดินกลายเป็นถนนลาดยางนำเข้าสู่ชุมชน ต่อเนื่องด้วยถนนคอนกรีตภายในชุมชนที่สะอาด

เรียบง่าย สาธารณูปโภคด้านน้ำเพื่อการอุปโภคและบริโภค พบว่ามีการใช้น้ำทั้งระบบประปาและระบบบ่อน้ำบาดาล น้ำดื่มในชุมชน ปัจจุบันนิยมซื้อน้ำบรรจุขวดหรือตู้จำหน่ายหยอดเหรียญเพื่อความสะดวกและสะอาดถูกหลักอนามัย ทั้งนี้ สิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านร่ำหมาดพบว่ามีคุณภาพดี มีการจัดสรรพื้นที่เพื่อการทำเกษตรและอยู่อาศัย นอกจากนี้ ยังเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ แหล่งท่องเที่ยวสำคัญระดับโลกในเขตทะเลภาคใต้ฝั่งอันดามัน เป็นเป้าหมายการท่องเที่ยวทางทะเลและการท่องเที่ยววิถีชุมชน โดยมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเดินทางเข้าออกพื้นที่เพื่อดูวิถีชีวิตชุมชน อีกทั้งสนใจซื้อหาผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์อื่นในชุมชนเป็นของฝากของที่ระลึกตลอดทั้งปี

ภาพที่ 10 สภาพสาธารณูปโภคในชุมชน

วิถีชีวิตชุมชนบ้านร่ำหมาด

ชุมชนบ้านร่ำหมาดมีรูปแบบการดำเนินชีวิตตามแบบวิถีชีวิตคนไทยมุสลิมที่มีปฏิสัมพันธ์และอยู่ร่วมกับพี่น้องไทยพุทธมายาวนาน มีการใช้ภาษาท้องถิ่นภาคใต้และภาษาไทยภาคกลางในการสื่อสารได้อย่างคล่องแคล่วชัดเจน ด้วยวิถีชีวิตแบบมุสลิม สมาชิกชุมชนบ้านร่ำหมาดมีระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด จากการสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกชุมชนต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวถึงสภาพสังคมที่มีความสามัคคีในชุมชนเป็นที่ตั้ง นอกจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติแล้ว หลักศาสนายังเป็นความเชื่อความศรัทธาที่ส่งผลต่อความสามัคคีในชุมชน ก่อให้เกิดเคารพและให้เกียรติบุคคลอื่น หากเกิดความขัดแย้งใดขึ้น จะต้องปรับความเข้าใจตกลงแก้ไขให้จบปัญหาอย่างรวดเร็ว ไม่โกรธเคืองกันเกินสามวัน ไม่ห่างเหินตัดสัมพันธ์ญาติมิตร ด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชน พบว่า เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และภูมิประเทศที่เอื้อในการทำเกษตรกรรมเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจได้ดี ไม่ว่าจะเป็นยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน และนาข้าวที่ให้ผลผลิตดี มีเพียงพอทั้งเพื่อจำหน่ายและบริโภคในชุมชน ประกอบกับทัศนคติและค่านิยมในการส่งเสริมการศึกษาให้คนรุ่นใหม่ได้เล่าเรียนในระดับปริญญาหลากหลายสาขา ส่งผลให้มีการต่อยอดแนวคิดการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ โดยคนรุ่นใหม่ บนพื้นฐานอุดมการณ์การพัฒนาท้องถิ่นด้วยสำนึกรักบ้านเกิด

วิถีชีวิตด้านสังคมและวัฒนธรรมชุมชน จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านร่ำหมาด (ประสิทธิ์ สัตย์จิตร, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556) พบว่าสภาพการบริหารจัดการชุมชนเดิม เมื่อ

กลับมาเป็นครูในชุมชนช่วงปี พ.ศ. 2526 - พ.ศ. 2532 ครั้งนั้นยังไม่มีบทบาทอะไรในชุมชน แต่เฝ้า
 มองความเป็นไปของชุมชนและเห็นลักษณะการทำงานแบบผู้ใหญ่ลี นั่นคือ ภาครัฐส่วนกลางส่งต่อ
 นโยบายให้ชุมชนปฏิบัติ โดยภาครัฐไม่ได้ชี้แจงแนวทางทำงานที่ชัดเจนสมาชิกให้รับทราบ กระทั่งปี
 พ.ศ. 2541 ด้วยจิตสำนึกรักท้องถิ่นและความรู้จากการศึกษาเพิ่มเติม ได้เป็นแกนนำร่วมกับคนรุ่นใหม่
 ในชุมชนก่อตั้งกลุ่มเพื่อนพัฒนาขึ้น ซึ่งมีวัตถุประสงค์ตามบทสัมภาษณ์ว่า “...กลุ่มเพื่อนพัฒนามี
 วัตถุประสงค์หกเจ็ดข้อ หนึ่งในนั้นคือประสานความสามัคคีชุมชน เพราะในยุคเริ่มตั้งกลุ่ม ที่ดินริม
 ทะเลมีราคาแพง ในยุคพลเอกชาติชาย มีนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า แปลงทรัพย์สินเป็น
 ทุน นายทุนจึงจับจองที่ดินที่สามารถทำราคาได้ เดิมหาดทุ่งทะเลเป็นที่เลี้ยงวัวควาย ฝั่งตะวันตกเขต
 ชุมชนขุนสมุทร ชาวบ้านบางส่วนไม่ค่อยมีรายได้ จึงถูกชักจูงได้ง่าย นายทุนชักจูงให้รับเงินก่อน มีการ
 พยายามแบ่งพื้นที่เป็น สปก. เกิดความแตกแยกขึ้นในขณะนั้น กลุ่มเพื่อนพัฒนาจึงคิดทำเรื่องความ
 สามัคคีขึ้นก่อน ผู้อำนวยการตอนนั้นอายุสี่สิบปี เป็นที่นำเชื่อถือของชุมชนได้ทำแผน SWOT โดย
 ชักชวนชาวบ้านมาวิเคราะห์ข้อดีข้อเสีย จุดอ่อนจุดแข็งในชุมชน ดูตามแผนจังหวัดแผนประเทศ
 ทำงานให้สอดคล้อง มองหาปัญหาเร่งด่วนอันดับแรก หาข้อมูลมาพูดคุยกับชาวบ้าน สมาชิกชุมชน
 ต้องการข้อมูลที่ชัดเจน จึงต้องหาข้อมูลโดยแบ่งหมู่บ้านเป็นโซน เพื่อให้ง่ายในการรวบรวมข้อมูลที่
 สร้างความน่าเชื่อถือ...” ผู้นำชุมชนบอกเล่าถึงการเริ่มต้นรวมกลุ่มสมาชิกชุมชนในช่วงแรก
 จำเป็นต้องแสดงให้เห็นความจริงใจ มุ่งมั่นในการทำประโยชน์ให้หมู่บ้าน เช่น ในช่วงการ
 ติดตั้งโรงแยไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน ก็ชักชวนกลุ่มเพื่อนพัฒนาไปช่วยกันตัดกิ่งไม้ ช่วยอำนวยความสะดวก
 เป็นต้น ทำงานให้ชาวบ้านเห็นเป็นประจักษ์เรื่อยมาจนเป็นที่ไว้วางใจหลังจากรวมกลุ่มกันได้แล้ว ได้
 แบ่งหน้าที่โดยแบ่งหมู่บ้านเป็น 6 โซน แบ่งงานตามฝ่าย เช่น ฝ่ายกีฬาท่องเที่ยว ฝ่ายพัฒนาระบบ
 เพื่อสร้างคนด้วยความสามัคคี พัฒนาคนให้มีทักษะการพูดทักษะการเขียนโครงการ ส่งเสริมให้เด็กได้
 แสดงความสามารถโดยการจัดกิจกรรมเวทีโซนว่าไรดี ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนในชุมชนได้
 แสดงออก กีฬาโซน อนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยนำขนมโบราณมาร่วมในงาน ชุมชนเสริมสร้างความ
 สามัคคีโดยจัดให้มีงานใหญ่ประจำปี เช่น งานวันสงกรานต์ในท้องถิ่นเพื่อดึงวัยรุ่นให้อยู่ในชุมชน ไม่
 ออกไปเที่ยวเตร่สร้างปัญหานอกชุมชนงานวันสงกรานต์จัดขึ้นในช่วงเวลาใกล้กับงานสัปดาห์ประจำปี
 เดือนสิงหาคมมีงานปลูกข้าววันแม่เก็บข้าววันพ่อในเดือนธันวาคม ช่วงปลายปีมีงานปีใหม่เลี้ยงอาหาร
 ผู้สูงอายุตอนกลางวัน นับจำนวนผู้สูงอายุในแต่ละโซน ของบจากหน่วยงานราชการบ้าง เพื่อทำงบ
 มอบสวัสดิการให้ผู้สูงอายุเช่น เจ็ดสิบปีได้สามร้อยบาท หกสิบเก้าปีได้สองร้อยบาท เป็นต้นมีจัดการ
 แข่งขันเพื่อแสดงความสามารถผู้สูงอายุ เช่น แข่งจักสาน แข่งขันฟุตบอล เป็นต้น การจัดทำกิจกรรม
 โครงการจะต้องมองรอบด้าน ส่งเสริมปลูกฝังในชุมชน ทุกงานมีการสรุปการดำเนินงาน

ภาพที่ 11 กิจกรรมสร้างความสามัคคีในชุมชน

ความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ในอดีตพบว่าหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน จุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันการผลิตเพื่อจำหน่ายแลกเปลี่ยนภายในชุมชนผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันยังคงประกอบอาชีพหลักอาทิทำประมงทำไร่ทำนาและทำสวนยางพาราโดยจักสานหัตถกรรมเตยปาหนันเป็นงานอดิเรกหรืออาชีพรองนับจาก ปี พ.ศ. 2544 ภาครัฐสนับสนุนให้ท้องถิ่นพึ่งตนเองได้ส่งผลให้วัตถุประสงค์ของผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อจำหน่าย

ภาพที่ 12 ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน

กระบวนการผลิตงานหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเริ่มจากการคัดเลือกใบเตยปาหนันและเตรียมเส้นตอกเตยปาหนันอุปกรณ์ในการเตรียมเส้นตอกเตยปาหนันและอุปกรณ์ในการจักสานได้แก่

มีดเหล็กดึงเส้นตอกไม้สำหรับขูดยะหาคหรือเส้นแอมวใช้สำหรับจักตอกเตยปาหนั้น หุ่นสำหรับขึ้นรูปผลิตภัณฑ์อุปกรณ์ย้อมเส้นตอกอุปกรณ์ตัดเย็บตกแต่งผลิตภัณฑ์ ได้แก่ จักรเย็บผ้า เข็มด้าย ใช้ตอกหมุดผ้า หนึ่งและไม้สำหรับประกอบหูกักระเป่าประเภทต่างๆ ในการผลิตหัตถกรรมจักสานเตยปาหนั้นขึ้นอยู่กับทักษะความชำนาญและฝีมือช่างจักสานเป็นสำคัญ ลวดลายสามารถแบ่งประเภทลายสานได้ 2 แบบ คือ ลายโบราณและลายประยุกต์ กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานเตยปาหนั้น มีลักษณะการถ่ายทอดทั้งรูปแบบภายในชุมชนและรูปแบบการถ่ายทอดจากบุคคลภายนอกชุมชน

ภาพที่ 13 ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจักสานเตยปาหนั้น

แหล่งวัตถุดิบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรม

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านราษมาดอีกทั้ง สภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ที่มีความเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรมในหลายลักษณะ เช่น มีที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนาปลูกข้าว มีที่เนินเป็นทุ่งกว้างสำหรับเลี้ยงสัตว์ มีการทำสวนปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น ทั้งนี้ แหล่งวัตถุดิบหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนั้น พบว่า ชุมชนมีแหล่งต้นเตยปาหนั้นตามธรรมชาติบริเวณริมฝั่งหาดทุ่งทะเล และมีการปลูกเตยเพิ่มเติมการตัดเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการผลิตศิลปหัตถกรรมในชุมชนตามโครงการอนุรักษ์อีกด้วย

ภาพที่ 14 โครงการปลูกเตยปาหนัน

ภาพที่ 15 ต้นเตยปาหนัน

ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมที่พบในชุมชน

ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมที่พบในชุมชนบ้านรำหมาดสามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะรูปแบบลวดลายดั้งเดิม และลักษณะรูปแบบลวดลายประยุกต์สมัยใหม่ ทั้งนี้เอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนบ้านรำหมาด คือ คุณภาพชิ้นงานที่ใช้ฝีมือการจักสานประณีตเรียบร้อย เส้นตอกนี้มนวลมีขนาดสม่ำเสมอตลอดทั้งเส้น สีเส้นและลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น ลายงูเหลือม ลายลูกแก้ว ลายวงแหวน ลายตัวอักษรและลายรูปภาพ เป็นต้น

เอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม

ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนบ้านรำหมาดมีประวัติการผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือน เช่น หมวกเหลี่ยมสำหรับใส่ยาเส้น หมวกกลมสำหรับใส่ของ สานสอสำหรับใส่ข้าว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการจักสานเพื่อใช้ประกอบในพิธีกรรมตามประเพณีวัฒนธรรมชุมชนมานาน เช่น การสานเสื่อซ้อนกันหลานผืนเพื่อใช้ในการรอนนอนของคู่บ่าวสาว เป็นต้น เอกลักษณ์ที่ปรากฏในงานประการแรกคือการใช้วัสดุดิบใบเตยปาหนันมาใช้เป็นเส้นตอกในการจักสาน มีความนิ่มนวลกระทั่งนำมาสานเป็นหมอนหนุนได้ นอกจากนี้ยังไม่ลวดลายดั้งเดิมและลายประยุกต์ที่มีความประณีตสวยงาม

ภาพที่ 16 หมอนจักสานเตยปาหนัน

การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน

การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน ด้านการตลาดและจัดจำหน่ายนั้น วรรณ อ่อนนวล ประธานกลุ่มจักสานเตยปาหนันบ้านรำหมาด ได้ให้สัมภาษณ์ว่า ราวปี พ.ศ.2542 ตนเองเป็นสมาชิกกลุ่มกาแพ็โบราณ ครั้งนั้นส่งผลให้ได้เรียนรู้จากประธานกลุ่มในการจัดหาช่องทางเรียนรู้ด้านการตลาด รวมถึงการติดต่อหน่วยงานหรือสถานที่จัดจำหน่ายสินค้า ต่อมาในปี พ.ศ.2544 เมื่อจินดา ละงู ประธานกลุ่มจักสานเตยปาหนันในสมัยนั้นได้นำ สากล อ่อนนวล ไปเป็นวิทยากรสาธิตการจักสานเตยปาหนันที่จังหวัดสงขลา เป็นการเผยแพร่ความรู้นอกพื้นที่เป็นครั้งแรก โดยการเชิญจากกลุ่มส่งเสริมวัฒนธรรมจังหวัด จากนั้นในปี พ.ศ. 2547 และปี พ.ศ.2556ได้ไปสาธิตศิลปหัตถกรรมจักสานและทำขนมลาที่สงขลาด้วยบจากหน่วยงาน การทำกลุ่มจักสานเตยปาหนันรายได้ดี แต่ประธานจะไม่เอากำไรในส่วนนั้น แต่ให้สมาชิก รายได้สม่ำเสมอ รายได้หมื่นสองหมื่น ลูกค้าเป็นนักท่องเที่ยวจากเกาะลันตา คนนำเที่ยวจะโทรหาก่อนพานักท่องเที่ยวเข้าชมผลิตภัณฑ์ มากกลุ่มหนึ่งซื้อหลายพัน เอาไปขายที่กรุงเทพฯ เชียงใหม่ มีคำสั่งซื้อให้ทำหมวกจิบ เสื่อสับสามผืน ทำให้โรงแรมที่ศาลาด่าน ของนามบัตรของชิ้นเล็กๆ ประยุกต์จักสานเป็นผลิตภัณฑ์ชิ้นเล็กๆ เอาไว้ใส่หมวก มีคำสั่งซื้อสามร้อยชิ้น

ช่วงแรกขายไม่ดี ต่อมาทำเป็นซองใส่ผ้าไหม เลยเอาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ มาขาย โดยมีสมาชิกช่วยกันคิด ออกแบบ ทั้งนี้ การถ่ายทอดความรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมจากการสัมภาษณ์ สมาชิกชุมชน ประเด็นการรวมกลุ่มด้านศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชนในอดีต พบว่า ในอดีตมีคนผลิตหัตถกรรมจักสานแทบทุกครัวเรือนแต่ไม่มีการรวมกลุ่มผลิตเช่นปัจจุบัน ทั้งนี้ นอกจากหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันแล้ว ยังมีผลิตภัณฑ์สินค้าประเภทอื่นที่หารายได้ให้ชุมชน ได้แก่ กาแฟโบราณ ข้าวซ้อมมือ จึงได้รวมกลุ่มให้บูรณาการเข้าด้วยกัน เช่น ใช้หัตถกรรมเตยปาหนันเป็นบรรจุภัณฑ์กาแฟโบราณ หรือการจัดจำหน่ายสินค้าร่วมกัน ประธานกลุ่มจักสานเตยปาหนันบ้านร่าหมาด เล่าว่า “...ผลิตภัณฑ์เตยปาหนันมีวางขายที่โลตัส แมคโคร ทำเป็นซองขึ้นเล็กๆ พวกซองใส่นามบัตร ซองเล็กไว้ใส่พวกเครื่องประดับ มีคนสั่งทำเอาไปใส่พวกมุกเวลาขายก็ฝากเตยไปขายพร้อมกาแฟโบราณ ส่งพร้อมกันจะได้ลดต้นทุนค่าขนส่ง...” (วรรณ อ่อนนวล, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556)

จากการสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน พบว่า ปัญหาการผลิตส่วนหนึ่ง พิจารณาจากการคัดสรรผลิตภัณฑ์ อาจเป็นเพราะอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตไม่ได้มาตรฐานการรีดเส้นตอกเตยปาหนันยังคงใช้อุปกรณ์พื้นบ้านคือไม้ไผ่ ทำให้เส้นไม่เรียบ ไม่เท่ากัน ไม่สม่ำเสมอ เหมือนกับการทำจักสานย่านลิเพาที่มีอุปกรณ์ทำให้เส้นสม่ำเสมอ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะลักษณะของวัตถุดิบที่มีความแตกต่างกัน เส้นลิเพามีลักษณะกลม แต่เตยปาหนันมีความยังมีความละเอียดอ่อน เส้นที่ผ่านเครื่องจักรรีดเส้นเตย ไปดูงานที่หมู่บ้านคลองขนาน อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ ใช้เครื่องจักรรีดเส้นที่ได้รับจากกรมการจัดหางาน จังหวัดกระบี่ เมื่อนำมาจักสานปรากฏว่าเส้นแตกไม่สวยไม่นิ่มนวล ส่วนของโรงเรือนในการรวมกลุ่มผลิตของชุมชน แม้จะมีแต่สมาชิกผู้ผลิตไม่ได้ทำที่กลุ่ม เนื่องจากทำกลางวันช่วงหน้าแล้ง เส้นจะกรอบทำจักสานไม่ได้ นอกจากนี้ ยังไม่มีเวลา จึงทำตอนกลางคืนหลังละมอด ระหว่างหุงข้าวรอข้าวสุกก็จักสานไป “...การทำบัญชี ก็ทำแบบบ้านๆ ไม่สมบูรณ์ ทำแบบรายรับรายจ่าย ไม่ได้เฉลี่ยกำไรขาดทุน ทำแค่รายได้รายจ่ายเท่าไร...” (วรรณ อ่อนนวล, 2556) ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสีย้อม บ่อน้ำทิ้งจากกาวย้อมสี โรงเรือนกลุ่มไม่มีบ่อทิ้งสีย้อม การย้อมตัวสีจะไปเกาะเส้น ทำให้น้ำสีย้อมใสไม่มีสี ย้อมจนน้ำใสแม้ไม่มีสีแต่มีสารเคมี จึงทำบ่อเก็บน้ำเพื่อให้น้ำซึมลงดิน ได้รับคำแนะนำให้ใช้สีจากธรรมชาติ แต่มันย้อมไม่ติด มีคนแนะนำให้ใช้ดอกต้นขลุ้ ทำให้ได้สี แต่ยังไม่ได้ทำการทดลองใช้ สีที่ขายดีคือสีที่ดูเป็นธรรมชาติ เช่น สีน้ำตาล เอาไปขายกรุงเทพฯ จะเอาสีธรรมชาติออกไปขาย เพราะลูกค้าไม่ชอบสีสดๆ

2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านรำหมาด

จากการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนบ้านรำหมาด มีกระบวนการเรียนรู้ ทรัพยากร และพฤติกรรมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมดังต่อไปนี้

2.1. ความเป็นมาของการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

การเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชนบ้านรำหมาดในอดีต มีลักษณะการเรียนรู้ตามธรรมชาติ กล่าวคือ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ใช้วิธีการสอนแบบมุขปาฐะ หรือ “การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า (Oral Tradition)” บรรพบุรุษหรือปราชญ์ชาวบ้านจะถ่ายทอดความรู้ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันในลักษณะมุขปาฐะ และถ่ายทอดความรู้ด้วยการสาธิต โดยการลงมือปฏิบัติให้คนรุ่นใหม่ดูเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ ยังใช้การเรียนรู้แบบครูพักลักจำในเรื่องการเลือกใช้วัสดุดิบหลัก คือ ใบเตยปาหนัน ที่มีขนาดและคุณสมบัติเหมาะสม ไม่อ่อนนิ่มหรือแก่แข็งเกินไป การประดิษฐ์และการใช้อุปกรณ์ที่ผลิตขึ้นในท้องถิ่น เช่น ยะหาดหรือเล็บแมว ใช้ในการจักตอกเส้นเตยให้มีความกว้างของเส้นตามต้องการและมีขนาดเส้นเท่ากัน เป็นต้น การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันในอดีต มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น เสื่อปูนอน เสื่อปูนั่ง กระจอบใส่ของ เป็นต้น

ภาพที่ 17 ทักษะการจักสานที่ปรากฏในการทำขนมโบราณ

ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยเริ่มการจักสานเป็นผลิตภัณฑ์เพื่อใช้สอยในครัวเรือน เช่น กระจอบใส่ข้าว กระจงใส่ข้าวเม่า หมอน เสื่อปูนอน ภาชนะใส่ของเบ็ดเตล็ด เป็นต้น ภายหลังมีการส่งเสริมและพัฒนาผลิตภัณฑ์รวมถึงตลาดขายใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดผู้ซื้อภายนอกชุมชน ประกอบกับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐที่มีความร่วมมือในการหาตลาดผู้ซื้อภาคเอกชน ทำให้มีการสร้างสรรค์เทคนิคการ

ย้อมเส้นตอก การจักสานและชิ้นรูปผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย นอกจากนี้ ยังมีการจักสานเป็นผืนเพื่อผู้ซื้อจะนำไปตัดเป็นชิ้นส่วนประกอบผลิตภัณฑ์แปรรูปร่วมกับวัสดุอื่นต่อไป แหล่งวัตถุดิบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมของชุมชนบ้านรำหมาตอยู่ในพื้นที่ป่าทุ่งทะเล ซึ่งเป็นที่พื้นที่โครงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าทุ่งทะเลอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีส่วนในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมเตยปาหนัน เนื่องจากเป็นแหล่งเจริญเติบโตตามธรรมชาติรวมถึงมีการเพาะปลูกและขยายพันธุ์ต้นเตยปาหนัน ที่นับเป็นพืชเศรษฐกิจและเป็นวัตถุดิบหลักสำคัญในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชน

จากการสัมภาษณ์สมาชิกชุมชน พบว่า ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชนบ้านรำหมาตนั้น โตะป้อหฺร่าและโตะป้อหฺรี อ่อนนวน คุณยายผาแผด วยแปดสิบปีเศษ ผู้มีฝีมือในการจักสานเตยปาหนันเป็นที่ยอมรับของชุมชนและผู้สนใจในศิลปหัตถกรรมจักสานจากภายนอก ได้บอกเล่าเรื่องราวของตนเองที่เกี่ยวข้องกับงานจักสานเตยปาหนันไว้ว่า แรกเริ่มเดิมทีคุณยายทั้งสองคนเป็นคนเกาะลันตาใหญ่ ย้ายมาที่บ้านรำหมาตเมื่อเข้าวัยแต่งงานมีครอบครัวตอนอายุสิบเจ็ดปี เนื่องจากเป็นลูกกำพร้าพ่อตั้งแต่อายุสิบกว่าปีจึงต้องฝึกหัดทำงานบ้านและดูแลน้องอีกหลายคน งานหัตถกรรมจักสานเป็นหนึ่งในงานที่ผู้หญิงต้องทำได้ เพื่อผลิตเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น เสื่อปูนอน หมอนหนุนยัดนุ่น กระสอบใส่ข้าว ขมุกหรือหมวกใส่ของ เป็นต้น วิธีการเรียนรู้อาศัยวิถีครูพักลักจำ เริ่มจากสานเสื่อด้วยลวดลายง่ายๆ เช่น ลายสอง ลายหมากรุก เป็นต้น จากนั้นจึงพัฒนาฝีมือเพื่อจักสานลวดลายที่ซับซ้อนอื่น เช่น ลวดลายรูปสัตว์หรือตัวอักษรบนผลิตภัณฑ์ประเภทเสื่อ เป็นต้น การถ่ายทอดความรู้และรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชนบ้านรำหมาตในอดีต จึงเป็นการถ่ายทอดความรู้แบบมุขปาฐะศึกษาเรียนรู้จากต้นแบบแล้วจึงลงมือปฏิบัติจริง ไม่มีการบันทึกขั้นตอนการทำหรือแบบแผนการเรียนรู้เป็นลายลักษณ์อักษร จะมีเพียงตัวอย่างชิ้นงานเป็นรูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลายให้สังเกต จากนั้นลงมือฝึกหัดจักสานจนชำนาญโตะป้อหฺร่า อ่อนนวน ได้เล่าเพิ่มเติมอีกว่า ในวัยอายุเจ็ดสิบห้าปีได้นำเสื่อจักสานเตยปาหนันเข้าถวายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ที่สนามบินจังหวัดกระบี่ โดยจักสานเป็นลวดลายตัวหนังสือแสดงชื่อ นามสกุลและที่อยู่ชัดเจน เป็นชิ้นงานที่สวยงาม น่าสนใจและได้ประธานรางวัลเป็นที่น่าภาคภูมิใจของคุณยาย

ภาพที่ 18 กลุ่มนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการสืบสานหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน

การถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนบ้านรำหมาดจากอดีต ไม่มีการสอนจริงจัง เนื่องจากการจักสานพบเห็นเป็นอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน มีการผลิตเพื่อใช้สอยโดย นำวัตถุดิบคือใบเตยปาหนัน ที่พบเห็นได้ทั่วไปในท้องถิ่นมาใช้ในการผลิต ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชนบ้านรำหมาด เริ่มต้นเมื่อมีการนำ หัตถกรรมจักสานออกสู่ภายนอกชุมชน รวมถึงการเข้ามาของคนต่างถิ่น ทำให้มีการเรียนรู้จาก ประสบการณ์ถึงความต้องการของผู้ซื้อ กล่าวได้ว่า ศิลปหัตถกรรมจักสานเริ่มมีการพัฒนาปรับเปลี่ยน รูปแบบและการใช้งานด้วยเงื่อนไขด้านการตลาดในเบื้องต้น

2.2. การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม กระบวนการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องจากอดีต เมื่อเข้าสู่ยุคการผลิตเพื่อการค้า กระทั่งถึงปัจจุบัน ด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจและค่านิยมที่เปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่ให้ ชุมชนมีโอกาสที่ดีในการเลือกประกอบอาชีพที่หลากหลาย งานศิลปหัตถกรรมซึ่งเป็นงานที่จำต้องฝึก ทักษะความชำนาญ จึงไม่เป็นที่นิยมในการเลือกประกอบอาชีพของคนรุ่นใหม่ ด้วยพื้นฐานเศรษฐกิจ ชุมชนที่ดี สมาชิกมีพื้นที่ทำกิน มีโอกาสทางการศึกษาในระดับสูงและมีการประกอบอาชีพที่ หลากหลาย เช่น รับราชการ ทำสวนยางพารา ค้าขาย เป็นต้น ส่งผลให้การประกอบอาชีพและการ ผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นมีผู้สืบทอดจากบรรพบุรุษน้อยลง จากการสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชน จึง พบว่า การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนรำหมาดมีวัตถุประสงค์เพื่อการสืบสาน อนุรักษ์และการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเพื่อจำหน่ายเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับกลุ่มสตรี ในชุมชน ซึ่งมักเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ

ทั้งนี้ การส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนบ้านรำหมาด ในปัจจุบัน พบว่า มีวิธีการทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชุมชน โดยนำความรู้การพัฒนา ชุมชนมาใช้ร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนพบว่า มีทรัพยากรที่ส่งผลต่อการพึ่งตนเองได้ของชุมชนใน การส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม กล่าวคือ มีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ส่งเสริมด้านวัตถุดิบการผลิต คือ หาดทุ่งทะเล แหล่งเพาะปลูกและเจริญเติบโตตามธรรมชาติของต้น เตยปาหนัน ศูนย์เรียนรู้และศูนย์ผลิตสินค้าภูมิปัญญาชุมชน ทุนมนุษย์ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้านด้าน

ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน ครูภูมิปัญญา ผู้นำที่สนับสนุนส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ทูทางสังคม คือ ความสามัคคีของคนในชุมชน จากการเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชุมชน ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชนในประเด็นการตระหนักรู้ในปัญหาที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม พบว่า คนรุ่นใหม่มีระดับการศึกษาสูงขึ้นมีทางเลือกในการประกอบอาชีพและค่านิยมที่ทำให้ถอยห่างจากความสนใจในงานศิลปหัตถกรรมจักสาน ชุมชนจึงสอดแทรกกิจกรรมโครงการที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่เห็นความสำคัญและคุณค่าของศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน เช่น การจัดให้มีกิจกรรมชุมชนจักสานเตยปาหนันในระบบโรงเรียน มีศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และกลุ่มผลิตหัตถกรรมจักสานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และฝึกทักษะความสามารถในการจักสาน

คนรุ่นใหม่หรือผู้เรียนมีการเรียนรู้ด้วยการลงมือฝึกทักษะและผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานโดยการปฏิบัติจริง เริ่มจากการจักสานเสื่อผืนด้วยลวดลายง่ายๆ เช่น ลายสอง ลายหมากรุก เป็นต้น จนเกิดความชำนาญจึงฝึกพัฒนาไปสู่การจักสานแบบและลวดลายที่ยากขึ้น เช่น กระสอบและลวดลายดั้งเดิมอื่น ๆ เป็นต้น ลักษณะการเรียนรู้ดังกล่าว ถือเป็นปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชนบ้านรำหมาด ผู้สอนถ่ายทอดความรู้ โดยการปฏิบัติจริงเป็นต้นแบบ จุดประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนรุ่นลูกหลานสามารถผลิตเครื่องจักสานเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันได้ ทั้งนี้ ปัจจุบันการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการสืบทอดและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชุมชนนั้น หากกล่าวถึงการจัดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนพบว่า โรงเรียนบ้านรำหมาดซึ่งเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้าน มีการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ได้มีการแทรกกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาในรูปกิจกรรมชุมนุม โดยมีปราชญ์ผู้รู้ที่มีความเชี่ยวชาญเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้การจักสานให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติจริง

อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ช่วยการผลิตหรือเกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันพบว่า การจักสานเตยปาหนัน เป็นศิลปหัตถกรรมที่ใช้วัสดุอุปกรณ์น้อยชิ้น และยังคงใช้อุปกรณ์ดั้งเดิม เช่น มีดเอาไว้ตัดใบและกรีดหนามขอบใบทิ้งไป ยะหัดหรือเล็บแมว เอาไว้จักตอกเส้นใบเตยให้มีขนาดเท่าๆ กัน จากนั้นจึงชุบด้วยไม้ไผ่ จากการพูดคุยกับผู้ผลิต ทำให้ทราบว่า มีความพยายามที่จะใช้เครื่องช่วยรีดเส้นแทนไม้ไผ่ แต่ไม่เป็นที่นิยมเพราะให้เส้นตอกที่หยาบไม่นิ่มเรียบเหมือนใช้ไม้ไผ่ชุบหรือการพยายามคิดค้นวิธีทำเส้นตอกให้ได้ขนาดเดียวกันตลอดทั้งเส้นทุกเส้น ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากขนาดของใบเตยและความอ่อนนุ่มไม่สม่ำเสมอ ชาวบ้านผู้ผลิตจึงใช้อุปกรณ์ดั้งเดิมในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันในปัจจุบัน การสร้างงานและสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชน โดยเฉพาะงานหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันนั้น ในอดีตการลงมือจักสานถือเป็นงานฝีมือของผู้หญิงที่มีการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน มีการผลิตเพื่อจำหน่ายบ้างในลักษณะสินค้าชุมชนและศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นเป็นการเสริมรายได้ของครอบครัว มีระบบการจัดการที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น มีการตั้งกลุ่มผู้ผลิตเตยปาหนัน เพื่อรวบรวมผู้ผลิตในชุมชน ชุมชนในอดีตมีการจัดหาแหล่งเงินทุนและประสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในงานศิลปหัตถกรรมการตลาดและวิธีจัดจำหน่ายศิลปหัตถกรรม

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ ผลการประชมที่ได้รับจากผู้นำชุมชนจากการประชุมหารือเพื่อพัฒนาชุมชน โดยสมาชิกชุมชนบ้านรำหมาดจึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ได้ผลสรุปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ดังนี้ จุดแข็งของชุมชน คือ การมีผู้นำที่เห็นความสำคัญ

และสนับสนุนศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น มีปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมจักสาน มี วัตถุประสงค์เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น มีกองทุนกลุ่มจักสานเตยปาหนันเพื่อเป็นทุนหมุนเวียนในการผลิตศิลปหัตถกรรม จุดอ่อนของชุมชน คือ การขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมจักสาน ด้านโอกาสของชุมชน ชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวจึงมีการเข้าออกของนักท่องเที่ยวตลอดทั้งปี ส่งผลให้เกิดช่องทางการเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในลักษณะการผลิตเพื่อจำหน่ายและถ่ายทอดความรู้แก่บุคคลทั่วไป ข้อจำกัดของชุมชน คือ สมาชิกชุมชนไม่ให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นเตยปาหนันได้ การสืบทอดภูมิปัญญาและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน เป็นเรื่องที่ชุมชนต้องส่งเสริมให้เป็นประจักษ์ เนื่องจากคนรุ่นใหม่มีทัศนคติและค่านิยมในการประกอบอาชีพอื่นๆ มากกว่าการผลิตและจำหน่ายศิลปหัตถกรรมจักสาน ส่งผลให้งานศิลปหัตถกรรมจากภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจสูญหายไปในอนาคต เพื่อส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันแก่คนรุ่นใหม่ ทั้งในระบบโรงเรียน รวมถึงการเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากการรวมกลุ่มผู้สนใจและกลุ่มผู้ผลิตในชุมชน ชุมชนได้ร่วมกับโรงเรียนบ้านร่าหมาดในการบรรจุกิจกรรมชุมชนจักสานเตยปาหนันไว้ในหลักสูตรท้องถิ่น โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้การจักสานให้แก่นักเรียน และมีความร่วมมือกับสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกระบี่ในการสืบทอดภูมิปัญญาตามโครงการรักษวัฒนธรรมไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการรวมกลุ่มตามความสนใจของเด็กรุ่นใหม่ในชุมชนเพื่อเข้าร่วมโครงการ โดยฝึกทักษะและเรียนรู้การจักสานจากวิทยากรคือปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับนักท่องเที่ยวและผู้สนใจ เพื่อศึกษาดูงานศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันและจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นในคราวเดียวกัน

ภาพที่ 19 นักเรียนเรียนรู้การจักสานจากปราชญ์ชาวบ้าน

จากการลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน เพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ในแง่ของการสืบสานและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน จากการ

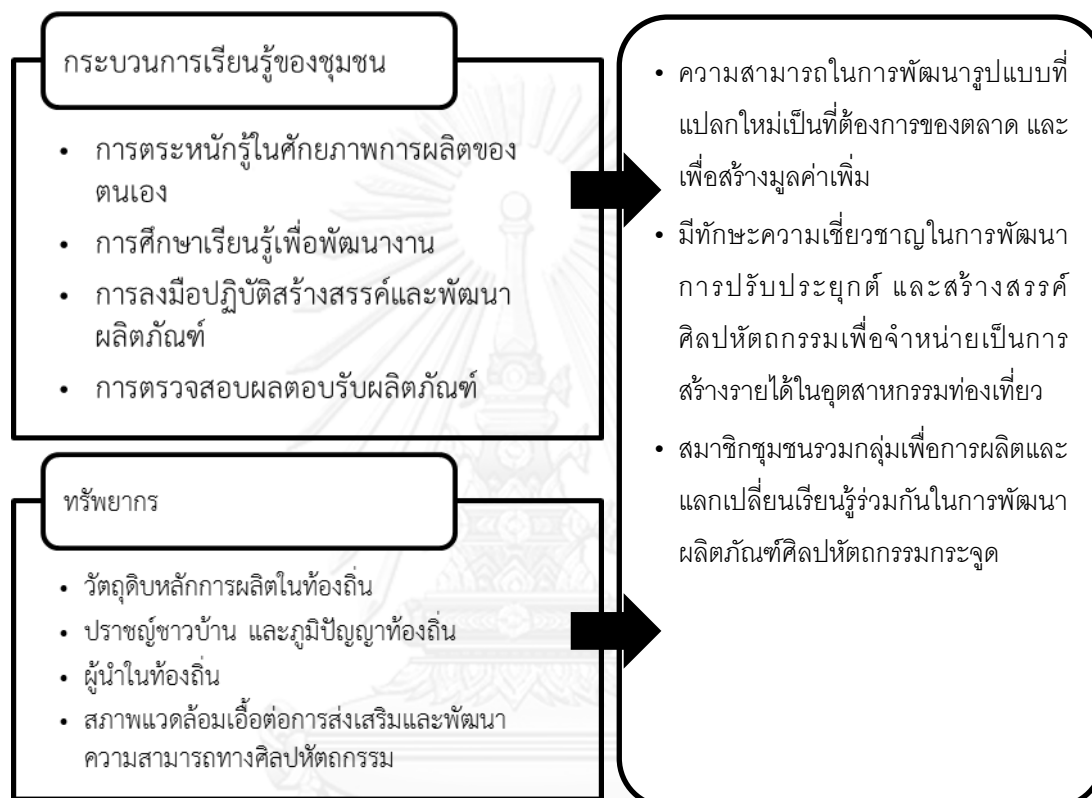
สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในโครงการสืบสานและฝึกทักษะการจักสานศิลปหัตถกรรมเตยปาหนันพบว่า สมาชิกชุมชนรุ่นใหม่ มีความสนใจเข้าร่วมมากขึ้นเนื่องจากเห็นคุณค่าและช่องทางในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ นอกจากนี้ มีการเผยแพร่ความรู้ไปสู่คนภายนอก โดยเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาดูงานการผลิตและเข้ารับความรู้จากปราชญ์ชาวบ้านอยู่เนืองๆ ควบคู่ไปกับการจัดให้มีที่พักแบบโฮมสเตย์ไว้รองรับนักท่องเที่ยวให้ร่วมเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนบ้านรำหมาด

2.3. ทรัพยากรในการผลิตและการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันของชุมชนบ้านรำหมาด ล้วนเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่เป็นทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม ทั้งนี้ ทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ชุมชนบ้านรำหมาดมีสภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งต้นเตยปาหนันที่เจริญเติบโตตามธรรมชาติและมีโครงการปลูกเพิ่มเติมเพื่อการอนุรักษ์ ต้นเตยปาหนันถือเป็นวัตถุดิบหลักที่มีความสำคัญในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนบ้านรำหมาดยังมีทรัพยากรที่เป็นทุนมนุษย์ คือ ปราชญ์หรือผู้มีความเชี่ยวชาญชำนาญในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมจักสาน ในการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปหัตถกรรม มีผู้นำชุมชนที่มีความเข้าใจและให้ความสำคัญในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และมีทุนทางสังคม คือ ความสามัคคีและจิตสำนึกรักท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการร่วมมือร่วมใจในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของคนรุ่นใหม่ให้มีการสืบสาน อนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันให้คงอยู่ต่อไปและพัฒนารูปแบบลวดลายผลิตภัณฑ์ อีกทั้งการประยุกต์ใช้เชิงประโยชน์เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน

จากกระบวนการเรียนรู้และทรัพยากรสนับสนุน ส่งผลให้ชุมชนมีความสามารถทางศิลปหัตถกรรมด้านการสืบทอดภูมิปัญญา โดยพบว่า ผู้ผลิตและสมาชิกกลุ่มจักสานเตยปาหนันส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ คนรุ่นใหม่ให้ความสนใจกิจกรรมและการประกอบอาชีพอื่นๆ มากกว่าการผลิตหัตถกรรมจักสาน ด้วยเหตุนี้ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านรำหมาด จึงได้จัดโครงการส่งเสริมให้เด็กรุ่นใหม่มีความรักและภาคภูมิใจในศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน โดยเชิญโต๊ะป้อหฺรา อ่อนนวล เป็นครูสอนการจักสานเตยปาหนันให้นักเรียนในกิจกรรมชุมนุม โดยโรงเรียนจัดสรรค่าตอบแทนการสอนจากงบประมาณโรงเรียน จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบเหตุผลในการจัดโครงการกิจกรรมชุมนุมนี้ว่า “...ทำเพื่อการอนุรักษ์ ให้เด็กทำเป็นและสานได้ในอนาคต มีเด็กเข้าร่วมชุมนุมต่อเนื่องทุกปี ปัจจุบันมีสิบกว่าคน เริ่มต้นเด็กๆ ยังทำเพื่อจำหน่ายไม่ได้ แต่สานเป็นจะได้ต่อยอดภายนอก การอนุรักษ์หรือสืบทอดภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันนั้น ชาวบ้านทำการจักสานเป็นวิถีชีวิตประจำวัน ทำเรื่อยไป ไม่ได้คิดแง่อนุรักษ์ ชุมชนจึงมีวันปลูกเตยด้วยเพื่อเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของต้นเตยและศิลปหัตถกรรมเตยปาหนัน...” (นายประสิทธิ์ สัตย์จิตร, สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2557) นอกจากนี้ ยังเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยว โดยเตรียมเสนอโครงการบ้านเตย จัดให้บ้านของโต๊ะป้อหฺรา อ่อนนวล เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเรียนรู้โดยเฉพาะในเรื่อง

ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันตามโครงการท่องเที่ยวเพื่อชุมชน ซึ่งเป็นงบจากทางจังหวัด โครงการบ้านเตย มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งศึกษาเรื่องเตยปาหนัน มีศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเป็นจุดขายและเพื่อส่งเสริมคุณค่าศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ภาพที่ 20 รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านรำหามาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่

ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง ของชุมชนทะเลน้อย

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์บริบทชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิต และสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีในท้องถิ่น และพฤติกรรมที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความตระหนักที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมให้มีความรู้ด้านการผลิตและสร้างสรรค์ ศิลปหัตถกรรม มีทักษะความชำนาญในการผลิต มีความสามารถในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อ สร้างมูลค่าเพิ่ม และมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นได้ ดังนี้

1. บริบทชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชนทะเลน้อย

ชุมชนทะเลน้อยมีประวัติการตั้งถิ่นฐานมายาวนาน ในอดีต ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนา พุทธ และยังคงสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาโดยตลอด รวมถึงประเพณีที่ เกี่ยวพันกับวิถีชีวิตภาคใต้ ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น เช่น การทำบุญวันสารท ประเพณีชักพระหรือลาก พระ เป็นต้น ด้านศิลปหัตถกรรมกระจูด พบว่า ชุมชนทะเลน้อยประกอบอาชีพสานเสื่อกระจูดเป็น อาชีพหลักและอาชีพเสริมมากเป็นเวลานาน แทบทุกครัวเรือนประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องการ หัตถกรรมกระจูด บ้างจัดเตรียมเส้นตอก บ้างจักสาน บ้างค้าขายผลิตภัณฑ์ โดยมีการประกอบอาชีพ ทำนา ประมง รวมถึงปลูกยางพารา ทำสวนผลไม้และค้าขาย อีกด้วย

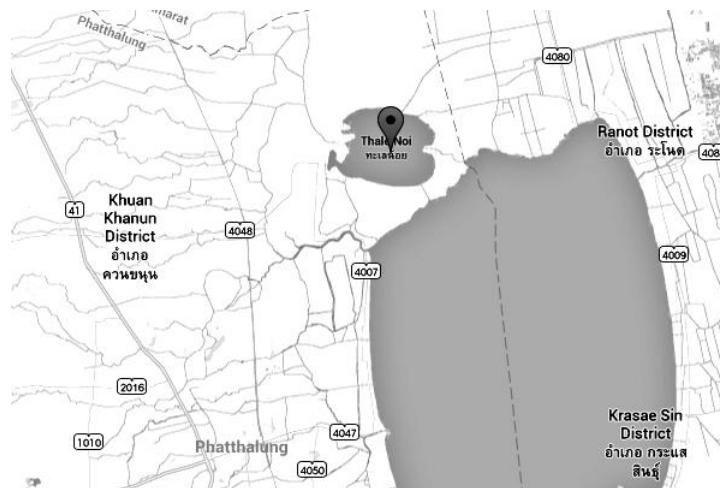

ภาพที่ 21 ร้านค้าในจุดจอดรถรับนักท่องเที่ยว

ลักษณะภูมิศาสตร์

ชุมชนทะเลน้อยเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ในเขตภาคใต้ฝั่งทะเล ตะวันออกของไทย ทิศเหนือติดต่อกับตำบลเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช แหล่ง

วัตถุประสงค์บนกระจัดนอกพื้นที่ของผู้ผลิตหัตถกรรมจักสานในชุมชน ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช ภาพกว้างอาณาเขตของชุมชนติดต่อกับอำเภอรโนด จังหวัดสงขลา

ภาพที่ 22 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนทะเลน้อย

ลักษณะภูมิประเทศ

ชุมชนทะเลน้อยเป็นส่วนหนึ่งในอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ที่ตั้งชุมชนมีระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอควนขนุนประมาณ 14 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศแบ่งได้ 4 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ราบเชิงเขา พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ลุ่มต่ำ และพื้นที่ป่าพรุ ชุมชนมีพื้นที่เป็นเนินเขา เรียกว่า ควนพนางตุง มีสภาพพื้นที่ลาดลงไปทางทะเลสาบสงขลาด้านทิศตะวันออก พื้นที่ตอนกลางระหว่างเนินเขาและริมทะเลสาบเป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา บริเวณโดยรอบเป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมขังในฤดูฝน บริเวณป่าพรุ ประกอบด้วยพื้นที่ทำเกษตรกรรม ทุ่งหญ้า ป่ากอก ป่ากระจูด ป่าเสม็ด และเตย เป็นต้น มีทะเลน้อยเป็นแหล่งทะเลสาบน้ำจืดที่สำคัญ เนื่องจากใช้ประโยชน์ในการประมงและเป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อระหว่างแหล่งน้ำจากห้าชุมชน ได้แก่ ทะเลน้อย คลองตะเคร็ง คลองมาบพ้อ คลองยวน คลองนางเรียม นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ด้วยเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ป่าในเขตอุทยานนกน้ำทะเลน้อย จึงมีพันธุ์นกน้ำหลายชนิด อีกทั้งมีพระตำหนักของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ที่ใช้เสด็จประทับแรม

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนทะเลน้อยมีภูมิอากาศแบบร้อนชื้นมีลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน เดือนมกราคมถึงสิงหาคมมีอากาศค่อนข้างแห้งแล้งโดยเฉพาะในเดือนกุมภาพันธ์ เดือนพฤศจิกายนเป็นช่วงที่มีฝนตกมากที่สุด ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พบว่าฤดูกาลในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป ฝนไม่ตกตามฤดูกาลเช่นในอดีต มีผลต่อการทำเกษตรกรรมในชุมชนมากพอสมควร อย่างไรก็ตาม ลักษณะภูมิอากาศร้อนชื้นเช่นในอดีตส่งผลให้กระบวนการผลิตกระจูดของชุมชนทะเลน้อยมีลักษณะพิเศษบางประการ นั่นคือวิธีการตากต้นกระจูดแบบกระโจม

เป็นวิธีมัดต้นกระจูดรวบเป็นกำตรงปลายข้างหนึ่ง จากนั้นแผ่เส้นตอกอีกข้างให้กระจายออกเป็นวงกลมคล้ายการคลี่พัด เพื่อให้ต้นกระจูดแห้งเร็ว วิธีดังกล่าวไม่นิยมใช้ในพื้นที่ผลิตที่มีความชื้นสูงและมีลมแรง เพราะจะทำให้ต้นกระจูดแห้งช้าและหักได้

สาธารณูปโภคและสิ่งแวดล้อมชุมชน

ชุมชนทะเลน้อยมีวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมในลักษณะชุมชนเมือง สาธารณูปโภคด้านถนนหนทางสะดวกสบาย เมื่อเดินทางโดยรถยนต์เข้าเขตชุมชนทะเลน้อย สังเกตสองข้างทางจะพบร้านค้าตลอดสองฝั่งถนน ร้านค้าขายของที่ระลึกในชุมชนจะมีผลิตภัณฑ์จักสานกระจูดเป็นสินค้าหลัก บ้านเรือนประชาชนส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการผลิตศิลปหัตถกรรมกระจูด สามารถพบเห็นได้ทั้งการตากต้นกระจูด ริดเส้นตอก แทบทุคริ้วเรือนมักมีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมกระจูดทั้งสิ้น เนื่องจากภูมิศาสตร์ชุมชนอยู่ในบริเวณอุทยานนกน้ำทะเลน้อย แหล่งท่องเที่ยวในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยของกรมป่าไม้ สภาพแวดล้อมภายในชุมชนและทรัพยากรแวดล้อมทางธรรมชาติ พบว่า พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ป่าพรุ และพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลน้อย ซึ่งเป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ เป็นที่แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนทะเลน้อยมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ด้านวิถีชีวิตเดิมชาวบ้านมีอาชีพทำนาและทำประมงเป็นหลัก ปัจจุบันชาวบ้านส่วนหนึ่งเดินทางออกไปหางานทำในต่างถิ่น ชาวบ้านที่เหลือก็ยังทำนา ทำประมง ทำหัตถกรรมเสื่อกระจูด คำขาย และรับจ้างทั่วไป

ภาพที่ 23 การตากต้นกระจูดริมถนนเรียบฝั่งทะเลน้อย

วิถีชีวิตชุมชนทะเลน้อย

ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านการประมงและทำนาเป็นหลัก ในยามว่างมีการจักสานเสื่อที่ทำด้วยกกไว้สำหรับใช้ในครัวเรือน สมาชิกกลุ่มสตรีเล่าว่า ภูมิปัญญาในการจักสานนี้ สืบทอดมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษมาตั้งรกรากในพื้นที่ตำบลทะเลน้อย พร้อมทั้งนำภูมิปัญญาในการจักสานด้วยกระจูดทำเป็นของใช้ในครัวเรือน เช่น เสื่อ กระสอบนอน กระสอบนั่ง โดยนำต้นกระจูดมาจากตำบล

เครื่อง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา เนื่องจากของใช้ที่ทำด้วยกระจูดมีความนุ่มและสวยงามกว่าของที่มาจากต้นกก ชาวบ้านในตำบลจึงหันมาจักสานกระจูดบ้าง ซึ่งมักจักสานเป็นเสื่อสำหรับปู นั้งนอน ชาวบ้านเรียกว่า สาด นอกนี้ยังจักสานเป็นภาชนะใส่ถ่านและใช้สำหรับทากรกแรกเกิดนอน และสานเป็นกระสอบนอนเพื่อใช้สำหรับใส่ข้าวสารและข้าวเปลือก การประกอบอาชีพจักสานกระจูดนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถสร้างรายได้หลักให้กับคนในชุมชน ดังเช่นคำให้สัมภาษณ์ของสมาชิกชุมชนที่ว่า “...หาปลาในทะเลกับสานกระจูด ก็ส่งลูกเรียนจนจบได้ ชัดเจนเรื่องอาชีพหลักคืองานกระจูด...” ศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดจึงผูกพันกับวิถีชีวิตคนทะเลน้อยเรื่อยมา

ความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อย มีการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนมานานนับจากอดีต เดิมทีใช้การจักสานด้วยกก ภายหลังมีการพบเห็นการนำต้นกระจูดซึ่งเป็นวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นมาใช้จักสานเสื่อ ด้วยมีความนุ่มนวลมากกว่า จึงเริ่มนิยมนำต้นกระจูดมาทำเป็นเสื่อตากใช้ในการจักสานจนถึงปัจจุบัน สภาพชุมชนเดิมมีการปลูกกระจูดบริเวณพื้นที่ริมทะเลสาบ พื้นที่บริเวณดังกล่าว ชาวบ้านสามารถทำมาหากินได้แต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการครอบครอง ภายหลังชาวบ้านนิยมลงทุนซื้อรถเร่ค้าขาย ส่วนภรรยาหาปลาและสานกระจูด มีการผลิตและจัดจำหน่ายเอง แม้มีอาชีพเกิดใหม่ในชุมชนแต่ยังคงมีกระจูดเป็นอาชีพหลักร่วมกับการทำประมงในพื้นที่ โดยมีหน่วยงานมาแนะนำการผลิตให้มีความสวยงาม การจัดจำหน่ายขยายตัวกว้างขวางเพราะแม่ค้าในชุมชนนำผลิตภัณฑ์หัตถกรรมกระจูดออกขายทั่วไป เอาเสื่อไปขายไกลถึงพิษณุโลก ช่วงหลังมีการแปรรูปตัดแปลงเป็นกระเป่า โดยมีหน่วยงานมาสอน และกรมการพัฒนาชุมชนมาช่วยลงทุนเครื่องจักรเย็บประกอบ ทั้งนี้ การย้อมสีเสื่อตากต้องเอากระจูดสดๆ ไปคลุกดินเหนียวแล้วตากก่อน ดินเหนียวมีอยู่ในทะเลน้อยเรียกว่าโคกจูด แต่ปัจจุบันบริเวณนั้นส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ทำเกษตรกรรม เป็นบ่อเลี้ยงปลา

ภาพที่ 24 ผู้สูงอายุยังคงจักสานเสื่อกระจูดด้วยความชำนาญ ตามคำสั่งซื้อของลูกค้า

แหล่งวัตถุดิบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรม

แหล่งที่มีกระจูดมากที่สุด คือ พรุควนเคิ่ง ตำบลเคิ่ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ในอดีตชาวบ้านทะเลน้อยจะแจวเรือไปตัดต้นกระจูดนับร้อยลำเรือ จนกระทั่งชาวตำบลเคิ่งต้องสั่งห้ามตัดกระจูด เพราะทำให้โคนกระจูดเน่าและทำให้ต้นกระจูดตายแต่อนุญาตให้ถอนได้ กำนันสุข ทองพูลเอียด กำนันตำบลพนางตุงในสมัยนั้น จึงชักชวนชาวบ้านไปขุดหัวกระจูดที่ตำบลเคิ่งมาปลูกที่ทะเลน้อย แต่ชาวบ้านก็ยังคงเดินทางไปถอนกระจูดเรื่อยมาเนื่องจากมีปัญหาเรื่องศัตรูพืช ได้แก่ นกพริกซึ่งเป็นสัตว์สงวนมักเข้าทำลาย จิกถอนหัวอ่อนของกระจูด ทำให้กระจูดเติบโตไม่ได้ขนาดเส้นที่ต้องการ อีกทั้งในช่วงหน้าน้ำ น้ำมักท่วมพื้นที่ปลูกกระจูดทำให้หัวกระจูดเน่าเปื่อยและตายในที่สุด ต่อมาในปี พ.ศ. 2502 กลุ่มผู้นำในตำบลทะเลน้อย ได้ร่วมกันปลูกกระจูดอย่างจริงจังจึงได้นำหัวกระจูดจากควนเคิ่ง มาปลูกริมทะเลน้อยโดยรอบ ซึ่งได้ผลค่อนข้างดี ชาวบ้านตำบลทะเลน้อยจึงหันมาจักสานกระจูดเป็นเครื่องใช้ไม้สอยแทบทุกครัวเรือน กระจูดมีการซื้อขายสร้างรายได้ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงยึดการจักสานกระจูดเป็นอาชีพหลักตั้งแต่นั้นมา

นอกจากนี้ สมาชิกชุมชนได้เล่าถึงการเกิดปัญหาสารพิษจากสีย้อม ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมสำคัญคือแหล่งน้ำในทะเลสาบ ทั้งนี้ สมัยก่อนเน้นธรรมชาติ ปัจจุบันนิยมผลิตภัณฑ์มีสีสังเคราะห์สังเคราะห์สิ่งแวดล้อมเริ่มรุนแรงเมื่อพบว่าสารพิษจากสีย้อมจากชุมชนควนเคิ่ง ได้ไหลรวมมาที่ทะเลน้อยด้วย นอกจากส่งผลต่อการทำเกษตรกรรมแล้ว ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมสภาพฤดูกาลที่ผันผวนทั้งน้ำท่วมและแล้งจัดจากปัญหาฝนตกผิดปกติ ปัญหาน้ำเสียส่งผลต่อการทำประมง การผลิตปลาเค็มทำให้เกิดน้ำเสีย ส่งผลให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บจากยุงวางไข่ในน้ำเสีย ทั้งนี้ ชุมชนพยายามหาแนวทางแก้ปัญหาโดยการทำแผนชุมชน สมาชิกชุมชนมีสิทธิ์รับรู้ตอนร่วมประชุม ร่วมยกมือโหวตปัญหาหนักที่ควรลงมือทำก่อน ซึ่งมีปัญหาเร่งด่วนตอนนี้คือเรื่องน้ำ ด้านความสามัคคี ชาวบ้านมีกิจกรรมรวมกลุ่มออกกำลังบ้าง ภายหลังไม่ค่อยได้ร่วมกันเพราะมีติดงานอาชีพเพื่อเลี้ยงตัว ต้องทำงานประจำวัน ไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมชุมชน

ภาพที่ 25 สีย้อมเส้นตอกกระจูด

ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมที่พบในชุมชน

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมจาก กระจุตที่พบในชุมชน นอกจากผลิตภัณฑ์เสื่อกระจุต หรือที่คนปักษ์ใต้เรียก ‘สาตจุต’ ยังมีผลิตภัณฑ์ กระเป่า กระบุง พัด กล่องใส่กระดาษทิชชู จานรองแก้ว ฯลฯ โดยมีเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรมกระจุต คือ ความนุ่ม สวยงามและคงทน อีกทั้งทำจากวัสดุท้องถิ่นซึ่งหาได้ในธรรมชาติ จักสานแน่นลวดลายของผลิตภัณฑ์ ตามความต้องการของตลาด ฝีมือประณีต รูปแบบสวยงามทันสมัย มีคุณภาพคงทน

ภาพที่ 26 ผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมจักสาน ประเภทกระเป่าสตรี

เอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม

ศิลปหัตถกรรมกระจุตชุมชนทะเลน้อยมีความเด่นชัดในเรื่องของลายดอก ที่มีหลากหลายรูปแบบ รวมถึงลวดลายประดิษฐ์อื่นที่ได้รับการพัฒนาจากเดิม ที่มีการสานลายขัดธรรมดาที่ถือเป็น ลายพื้นฐานของการจักสาน ต่อมาเมื่อได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐและหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้อง ชุมชนจึงได้เรียนรู้และดัดแปลงพัฒนาลวดลายเป็นลายอิสระ และพัฒนาเป็นลายประดิษฐ์ที่ดัดแปลง ตามแต่ทักษะความชำนาญและการนึกคิดส่วนตัวของผู้สาน ในส่วนของรูปแบบผลิตภัณฑ์ จากเดิม เป็นการทำขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันพื้นถิ่น เช่น เสื่อรองนั่ง รองนอน กระสอบใส่สิ่งของ เป็นต้น ต่อมามีการพัฒนารูปแบบเป็นผลิตภัณฑ์อื่นเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันที่หลากหลายขึ้น เช่น หมวก พัด ที่ใส่ของจดหมาย เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงในการผลิตศิลปหัตถกรรมกระจุตชุมชนทะเลน้อย พบว่า สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ความต้องการด้านเศรษฐกิจที่มีความต้องการ ผลผลิตจำนวนมาก ชุมชนเน้นการผลิตเพื่อการค้า เป็นต้น การผลิตศิลปหัตถกรรมกระจุต ถือเป็น อาชีพหลักของชุมชนทะเลน้อยในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน มีการรวมกลุ่มจัดตั้งกลุ่ม ผู้ผลิตหัตถกรรมกระจุตขึ้น ส่งผลให้ผลิตภัณฑ์กระจุตพัฒนารูปแบบลวดลายยิ่งขึ้นตามความต้องการ ของตลาด

ภาพที่ 27 ศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด

การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน

ผู้ผลิตหัตถกรรมกระจูดชุมชนทะเลน้อย ให้สัมภาษณ์ถึงการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมกระจูดไว้ว่า กระจูดเป็นสินค้าเด่น เนื่องจากมีโอท็อปเข้ามา หน่วยงานกรมการพัฒนาชุมชนสนใจงานกระจูด เพราะผลิตในท้องถิ่น มีวัตถุดิบคือต้นกระจูดในท้องถิ่น ถือเป็นสินค้าชุมชนจริง ๆ หน่วยงานราชการสนับสนุนในหลายส่วน แนะนำให้คนรู้จักชุมชน พัฒนาชุมชนเป็นหลัก การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ประสานเรื่องการท่องเที่ยวนำลูกค้าเข้ามาในท้องถิ่น พาณิชย์จังหวัดช่วยหาตลาด ควบคุมมาตรฐาน ด้วยกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ตรวจสอบคุณภาพผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรม ที่เอาไปขายส่วนมากขายที่บ้าน ที่ทำให้คนรู้จัก คือ การออกบูทจากราชการ บูทไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายได้จากพัฒนาชุมชน อีกก็คือ การขายผ่านเว็บไซต์ เริ่มมาสสามสี่ปีแล้ว ทั้งนี้ ด้านการผลิตกระจูดที่มีการพัฒนาเพื่อส่งออก มีการผลิตบางส่วนในต่างพื้นที่ เช่น งานที่ได้รับการคัดสรรตามเกณฑ์สินค้าระดับห้าดาว แต่การผลิตไม่ได้ อยู่ในชุมชนจริง อีกทั้ง การผลิตเพื่อส่งออกต้องแปรสภาพกระจูด ผ่านกระบวนการฟอกสีภายนอก จากนั้นนำเส้นตอกที่ฟอกสีแล้วกลับเข้ามาในพื้นที่ หากมีผู้สนใจที่จะศึกษาขั้นตอนการผลิต จึงไม่เห็นการผลิตในขั้นตอนดังกล่าว นอกจากนี้ การพัฒนาเพื่อส่งออกซึ่งทำการฟอกสีให้บางเหมือนเตย ป่าหนั้น มีต้นทุนการผลิตสูง ต้องส่งกระจูดไปฟอกที่อื่นแล้วเอาเส้นตอกกลับมาจักสานผลิตในชุมชน ที่ทำในชุมชนจริง ๆ จะได้สามหรือสี่ดาว นอกจากนี้ การผลิตเพื่อส่งออกเป็นเรื่องยากที่สมาชิกชุมชน ผู้ผลิตทั่วไปจะเข้าใจระบบเรื่องการจัดการส่งสินค้าออกนอกประเทศ ผู้ผลิตในชุมชนที่ได้คะแนนการคัดสรรห้าดาวจัดเป็น SME ทำให้การยึดมาตรฐานในการผลิตเปลี่ยนแปลง สร้างความยุ่งยาก แต่การผลิตโดยไม่ต้องคำนึงเรื่องการส่งออก มีความยืดหยุ่นในการทำงานมากกว่า สามารถรับเสียเป็นฝัน (สาตแผ่น) มาจากที่ไหนก็ได้เอามาประกอบเป็นผลิตภัณฑ์

ผู้ผลิตรายหนึ่งให้สัมภาษณ์ว่า การส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐมีหลายหน่วยงาน บางหน่วยงานไม่มีความทุ่มเท ไม่ต่อเนื่องในการพัฒนา แต่ชุมชนจำเป็นต้องขึ้นทะเบียนวิสาหกิจชุมชนที่จดทะเบียน ก็เพราะประโยชน์ในการปลอดภัย ด้วยเงื่อนไขรายได้ไม่เกินล้านแปด ทั้งนี้ การสนับสนุนจากภาครัฐที่ชุมชนมีความรู้สึกร่วมถึงการเป็นพันธมิตร คือ กรมพัฒนาชุมชนที่มีการพัฒนาลงสู่ชุมชน

โดยตรง หาดตลาดให้ไม่ต้องเสียค่าพื้นที่จัดแสดงงาน แต่กลุ่มผู้ประกอบการโอท็อปไม่จำเป็นต้องเป็นวิสาหกิจชุมชน การทำเว็บ ทำได้เพราะมีพื้นฐานความรู้ด้านอิเล็กทรอนิกส์ เคยเป็นครูมาก่อนมาสามปี ทำกระจุกมาสิบปี มีอิสระ การทำตลาดขึ้นกับความสามารถของคน เงินไม่สามารถซื้ออะไรได้ การทำงานเป็นนายตัวเองมีความสุขกว่า ไม่ใช่ทุกคนจะประสบความสำเร็จ พี่บอกตัวเองว่า คนที่รู้จักปรับปรุง ผิดก็ผิดไม่มาก การค้าขายอย่างดีก็เสมอตัวกับได้กำไร คนไม่ทำอะไรเลยมีแต่ขาดทุน ทำในสิ่งที่ขายได้ อย่าประมาท จะหาดตลาดกรุงเทพฯ หาดตลาดที่แน่นอน บางงานแค่จัดใช้งบบฯ เราต้องดูสถานที่ขายว่ามีโอกาสขายได้หรือไม่ เช่น จะไปขายที่เชียงราย ก็ต้องดูจากประสบการณ์การสั่งซื้อจากลูกค้าเก่า ตามบันทึกห้าปีสิบปีที่เราถือว่าลูกค้าในแหล่งต่าง ๆ มีความชอบสินค้าประเภทอะไร งานภาพเหนือ ภาคกลาง ขึ้นห้างต้องขายอะไร คิดแบบตามความต้องการของลูกค้าร้อยเปอร์เซ็นต์ ทำตามเราคิดอย่างเดียวไม่ได้ ต้องคุยกับลูกค้าถึงความต้องการ ขายส่งร้อยเปอร์เซ็นต์ เว็บไซต์ต่างชาติมักเป็นเอเชียหรือบาเรนต์ มีคนไทยเป็นคนประสานงานให้ ไม่ได้ขายต่างชาติโดยตรง มีบ้างที่ต่างชาติมาซื้อที่บ้านแล้วเอาไปขายต่อที่พังงา กระบี่ ที่บ้านมีเด็กนักเรียนสี่คนมาช่วยงาน เลือกเด็กที่อยากให้มาทำในวันหยุด เป็นรายได้พิเศษ แต่เอาเด็กที่เรียนหนังสือ คัดเลือกเด็ก เพราะต้องใช้เวลาสอน รับสอนมากไม่ได้ เพราะงานทำมือ อาจทำได้ไม่ตี สอนทุกอย่างทำได้ทุกอย่าง ทำมาหลายปี โรงเรียนมีหลักสูตรท้องถิ่นสานกระจุกแต่โรงเรียนสอนไม่เหมือนการสอนปฏิบัติจริง ครูทำไม่ชำนาญ งานต้องมีการควบคุม การสานสอนได้ แต่การแปรรูปต้องควบคุม เพราะเป็นธุรกิจ จะเกิดการแย่งตลาด ทำตามราชการมากไม่ได้ เพราะหน่วยงานรัฐแปรเปลี่ยนตามผลงาน หัวหน้าเปลี่ยนแผนงานเปลี่ยน ต้องรู้จักตัวเอง ทำเพื่อการอยู่รอด การทำงานต้องขึ้นอยู่กับวัตถุดิบ เพราะต้นทุนจะสูง กระจุกอยู่ได้เพราะมีแหล่งการผลิต กระจุกภาคเหนือมีแต่ไม่มีการจักสาน เช่น ผ้าไหม ส่งมากไม่ได้เพราะต้นทุนสูง วัตถุดิบต้องนำมาจากต่างถิ่น เริ่มทำกระจุกมาจากรุ่นยาย ทำส่งมาเลเซียในสมัยก่อน เพราะการสื่อสารช้า การขายของสมัยก่อนต้องเสนอตัว ปัจจุบันใช้สื่อออนไลน์ช่วย เชื่อมต่อโบราณกับสมัยใหม่ ทำให้ สมัยก่อนต้องยกร้านไปแสดงงาน ช่วงแรกรับซื้อจากมาเย็บขอบเย็บริม ยังไม่ขึ้นรูป สมัยก่อนขายไม่เยอะ ปัจจุบันขายกว้างขึ้นทั่วประเทศ เลือกลูกค้าในแหล่งท่องเที่ยว ไม่มียี่ปู้รับไปขาย ไม่มีมือสองมือสาม เพราะราคาส่งไม่คิดค่าขนส่ง มีการขึ้นราคาหน้าเว็บเพื่อขจัดคู่แข่ง เพิ่มปริมาณการค้า รับจ่ายทอดเดียวได้เงินเร็ว ทุกอย่างมาจากประสบการณ์ สมัยก่อนขายของช้า เมื่อแปดปีที่แล้ว ร้านนี้ทขายทางเน็ตได้อาภิตยละเป็นหมื่น ไม่ว่าจะทำอะไรจะทำกระจุกรวบไปด้วยตลอด สมาชิกจากยี่สิบ เพิ่มเป็นยี่สิบห้าคน ไม่ลงทุนเรื่องจ้างคนไม่เช่าที่ มีสามีเป็นเพื่อนร่วมงาน ลูกยังไม่สนใจกระจุกในการผลิต แต่ช่วยขายได้ ทำในสิ่งที่ถนัดเห็นมาตั้งแต่รุ่นยาย สมัยก่อนขายแต่เสื้อ สมัยก่อนวันเสาร์อาทิตย์ทุกคนทำกันจักสานกัน เราก็ทำไปด้วย ปัจจุบันสามสิบปีให้หลังสังคมเปลี่ยน กิจกรรมวันหยุดของเด็กของวัยรุ่นสมัยนี้มีอะไรให้ทำเยอะ การใช้จ่ายในปัจจุบันมีน้อย มีเว็บไซต์ มีนามบัตร ขึ้นทะเบียนตั้งแต่ปี 2543 ความสำเร็จอยู่ที่การศึกษาต้นทุน การศึกษาทำให้ได้โอกาสที่ดีกว่า

ปัญหาการผลิตงานศิลปหัตถกรรมพบว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะทำได้เพราะเน้นช่องทางการตลาด แต่ไม่สำเร็จเพราะการผลิตไม่ดี การตลาดดีแต่ผลิตไม่ได้ ต้องประเมินการผลิตและกำหนดราคาเองได้ รับช่วงต่อ ที่อยู่ได้คือทำเองได้ขายเองได้ ต้องรู้จักจุดอ่อนจุดแข็ง รู้ช่วงเวลาที่จะผลิตสินค้าให้ตรงช่วง จุดอ่อนต้องใช้ช่วงปีใหม่ทำเป็นกระเป่าใส่ของขวัญมาสาน แบ่งงานกันทำมีการกระจายงาน ใครทำอะไรก็ทำ มีทีมงานกระจายทำที่บ้านเป็นห้าสิบคน ทำกระเป่าเป็นหลักเพราะขายออกง่าย ใช้

เวลาทำกระทูตอวาง เป็นอาชีพเสริมตัดยางบ้างเลี้ยงหลานบ้าง วัตถุประสงค์กระทูตอมีทุกบ้าน รับงานไป แล้วต้องหากกระทูตอมาทำให้เหมาะสม ต่างที่ความยาวของกระทูตอ อายุสามปีขึ้นไป ชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนรู้จัก เริ่มตั้งกลุ่มมาจากรุ่นแม่รุ่นน้ำ พี่น้องกัน ทุกคนทำกระทูตอ ทำแล้วเงินเป็นของตนเองมีบัญชี และดูแลลูกที่มของตนเอง รุ่นแม่ทำเสื่อผืน คนทำเสื่อทำกระทูตอไม่เป็นแบ่งงานทำตามความถนัด ตำบลทะเลน้อย ตำบลพนางตุง ทำทั้งตำบล ได้เงินยกทำน้ำย่างเสร็จ ทะเลน้อยเข้มแข็งเพราะปริมาณการผลิตยังมีมาก แม่เอากฎูตอมาจากเครื่อง แต่การผลิตทำให้ชุมชน เด็กเล็ก ๆ ก็ทำได้ สมัยก่อนเสาร์อาทิตย์ไม่ไปไหนก็ทำจักสาน เด็กแม่ทำไม่ได้มากแต่ก็สานเป็น แม่สานไม่เป็นก็ช่วยขายได้ บางกลุ่มมีสมาชิกไปเรียนออกแบบไปประสานกับกรมส่งออก ทำโครงการโดยอาศัยฝีมืองานคนในศูนย์ศิลปาชีพ งานประยุกต์เข้าโรงงาน ออกแบบดี แต่ไม่ได้ทำในท้องถิ่น ทำที่นครปฐม การออกแบบทำในทะเลน้อยไม่ได้ สร้างรายได้ไม่ถึงสิบเปอร์เซ็นต์ในท้องถิ่น ทะเลน้อยมีศูนย์ศิลปาชีพหัวเขียว แต่ไม่มีคนทำส่งศิลปาชีพเพราะส่งเงินคืนปีละสามครั้ง ต้องทำงานสะสม มีทหารเข้ามาทำงานโดยบอกให้ผลิตส่งสามเดือนครั้ง ไม่เหมาะกับหาเข้ากินค่า ชาวบ้านจึงผลิตส่งกลุ่มเพราะได้เงินทันที สารปรอทหลงทะเลจากสี่ย้อมกระทูตอ แก้ปัญหาโดยทำบ่อบำบัด แต่ทำให้ไว้ไม่ตรงจุด งบประมาณน้อย ทำไว้ที่บ้านที่ไม่ได้ทำสี่ย้อม ต้องทำบ่อบำบัด ชาวบ้านไม่สะดวกที่จะไปทำที่บ้านอื่น เพราะมันหนักมันไกล ทำถึงเก็บน้ำสี่ก็เล็กเกินไป ต้องช่วยกันคิดการทำสี่ธรรมชาติ ไม่มีหน่วยงานเรื่องสี่ธรรมชาติ จริง ๆ สี่ธรรมชาติจะขายได้ดีกว่าดีจัด ๆ ของสี่ย้อม ย้อมแล้วขัดออกไม่ให้สีเข้มเกินไป เช่นสีริ้วคี่ที่ทำได้ แต่หน่วยงานที่สนับสนุนต้องเอามาเผยแพร่ การบำบัดสี่ย้อมสี่ จักกลุ่ม ต้องมีการคิดค้น แก้ปัญหาโดยบ่อบำบัดไม่ตรงจุด ต้องคิดเรื่องสี่ย้อมจากธรรมชาติ ร้อยละเอียดสี่ย้อมเกือบทุกบ้าน พัฒนาขอความร่วมมือไม่ได้ ทำเองไม่รู้ปัญหา โอกาสกระทูตอยังไม่ได้แต่ติดปัญหาเรื่องสารเคมี กระทูตอเป็นงานพื้นๆ ทำราคาสูงมาก ไม่ได้ บาทสิใหญ่กว่าถูกกว่า เลยไม่เน้นส่งออก คนที่จะรู้ว่าดีต้องรู้คุณสมบัติของกระทูตอเส้นเป็นมันเส้นสวย แต่คนส่วนใหญ่ดูที่ราคา ศิลปะจะคัดเกรดคุณภาพจึงตั้งราคา แต่โอท็อปเน้นราคาถูก มีครุมาอบรมจากกลุ่มที่ผลิตแล้วไปสอนต่อ เรื่องที่สอนก็เดิม ๆ ต้องคิดทำเพื่อขายได้ ทำสินค้าพื้น ๆ มีอาจารย์อำนวยมาจากพัฒนาชุมชนอยู่ในสงขลา พัทลุง นคร มาสอนเทคนิคการสอน คัดนักเรียนจากโรงเรียนมาสอน เวลาสานต้องดูร่องแนวของเส้นสาน ปัญหาบรรจุภัณฑ์ไม่ได้พัฒนามีมาตรฐาน โชว์กระทูตอ ร้านกระทูตอไทยรับจากพัทลุงไปใส่บรรจุภัณฑ์ส่งออก ต้องสั่งร้อยใบ ขายปริมาณมาก

ภาพที่ 28 การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดเพื่อจำหน่าย

ชุมชนทะเลน้อย มีสภาพชุมชนและลักษณะสังคมที่มีการแข่งขันทางการตลาดสูง สภาวะการณดังกล่าวกระตุ้นผู้ผลิตให้เกิดการแข่งขันเพื่อพัฒนาศิลปหัตถกรรม ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตรายหนึ่งในชุมชนทะเลน้อย กล่าวว่า บางกลุ่มหรือบางผู้ผลิตที่มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อส่งออก จำต้องออกแบบและใช้วัสดุในการผลิตนอกเหนือจากวัตถุดิบในท้องถิ่นเช่นกระจูด หรือการใช้กระจูด ก็จะเป็นการฟอกสีเส้นตอก กระบวนการดังกล่าว ไม่สามารถทำในพื้นที่ชุมชนได้ เนื่องจากขาดวัสดุในการผลิต ส่งผลให้มีการจ้างงานเพื่อผลิตนอกพื้นที่

2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

จากการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนทะเลน้อย พบกระบวนการเรียนรู้ ทรัพยากร และพฤติกรรมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมดังต่อไปนี้

2.1. ความเป็นมาของการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

การเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชนทะเลน้อยในอดีต มีลักษณะการเรียนรู้ในวิถีชีวิตตามธรรมชาติ ถ่ายทอดภูมิปัญญาใช้วิธีการสอนแบบมุขปาฐะ และเรียนรู้แบบครูพักลักจำในการผลิตหัตถกรรมจักสานกระจูด เพื่อใช้ประโยชน์เป็นหลัก เช่น เสื่อ กระจอบ เป็นต้น

ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชนที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นทะเลน้อยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถและทักษะดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ ด้านทัศนคติการสืบสานอนุรักษ์และการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น กระทั่งเป็นผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมที่มีคุณภาพ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มและตอบสนองความต้องการของตลาดในหลายระดับ ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดต่อกันมา จึงทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันเหมือนญาติพี่น้องอย่างเหนียวแน่น

การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดในอดีต เป็นการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน โดยสมาชิกในครอบครัวต่างช่วยกันจักสานกระจูดกันอย่างพร้อมหน้าพร้อมตา ภายหลังมีการติดต่อค้าขายและเดินทางระหว่างกันกับชุมชนภายนอก ศิลปหัตถกรรมกระจูดจึงมีการพัฒนาเพื่อการจำหน่ายตามคำสั่งซื้อของผู้สนใจเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในปัจจุบัน เรื่องการตลาดและวิธีจัดจำหน่ายศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ผู้ผลิตรายใหญ่หรือคณะกรรมการกลุ่มจะทำหน้าที่ดูแลรับผิดชอบติดต่อประสานงานทั้งภาครัฐและเอกชนในการนำผลิตภัณฑ์กระจูดไปจัดจำหน่าย อีกทั้งนำออกแสดงในงานแสดงสินค้า เช่น งานแสดงและจัดจำหน่ายประจำปีที่มีเมืองทองธานี กรุงเทพมหานคร เป็นต้น ซึ่งเป็นการเปิดตลาดศิลปหัตถกรรมกระจูดให้เป็นที่สนใจของผู้ซื้อทั่วไปและผู้ส่งออก โดยมีคำสั่งซื้อผลิตภัณฑ์เป็นจำนวนมาก รายได้จากศิลปหัตถกรรมกระจูดจึงมีสู่ทางการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งมีการรวมกลุ่มจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อยส่งผลให้มีกำลังการผลิต ประกอบกับแหล่งวัตถุดิบต้นกระจูดที่ผู้ผลิตสามารถหาได้ในแหล่งน้ำธรรมชาติ ทำให้ต้นทุนในการผลิตไม่มาก

จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน พบว่า รูปแบบการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมทางด้านศิลปหัตถกรรมมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาสอนสมาชิกชุมชนในการพัฒนาสินค้า เนื่องจากสมัยเริ่มแรกการจักสานกระจูดเป็นผลิตภัณฑ์ธรรมดาสามัญ เพื่อใช้ในวิถีชีวิตผลิตภัณฑ์หลัก ๆ คือ กระจอบใส่ของและเสื่อ หลังจากนั้นจึงพัฒนาเป็นการจักสานผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋า เพื่อส่งออกขายนอกพื้นที่ เช่น อุทัยธานี กรุงเทพมหานคร เป็นต้น โดยกรมพัฒนาชุมชนได้สำรวจพบว่ามีกรรวมกลุ่มย่อย ๆ ในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดในชุมชน จึงได้เข้ามารวบรวมจากกลุ่มย่อยเป็นกลุ่มผู้ผลิตเพื่อนำสินค้าไปจำหน่ายที่งานโอท็อป ทั้งนี้ สมัยก่อนมีแม่ค้าในหมู่บ้านเป็นผู้รับซื้อแล้วเอาไปขายต่อที่ต่างจังหวัด เช่น ภูเก็ต หาดใหญ่ พิษณุโลก เป็นต้น มีกลุ่มรับซื้อโดยมีคำสั่งซื้อให้ชาวบ้านในชุมชนมี

หน้าที่จักสาน เมื่อส่งมอบสินค้าก็จะได้รับค่าตอบแทนทันที “...แม่ค้าในชุมชนจะนำไปขาย คนในชุมชนช่วยกันผลิต อาชีพหลักที่มีเพราะเป็นพื้นที่ชุมชนแออัดไม่มีพื้นที่ทำสวนยาง ไม่มีการทำเกษตรกรรม นาน้ำท่วมง่าย อาชีพหลักเลยทำกระจูดและประมง...” (นายคล้อย ชุมคง, สัมภาษณ์, 21 ธันวาคม 2556)

2.2. การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง จากอดีตมีลักษณะการเรียนรู้ตามธรรมชาติ เนื่องจากเป็นการผลิตเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น จึงเป็นวิธีการถ่ายทอดความรู้ด้วยการสาธิต โดยการลงมือปฏิบัติให้คนรุ่นใหม่ดูเป็นตัวอย่าง ในขณะที่คนรุ่นต่อมาเรียนรู้โดยการสังเกต ทดลองปฏิบัติตาม รวมถึงวิธีครูพักลักจำ กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชนทะเลน้อย มีการทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด ชุมชนจึงเข้าใจสภาพการผลิตและการพัฒนาเพื่อจำหน่าย จากประสบการณ์ตรงที่ได้พบเห็นและเผชิญสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการแข่งขันด้านการตลาด เนื่องจากชุมชนมีการผลิตหัตถกรรมกระจูดแทบทุกหลังคาเรือน รวมถึงคู่ค้าในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ตำบลควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนด้านวัตถุดิบการผลิต และอุปสรรคในการจำหน่ายทั้งสิ้น ผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานตระหนักปัญหาการเผชิญการแข่งขันทางการค้าผลิตภัณฑ์จักสานทั้งภายในและภายนอกชุมชน จึงมีการเรียนรู้และฝึกทักษะ โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติและเพิ่มเติมประสบการณ์ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ ในการพัฒนางาน อีกทั้งประสานวิทยากรถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการพบเห็นและศึกษาดูงานต้นแบบศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นอื่น ลงมือปฏิบัติการเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง พบว่า คนรุ่นใหม่เข้าศึกษาในสถาบันที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาทักษะความสามารถ เพื่อการสร้างสรรค์และออกแบบผลิตภัณฑ์โดยตรง ด้านกลุ่มผู้ผลิตมีการคัดเลือกและชักชวนคนรุ่นใหม่เข้าร่วมกลุ่มเพื่อฝึกฝนทักษะและประสบการณ์ในการผลิตเพื่อจัดจำหน่ายจริง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีการประยุกต์รูปแบบให้มีความแปลกตา เป็นทั้งของใช้และสินค้าเพื่อการตกแต่ง มีการนำวัสดุอื่นนอกเหนือจากกระจูดมาประกอบร่วมกับผลิตภัณฑ์ เช่น หนัง ผ้า โลหะ เป็นต้น เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและความแปลกใหม่ให้แก่ตัวผลิตภัณฑ์

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรม ให้มีความโดดเด่นเป็นที่สนใจของตลาดผู้ซื้อที่เป็นนักท่องเที่ยว ซึ่งเข้ามาท่องเที่ยวในท้องถิ่น และการส่งออกขายภายนอกพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทะเลน้อย ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน ที่เริ่มจากการตระหนักรู้ในศักยภาพการผลิตของตน ว่ามีทักษะฝีมือในการผลิต สามารถพัฒนารูปแบบได้ตามคำสั่งซื้อของตลาด นอกจากนี้ยังตระหนักในการแข่งขันทางการค้าที่มีการผลิตและจำหน่ายศิลปหัตถกรรมกระจูดเช่นเดียวกัน ทั้งภายในพื้นที่ชุมชนของตนเอง พื้นที่

อำเภอและจังหวัดใกล้เคียง จึงมีการรวมกลุ่มเพื่อศึกษาดูงานศิลปหัตถกรรมจากแหล่งผลิตอื่น อีกทั้งนำสินค้าที่มีการใช้วัสดุและรูปแบบที่หลากหลายมาจำหน่ายร่วมกับผลิตภัณฑ์กระจูด นอกจากนี้ คนรุ่นใหม่ในชุมชนยังศึกษาเพิ่มเติมเป็นการเฉพาะในสถานบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องในด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ มีบางส่วนนำเทคนิคงานประดิษฐ์มาประยุกต์ในงานจักสานกระจูด เหล่านี้จึงเป็นการเรียนรู้โดยการสังเกต และลอกเลียนแบบรูปแบบลวดลาย จากนั้นนำไปลงมือปฏิบัติปรับประยุกต์ให้เป็นผลิตภัณฑ์แบบใหม่ ชุมชนทะเลน้อยตรวจสอบผลการพัฒนาศิลปหัตถกรรม โดยดูจากยอดสั่งซื้อ และปริมาณการขายผลิตภัณฑ์ว่ามากน้อยเพียงใด หากศิลปหัตถกรรมขึ้นได้เป็นสินค้าขายดีมียอดการสั่งซื้อมากก็จะทำการผลิตเพิ่ม ดัดแปลงพัฒนาขมุกเหลี่ยมสำหรับใส่ยาเส้นในอดีต ให้มีขนาดเล็กลง และมีความเรียบง่ายเพื่อใช้เป็นของใส่นามบัตร เป็นต้น

ทั้งนี้ การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่นำไปสู่การส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมจักสานที่เด่นชัด เริ่มขึ้นเมื่อมีการผลิตเพื่อจำหน่าย โดยมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์จากการสังเกต และการพิจารณาจากยอดการสั่งซื้อ ส่งผลให้ชุมชนตระหนักในศักยภาพด้านทักษะความชำนาญและการผลิตศิลปหัตถกรรมให้ได้ตามเป้าหมายคือการเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ และการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดให้เป็นที่สนใจของตลาด ทั้งเพื่อการแข่งขันทางการค้าภายในชุมชนเองและการแข่งขันกับแหล่งการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดในพื้นที่ใกล้เคียง

ชุมชนทะเลน้อยมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด ทั้งจากประสบการณ์ศึกษาดูงาน การสังเกตรูปแบบผลิตภัณฑ์จักสานกระจูดจากแหล่งผลิตอื่น การปรับประยุกต์รูปแบบการใช้งานจากผลิตภัณฑ์ประเภทอื่นที่มีการนำเข้ามาจำหน่ายในพื้นที่ รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่อเรียนรู้จากวิทยากรที่หน่วยงานภาครัฐได้นำเข้าสู่ชุมชนเพื่อการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมของชุมชนอีกด้วย จากนั้น นำความรู้ที่ได้รับไปพัฒนางานศิลปหัตถกรรม โดยลงมือปฏิบัติพัฒนารูปแบบให้มีความหลากหลาย และนำวัตถุดิบอื่นนอกเหนือจากกระจูดที่สามารถหาได้ง่ายและต้นทุนไม่สูงมากนัก นำมาผสมผสานในศิลปหัตถกรรมจนเกิดความแปลกตา เช่น การนำเทคนิคการติดกระดาษเดคูพาจ ติดลงบนผลิตภัณฑ์ประเภทกระเป๋า เป็นต้น เนื่องจากศิลปหัตถกรรมจักสานเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและเป็นหนึ่งในอาชีพหลักของชุมชนทะเลน้อย คนรุ่นใหม่จึงมีความสนใจและเห็นช่องทางการสร้างอาชีพ จึงมีการศึกษาในสถาบันที่เกี่ยวข้องในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ อีกทั้ง นำประสบการณ์ที่พบเห็นผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ๆ จากภายนอก นำกลับไปพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดให้มีรูปแบบที่สามารถประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตปัจจุบันได้เป็นอย่างดี จากการส่งเสริมความสามารถในการพัฒนาศิลปหัตถกรรม ชุมชนทะเลน้อยมีวิธีการตรวจสอบเพื่อให้ทราบถึงการบรรลุซึ่งเป้าหมายการพัฒนาเพื่อเพิ่มมูลค่าและตอบสนองความต้องการของตลาด โดยพิจารณาความต้องการของตลาดจากการบันทึกคำสั่งซื้อจากลูกค้า บัญชีรายได้จากการจัดจำหน่ายว่าสินค้ารูปแบบใดเป็นที่นิยม รวมถึงเสียงตอบรับจากผู้ซื้อที่ได้รับโดยตรง

2.3. ทรัพยากรในการผลิตและการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

ด้านทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อย สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม จากการสัมภาษณ์ผู้ผลิต พบว่า ชุมชนทะเลน้อยเลือกใช้วัตถุดิบหลักในการผลิต

ศิลปหัตถกรรม คือ ต้นกระจุต เนื่องจากเป็นทรัพยากรที่เป็นทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีอยู่ในท้องถิ่นและสามารถหาทดแทนเพิ่มเติมได้จากท้องถิ่นใกล้เคียง จึงไม่ส่งผลกระทบต่อวัตถุดิบที่เป็นส่วนหนึ่งของกำลังการผลิตแต่อย่างใด นอกจากนี้ ชุมชนทะเลน้อย ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่น และผู้มีความเชี่ยวชาญในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมจักสาน ที่มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานภายในชุมชน อีกทั้งมีผู้นำกลุ่มการผลิตในชุมชนที่มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาความสามารถในการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดและการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ของชุมชน ชุมชนทะเลน้อยมีทรัพยากรด้านสภาพแวดล้อมชุมชนที่เอื้อต่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม เนื่องจากชุมชนติดทะเลอยู่ในแหล่งพื้นที่ท่องเที่ยวซึ่งเป็นตัวกระตุ้นยอดการผลิตของชุมชน และเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมของชุมชน ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในชุมชนทะเลน้อย เพื่อใช้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม พบว่า มีวัตถุดิบหลักและเทคโนโลยีพื้นฐานในการผลิต ด้านอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรม เทคโนโลยีช่วยในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุต ปัจจุบันใช้เครื่องรีดเส้นตอกกระจุต โดยมีการปรับประยุกต์จากเครื่องรีดแผ่นยาง ผู้วิจัยมีโอกาสได้ไปที่บ้านรับจ้างรีดเส้นตอก พบว่า มีการดัดแปลงผลิตเครื่องรีดมานานประมาณสี่สิบปี ใช้การเดินเครื่องรีดเส้นตอกด้วยเครื่องมือมือ การเผยแพร่ความรู้ในการผลิตเครื่องรีดไม่มีใครใคร่อยากรู้ มีมาสอบถามบ้าง ส่วนมากเป็นเด็กนักเรียนมาถ่ายรูปเพื่อทำรายงานเครื่องจักรและสัมภาษณ์นายสัน แก้วนวล ซึ่งเป็นผู้ผลิต สมาชิกชุมชนเล่าว่า “...น้ำสันเป็นช่างคนแรกในชุมชนก็ว่าได้ ทำงานช่างเชื่อมช่างกลในชุมชนมาประมาณสี่สิบปี ปัจจุบันอายุห้าสิบกว่า เดิมเป็นช่างเชื่อม เห็นแกมาตั้งแต่เด็ก ๆ แกมีหัวทางช่าง ไม่ได้เล่าเรียนการประดิษฐ์จากที่ไหน...” คนในชุมชนบอกเล่าเพิ่มเติมว่า เคยไปเห็นเครื่องรีดที่อื่นแต่ไม่เหมือนกัน ของคนอื่นรีดเส้นได้ไม่นิ่มเหมือนการใช้เครื่องที่ประยุกต์ขึ้น ซึ่งรีดเส้นออกมาได้นิ่มนวล ต่างจากสมัยก่อนใช้แท่นปูนรีดเส้น การผลิตเครื่องรีดเพื่อจำหน่ายให้กับบุคคลที่สนใจในราคาห้าหมื่น การผลิตเครื่องรีดเพื่อใช้ในครัวเรือนใช้เศษเหล็กที่เหลือมาทำ หากมีคนสั่งทำก็ขายและจะใช้เหล็กที่ดี

ภาพที่ 29 เครื่องรีดเส้นตอกกระจุต

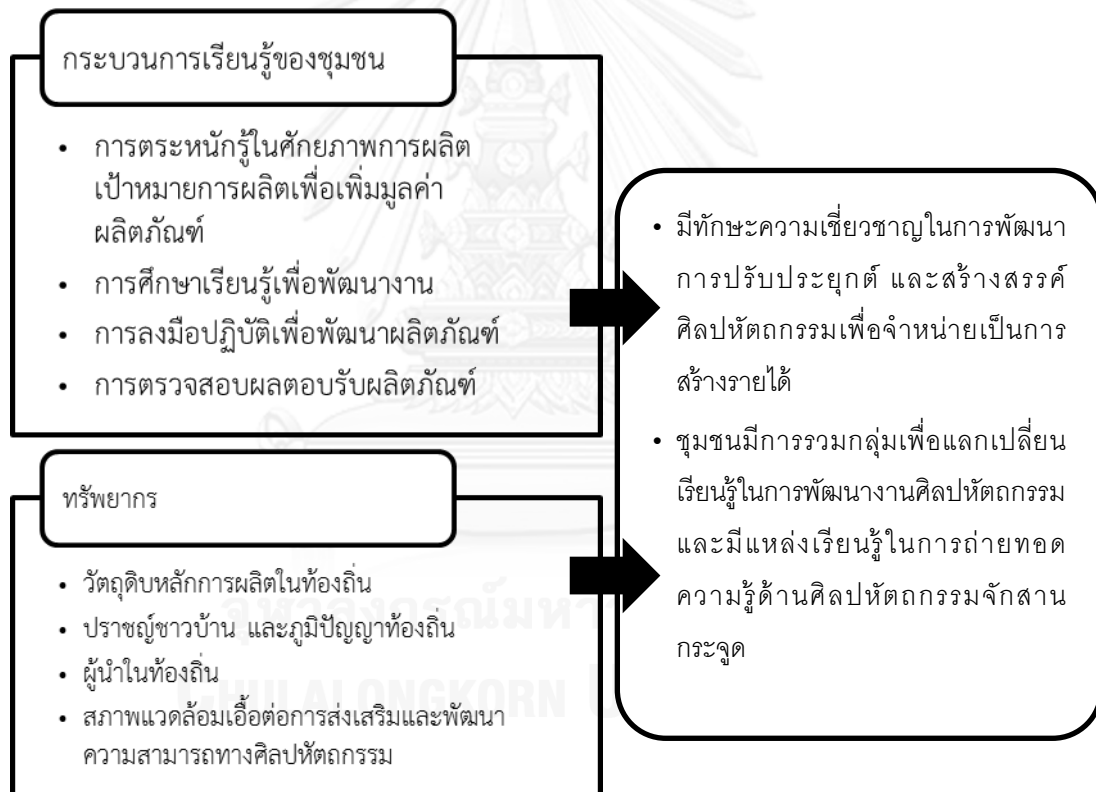
ทรัพยากรมนุษย์ที่มีความรู้ด้านภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของทะเลน้อย พบว่าสมาชิกชุมชนมีความรู้และผูกพันกับการจักสานกระจูดมาตลอดชีวิต จากการสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการเลือกใช้วัตถุดิบเส้นกระจูด ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า การนำเส้นกระจูดมาใช้จักสานเสาดแผง (เสื่อผืน) เพื่อเอาไปทำกระเป่า เสื่อปูนอนจะใช้กระจูดเส้นยาว คนจักสานในทะเลน้อยที่มีอายุจะมีความชำนาญในการสานโดยไม่ต้องดู ทำไปคุยไปจนออกมาเป็นผืน “...ทำมาสี่ห้าสิบปี เด็ก ๆ ยังทำไม่เป็น แต่จะได้หัดจากลายง่าย ๆ นิ่งดูแล้วหัดทำ เห็นคนอื่นสานก็หัดสานตามต่อ ๆ กันไป...” การจักสานเพื่อขึ้นลายไม่ใช่เรื่องยากสำหรับผู้ผลิตในชุมชน “...เอาจุดสีมาสานสลับเป็นลาย โดยยกดอกข้ามดอกเท่านั้น...” ด้านวัตถุดิบต้นกระจูดในปัจจุบันส่วนใหญ่เอามาจากชะอวด อำเภอศรีนครินทร์ ทะเลน้อยไม่ค่อยมี เพราะการอนุรักษ์นกมีผลทำให้กระจูดเสียหาย นกจะถอนกระจูดเล่น ทำให้เส้นกระจูดไม่ได้ขนาด การอนุรักษ์นกมีผลกระทบกับกระจูดอย่างมาก ปัจจุบันผู้ผลิตจึงต้องไปซื้อจากที่อื่น จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่าปัจจุบันไม่ค่อยมีคนถอนแล้ว อีกทั้งปัญหาไฟป่า โดยไฟไหม้กินพื้นที่กระจูดด้วยไฟป่าเกิดขึ้นทั้งจากเหตุผลตามธรรมชาติและอาจมีการเผาป่าร่วมด้วย สมาชิกชุมชนคนหนึ่งเล่าว่า “...คนแถวเชียรใหญ่เจตนาจุดเพื่อครอบครองป่า ทำให้เป็นป่าเสื่อมโทรม ประชาชนจะเข้าไปทำกินได้...” จากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลต่อวัตถุดิบการผลิต เพราะการเจริญเติบโตของกระจูด แม้จะขึ้นใหม่ได้แต่ต้องใช้เวลาอีกนานจึงจะเติบโตได้ขนาดตามที่ต้องการ

จากกระบวนการเรียนรู้และทรัพยากร ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของผู้ผลิตในชุมชน ที่มีความตระหนักในศักยภาพและประสบการณ์การค้าการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชน ซึ่งส่งผลต่อวิถีประชาในการประชุมกลุ่มระดมความคิดเห็นในการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อพัฒนาศิลปหัตถกรรมที่ตอบสนองความต้องการของผู้ซื้อ อีกทั้งสภาพชุมชนที่เปิดกว้าง ส่งผลให้เกิดการริบวัฒนธรรมและประสบการณ์จากท้องถิ่นอื่น คนรุ่นใหม่ในชุมชนที่มีพื้นฐานครอบครัวผลิตศิลปหัตถกรรม จึงมีการพัฒนาต่อยอดความรู้และนำรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่ได้ไปพบเห็นจากภายนอก เข้ามาปรับประยุกต์ศิลปหัตถกรรมในชุมชน กระทั่งมีความสามารถสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ที่นอกเหนือจากประโยชน์การใช้สอยในชีวิตประจำวัน ไปสู่การสร้างสรรค์เพื่อเป็นสินค้าประดับตกแต่งที่มีมูลค่าสูง ผสมผสานวัสดุอื่นเช่น เหล็กหรือผ้า กระทั่งเกิดเป็นชิ้นงานที่ตอบสนองความต้องการของตลาดระดับสากล

ด้านทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อย สะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่เป็นทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนมนุษย์ และทุนทางสังคม ทั้งนี้ ทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ชุมชนทะเลน้อยมีพื้นที่พรุกระจูดที่เจริญเติบโตตามธรรมชาติซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักที่มีความสำคัญในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน ทั้งนี้ด้วยปัญหาสิ่งแวดล้อมเรื่องน้ำเสีย และปัญหาเรื่องการอนุรักษ์นกในเขตอุทยาน ซึ่งมีผลกระทบจากนกถอนกระจูดเล่น ทำให้กระจูดมีเส้นสั้น ไม่ได้มาตรฐานในการนำมาผลิตศิลปหัตถกรรม จึงมีการสั่งซื้อเส้นกระจูดจากพื้นที่ใกล้เคียงบ้าง เช่นที่ ตำบลศรีนครินทร์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรที่เป็นทุนมนุษย์ คือ ประชาชนหรือผู้มีความเชี่ยวชาญ ชำนาญในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมจักสาน ในการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปหัตถกรรม มีผู้นำกลุ่มผลิต

ศิลปหัตถกรรมที่มีความเข้าใจและให้ความสำคัญในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และมีทุนทางสังคม คือ ความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ สืบทอดต่อกันมาเป็นเวลานาน

พฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อย พบว่า สมาชิกในชุมชนมีทักษะความเชี่ยวชาญในการพัฒนา การปรับประยุกต์ และสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายเป็นการสร้างรายได้ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มและพัฒนารูปแบบให้เป็นที่ต้องการของผู้ซื้อ นอกจากนี้ ชุมชนมีการรวมกลุ่มทั้งรูปแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการพัฒนางานศิลปหัตถกรรม มีการแบ่งหน้าที่การผลิตเพื่อกระจายงานให้คนในชุมชนอย่างทั่วถึง และมีแหล่งเรียนรู้ในการถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดให้แก่บุคคลภายนอก

ภาพที่ 30 รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านทอน ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์บริบทชุมชน บ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส และรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีใน ท้องถิ่น และพฤติกรรมที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความตระหนักที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อการส่งเสริม ความสามารถทางศิลปหัตถกรรมให้มีความรู้ด้านการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม มีทักษะ ความชำนาญในการผลิต มีความสามารถในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม และมีการ ถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นได้ ดังนี้

1. บริบทชุมชน

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านทอน

ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านทอน จากเอกสารหลักฐานพบว่า ชุมชนเดิมเป็นหมู่บ้าน ชาวประมงเล็ก ๆ ที่สมาชิกทุกคนในชุมชนนับถือศาสนาอิสลาม ประกอบอาชีพทำการประมงเรือ ขนถ่ายฝูที่ตั้งชุมชนด้านทะเลอ่าวไทยฝั่งตะวันออก จากนั้นมีชาวจีนชื่อ “ตอง” ได้อพยพเข้ามา ประกอบอาชีพค้าขายในชุมชน ด้วยอุปนิสัยโอบอ้อมอารี จึงเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านมีเหตุไปซื้อของที่ร้านค้าของนายตอง ก็มักพูดติดปากว่าไปบ้าน “ทอง” เพื่อยินตาม สำเนียงภาษามลายูท้องถิ่น กระทั่งกลายเป็น “ทอน” และกลายเป็นการตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านทอน” ในท้ายที่สุด ทั้งนี้ เชื้อสายของนายตองได้แตกแขนงเติบโตเป็นผู้นำหมู่บ้าน และได้เป็นกำนันคนแรก ของตำบลโคกเคียน คือ นายจวน พลาศัย (อนันต์ การะเกต, 2539) ต่อมาสายตระกูลชาวจีนของนาย ตอง ได้โยกย้ายไปตั้งรกรากที่อื่น เหลือไว้เป็นอนุสรณ์เพียงสุสานบรรพบุรุษเพียงเท่านั้น

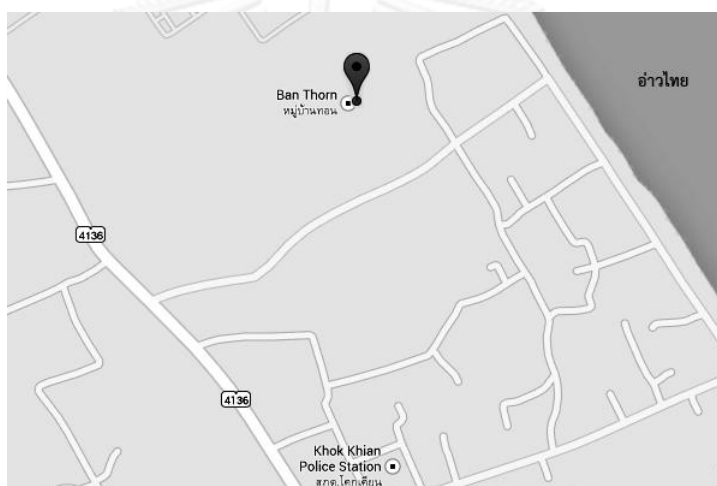

ภาพที่ 31 สภาพชุมชนประมงริมฝั่งทะเลบ้านทอน

ลักษณะภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส มีสภาพภูมิศาสตร์ ของชุมชนบ้านทอนด้านอาณาเขตทางทิศเหนือติดต่อกับบ้านปาเซปูเตะ หมู่ที่ 6 ตำบลโคกเคียน

อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ทิศใต้ติดต่อกับบ้านฮูตทอ หมู่ที่ 4 ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอไทย ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส บริเวณดังกล่าวของหมู่บ้านเป็นพฤษภาคมใหญ่ ที่เรียกว่าพฤษภาคม ซึ่งเป็นแหล่งกระจัดที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ จึงถือเป็นวัตถุบหลักในการทำหัตถกรรมจักสานของชุมชน สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบชายฝั่งตามแนวทะเลอ่าวไทย ชุมชนมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มมีสภาพดินเปรี้ยว ในขณะที่พื้นที่ที่เรียบชายฝั่งเป็นดินทราย สภาพของดินในลักษณะดังกล่าวไม่เหมาะแก่การทำเกษตร ส่งผลให้ชุมชนใช้พื้นที่ทำเกษตรกรรมเพียง 1,160 ไร่ สภาพภูมิอากาศร้อนชื้นตามอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดผ่าน ช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคมมีฝนตกชุก ช่วงเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม มีสภาพอากาศค่อนข้างร้อน

ภาพที่ 32 แผนที่แสดงที่ตั้งชุมชนบ้านทอน

ลักษณะภูมิประเทศ

ชุมชนบ้านทอน มีลักษณะภูมิศาสตร์ตั้งอยู่บนที่ราบแนวชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตอนล่าง มีชายหาดบ้านทอน ซึ่งเป็นชายหาดยาวขาวสะอาด และยังคงความเป็นธรรมชาติอยู่มาก ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม มีลักษณะเป็นหมู่บ้านชาวประมง อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงทำการประมงเป็นอาชีพหลัก โดยใช้เวลาวางจักสานเสื่อจากต้นกระจูด ซึ่งปัจจุบันเป็นสินค้าที่ระลึกที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนราธิวาส ทั้งนี้ มีแหล่งวัตถุบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบชายฝั่งทะเลและพื้นที่บางส่วนเป็นที่ราบลุ่มมีน้ำท่วมขังตลอดปี ในชุมชนจึงเกิดปาพรุซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพฤษภาคม บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งเจริญเติบโตตามธรรมชาติของต้นกระจูด ซึ่งเป็นวัตถุบสำคัญในการจักสานหัตถกรรมท้องถิ่น

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนบ้านทอนมีสภาพภูมิอากาศในแบบพื้นที่จังหวัดภาคใต้ฝั่งตะวันออกที่มีฝนตกชุก ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งบริเวณอ่าวไทยจึงได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่านทำให้มีฤดูลมมรสุมในช่วงปลายปี และมีลมหนาวจากอิทธิพลลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดผ่านอีกด้วย

สาธารณูปโภคและสิ่งแวดล้อมชุมชน

สาธารณูปโภคภายในชุมชนพบว่า มีการพัฒนาด้านการคมนาคมที่ดี มีถนนลาดยางเชื่อมต่อระหว่างชุมชน สาธารณูปโภคไฟฟ้าและน้ำประปาเข้าถึงชุมชน หากยังพบเห็นบ่อบาดาลเพื่อให้น้ำอุปโภคบริโภคในครัวเรือน บ้านเรือนริมชายฝั่งทะเลอาจมีปัญหาน้ำจืดในบ่อบาดาลมีน้อย ทรัพยากรแวดล้อมทางธรรมชาติพบว่า ชุมชนยังคงใช้วิถีชีวิตสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม มีการปรับตัวและใช้ภูมิปัญญาในการรับมือสภาพการเปลี่ยนแปลงได้ดี สภาพแวดล้อมชุมชนมีลักษณะชุมชนประมงและทำเกษตรกรรมพื้นบ้าน พบเห็นมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภค ประเภท แพะ แกะ ไต๋โดยทั่วไป

วิถีชีวิตชุมชนบ้านทอน

ชุมชนบ้านทอน ชุมชนไทยมุสลิม ประกอบอาชีพหลัก คือ ประมง ทำนา เพาะปลูกปาล์ม และมะพร้าว ชุมชนตั้งอยู่บนฝั่งทะเลด้านตะวันออกของแหลมมลายู บ้านเรือนกระจายตัวตามเส้นทางถนนเรียบชายฝั่งทะเลอ่าวไทย ตั้งอยู่ในเขต ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส มีพื้นที่ติดชายแดนประเทศมาเลเซีย มีทรัพยากรธรรมชาติในการผลิตหัตถกรรมจักสานกระจูด โดยมีพู่กระจูดตามธรรมชาติในท้องถิ่น และมีการปลูกกระจูดเพิ่มเติมเพื่อใช้ในการผลิตตามโครงการพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ในพื้นที่มีการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดเพื่อใช้ในวิถีชีวิตและเพื่อการจำหน่ายสร้างรายได้ การส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานภาคใต้ เขต 3 ได้ดำเนินการสร้างซุ้มสาธิตหัตถกรรมพื้นบ้านจำนวนสิบหลังที่หมู่บ้านทอน จังหวัดนราธิวาส เพื่อจัดทำเป็นศูนย์ผลิตและจำหน่ายสินค้าหัตถกรรม รวมทั้งอาหารพื้นบ้าน โดยให้ชาวบ้านที่มีฝีมือใช้เป็นสถานที่ผลิตสินค้าหัตถกรรม ในอาณาบริเวณเดียวกัน และเพื่อสำหรับบริการนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาหาซื้อสินค้าของที่ระลึก ของฝากที่มีชื่อเสียงของบ้านทอนได้สะดวกมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม จากที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ชุมชน พบว่า ซุ้มสาธิตหัตถกรรมดังกล่าวได้ปิดการใช้งาน เนื่องจากปัญหาสืบเนื่องจากความไม่สงบทางภาคใต้ชายแดน ทำให้ปริมาณนักท่องเที่ยวลดลง นอกจากนี้ ด้านสภาพปัญหาอื่นในชุมชน ผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้เล่าว่า แม้มีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นรายวันในเขตสามจังหวัดภาคใต้ แต่ประชาชนในชุมชนให้ความร่วมมือและมีความสามัคคีกัน ในพื้นที่จึงมีความเป็นอยู่ตามวิถีชีวิตปกติ แต่สิ่งที่เป็นปัญหาและไม่สามารถแก้ได้ตอนนี้คือ ปัญหายาเสพติดซึ่งเป็นปัญหาอันดับหนึ่งในชุมชนที่กำลังระบาด ที่เกิดจากประชาชนขาดการศึกษา ขาดความรู้ด้านศาสนา ไม่มีงานทำ และปัญหาอีกปัญหาหนึ่งคือปัญหาลักขโมย เกิดจากคนที่ติดยาเสพติดและไม่มีความทำจึงทำให้เกิดปัญหานี้ขึ้น มีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวันนี้คือเหตุการณ์ที่เกิดจากอุบัติเหตุ

ความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

มีความเป็นมาของศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดชุมชนบ้านทอน เริ่มจากสมาชิกชุมชนในอดีตได้คิดนำต้นกระจูดซึ่งเป็นพืชที่เจริญเติบโตตามธรรมชาติ หาได้ง่ายและมีอยู่ในท้องถิ่น นำมาจักสานเป็นภาชนะกระสอบขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการขนถ่ายข้าวสารอาหารแห้งระหว่างชุมชน จากนั้นกระสอบที่จักสานด้วยกระจูดเริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น ชาวบ้านทอนจึงสานกระสอบกระจูดเพื่อนำไปแลกสิ่งของและจำหน่ายให้คนภายนอกชุมชน ต่อมาจึงได้พัฒนาจักสานกระจูดเป็นภาชนะเครื่องใช้ในครัวเรือนหลากหลายประเภท เช่น กระบุง เสื่อปูนอน เสื่อรองละมียด เป็นต้น จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรชาวตำบลโคกเคียนและพื้นที่ใกล้เคียง เมื่อเสด็จถึงมัสยิดบ้านทอน ได้ทอดพระเนตรเห็นเสื่อกระจูดที่ประดับเสร็จในมัสยิด จึงทรงมีรับสั่งให้ทำการจักสานเสื่อกระจูดให้มีลวดลายครบทุกลวดลายที่สามารถสานได้ เพื่อนำไปถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถฯ ณ กรุงเทพมหานคร ด้วยเหตุนี้ นางลีเมาะ เจ๊ะเต๊ะ ผู้ซึ่งมีฝีมือการจักสานกระจูดดีที่สุดในขณะนั้นจึงเป็นผู้จักสานเสื่อผืนยาวที่บรรจูลวดลายมากมายเพื่อทูลเกล้าถวาย เหตุการณ์ในครั้งนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาผลิตภัณฑ์กระจูดของชุมชนบ้านทอนก็ว่าได้ ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมที่พบในชุมชน มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น เช่น ซองใส่เอกสาร กระเป๋ามีหูหิ้วประกอบหนัง เป็นต้น รวมถึงสีสันทที่ใช้ในการกำหนดลวดลาย อาจใช้เส้นตอกย้อมสีจักสานลายหมากรุกหรือลายหนึ่งเพื่อไล่ระดับสีโดยไม่ขึ้นลวดลาย บังคับแบบในอดีต ทั้งนี้ เอกลักษณะท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด คือ การใช้เส้นตอกที่มีความยาวจักสานขึ้นลายประยุกต์หรือลายประดิษฐ์บนผืนเสื่อ เป็นลวดลายที่บอกเล่าเรื่องราวโดยอิสระของผู้จักสานที่มีความชำนาญ ยากแก่การลอกเลียนแบบ ต่อมาเมื่อผู้นำชุมชนและชาวบ้านได้รับพระราชเสาวนีย์จากสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ให้ช่วยกันอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจักสานผลิตภัณฑ์กระจูดให้คงอยู่ ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจึงเริ่มจัดการระบบการเรียนรู้โดยเริ่มคัดสรรผู้ที่มีฝีมือดีในการจักสานผลิตภัณฑ์กระจูดของบ้านทอน จำนวน 10 คน จากนั้นรวมกลุ่มกันเรียนรู้และถ่ายทอดฝีมือให้แก่กันจนมีความชำนาญ จนสามารถถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านการจักสานผลิตภัณฑ์กระจูดให้แก่ลูกหลานชาวบ้านทอนและทำสืบทอดกันมาโดยมีการพัฒนารูปแบบและลวดลายของผลิตภัณฑ์กระจูดให้มีหลากหลายและทันสมัยนิยมอยู่ตลอดเวลาจนผลิตภัณฑ์กระจูดของที่นี่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมชมชอบของตลาดผู้อุปโภคและเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน การบริหารจัดการกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน พบว่า กลุ่มกระจูดบ้านทอนอามาน มีประธานกลุ่ม คือ นางพัชรินทร์ บินเจ๊ะมิง มีสมาชิกกลุ่มทั้งหมด 28 คน โดยมีนางอามีเนาะ สาและ เป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มจักสานกระจูดและเป็นครูคนแรกของกลุ่มกระจูดต่าง ๆ ในตำบลโคกเคียน ซึ่งนางอามีเนาะ สาและ นับเป็น 1 ใน 10 คนของผู้มีความรู้ความสามารถในการจักสานกระจูดของชาวบ้านทอนที่ได้ร่วมกันเรียนรู้และถ่ายทอดวิชาความรู้ด้านการจักสานกระจูดให้กันเอง

แหล่งวัตถุดิบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรม

ชุมชนมีแหล่งวัตถุดิบหลักการผลิตศิลปหัตถกรรมจากธรรมชาติในท้องถิ่น และมีการส่งเสริมและอนุรักษ์พื้นที่ปลูกต้นกระจูด บริเวณพรุบาเจาะ พื้นที่เจริญเติบโตตามธรรมชาติของต้นกระจูด ที่มีเพียงพอให้ผู้ผลิตนำไปใช้ในการจักสานศิลปหัตถกรรม หน่วยงานรัฐหรือเอกชนใดบ้างที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมนั้น มีหลายหน่วยงานเข้าพื้นที่เพื่อสนับสนุนศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ในอดีตเรื่อยจนมาถึงปัจจุบันคือศูนย์ศิลปาชีพฯ ที่เป็นตัวแทนมีคำสั่งซื้อและส่งงานผลิตเพื่อนำไปจำหน่ายให้อีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ ยังมีกรมการพัฒนาชุมชนที่นับเป็นเครือข่ายในการหาพื้นที่เพื่อจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์

ภาพที่ 33 ผลิตภัณฑ์จักสานบ้านทอน

เอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม

การผลิตงานศิลปหัตถกรรมกระจูดในปัจจุบันของชุมชนบ้านทอน นับว่าเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส ในชุมชนมีการรวมกลุ่มเพื่อผลิตงานศิลปหัตถกรรมจากพืชกระจูดที่ผ่านการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน จำนวน 6 กลุ่ม มีการแบ่งหน้าที่ดำเนินงานเป็นระบบ โดยสมาชิกทุกคนสามารถปฏิบัติงานตามหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีครูผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมให้กับสมาชิกและบุคคลทั่วไปที่สนใจศึกษา ทั้งนี้ ศิลปหัตถกรรมกระจูดบ้านทอน มีภูมิปัญญาในการผลิต ดังนี้ (กัลยา (แก้วประดิษฐ์, 2555) ภูมิปัญญาขั้นตอนการเตรียมพืชกระจูดเพื่อจักสาน ได้แก่ การถอนต้นกระจูด การคัดแยกขนาด การคลุกโคลนกระจูดไม่ให้เหี่ยวแห้ง การตากแดดเพื่อเตรียมจักสาน การรีดเส้น การย้อมสีเส้นตอกพืชกระจูด ภูมิปัญญาการจักสานงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านพืชกระจูด ได้แก่ วิธีการจักสาน ลวดลายการจักสาน การถ่ายทอดภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมกระจูดบ้านทอน พบว่า นับจากอดีตเป็นการถ่ายทอดความรู้จากคนในครอบครัว ด้วยการเริ่มฝึกหัดจักสานลวดลายง่าย ๆ เช่น ลายดอกพิกุล ลายตะขาบ ส่วนลวดลายที่แปลกใหม่ได้รับการถ่ายทอดจากวิทยาลัยชุมชน จังหวัดนราธิวาสและหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เข้ามาให้ความรู้ ในอดีตการถ่ายทอดภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมจักสานมักเป็นงานของผู้หญิง แต่ในปัจจุบัน

รูปแบบการถ่ายทอดได้เปลี่ยนแปลงไป มีการถ่ายทอดผ่านโครงการภาครัฐ เช่น โครงการทำดีมีอาชีพ โครงการไทยเข้มแข็ง เป็นต้น สำหรับการถ่ายทอดความรู้สู่เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ในชุมชน แม้คนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจ ก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้ศิลปหัตถกรรมกระจุดสูญหายไปจากชุมชน เนื่องจากยังมีแหล่งต้นกระจุดในชุมชน และมีการเก็บเกี่ยวนำต้นกระจุดมาใช้ประโยชน์และสร้างรายได้ให้กับครอบครัว ซึ่งคนรุ่นใหม่ทราบดีถึงที่มาของรายได้ครอบครัวและชุมชนที่มาจากกระจุด

ลูกกลิ้ง มีลักษณะเป็นแท่งหินหรือปูนทรงกระบอก มีน้ำหนักมากเพื่อใช้ในการรีดเส้นตอก ในปัจจุบันนิยมใช้เครื่องจักรช่วยในการรีดเส้นซึ่งพัฒนามาจากเครื่องรีดแผ่นยางพารา ส่งผลให้การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุดประหยัดเวลาและแรงงานได้มากในการรีดเส้นตอก สอง สีเคมีย้อมเส้นตอก สาม ถังต้มน้ำ สี ราวไม้แขวนพีชกระจุด ห้า ไม้สำหรับคนเส้น หก น้ำเปล่าสำหรับล้างเส้นหลังย้อมสี เจ็ด ส่วนผสมสำหรับการย้อมสี เช่น เกลือแกง กรดน้ำส้ม เป็นต้น

การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานของชุมชน

ความเป็นมาของการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นบ้านทอน จากอดีตเนื่องจากพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ทรงฝากให้ช่วยกันสืบทอดการจักสานกระจุดของชาวบ้านทอนไว้อย่าให้สูญหาย นางอามีเนาะ สาและ ได้รับการจ้างให้เป็นครูผู้สอนวิชาชีพด้านการจักสานกระจุดให้กลุ่มผู้สนใจในตำบลโคกเคียน จากวิทยาลัยสารพัดช่างจังหวัดนราธิวาส โดยจ้างเป็นรายชั่วโมง ๆ ละ 40 บาทและได้เริ่มรวบรวมกลุ่มผู้สนใจในตำบลโคกเคียน ได้ประมาณ 40 คนและทำการถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่สมาชิก จนมีความชำนาญและสามารถเป็นครูผู้สอนการจักสานกระจุดและไปจัดตั้งกลุ่มใหม่ได้เองจนกลุ่มจักสานกระจุดในตำบลโคกเคียนได้ขยายตัวเป็น 6 กลุ่มดังกล่าวข้างต้น กลุ่มจักสานกระจุดทั้ง 6 กลุ่มในตำบลโคกเคียน ได้สืบทอดการจักสานกระจุดไว้ได้เป็นอย่างดีด้วยการนำภูมิปัญญามาปรับให้เข้ากับยุคสมัย โดยการพัฒนารูปแบบ สีเส้น และลวดลายของผลิตภัณฑ์กระจุดให้มีความทันสมัย ตรงตามความต้องการของตลาดอยู่ตลอดเวลา จนทำให้ผลิตภัณฑ์กระจุดของตำบลโคกเคียนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปอย่างแพร่หลาย

อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ช่วยการผลิตศิลปหัตถกรรม หากเป็นการจักสานขึ้นรูปแบบดั้งเดิม เช่น เสื่อ หรือกระสอบใส่ของ กระบุง ตะกร้า เป็นต้น อุปกรณ์ที่ใช้มีเพียง กระจุด วัตถุดิบหลักเครื่องรีดกระจุด ใช้รีดกระจุดให้แบน สีย้อมกก ใช้ย้อมกระจุด เต่าถ่าน ใช้ก่อไฟสำหรับต้มน้ำย้อมสีกระจุด ปิ๊บใช้สำหรับต้มน้ำย้อมสีกระจุด น้ำใช้สำหรับต้มน้ำย้อมสีและใช้ล้างกระจุด ลวดเส้นใหญ่ ใช้ทำราวสำหรับมัดกระจุด ไม้ใช้สำหรับคนและกดกระจุดเวลาต้มน้ำย้อมสี ไม้ยกใช้สำหรับยกกระจุดออกจากปิ๊บเมื่อต้มน้ำย้อมสีเสร็จเพื่อนำไปล้างและตาก ยางวงใหญ่ใช้สำหรับมัดกระจุดเป็นมัด สายวัดใช้วัดขนาดของเส้นกระจุด กรรไกรและมีดใช้ตัดกระจุด โฟมใช้ทำหุ่นเป็นทรงกระเปาะกระจุด ใบมีดโกน ใช้ในการตัดเส้นกระจุดเพื่อเก็บรายละเอียดชิ้นงาน

ภาพที่ 34 วัสดุอุปกรณ์ส่วนหนึ่งที่ใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรม

การสร้างงานและสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชน ก่อนเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ ชุมชนบ้านทอนนับเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยม เนื่องจากพื้นที่ชุมชนทอดยาวตามแนวชายฝั่งทะเล มีหน่วยงานภาครัฐนำงบประมาณสร้างศูนย์จำหน่ายสินค้าชุมชนของฝากของที่ระลึกริมทะเล แต่ไม่นานหลังจากสร้างเสร็จ ความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้รวมถึงพื้นที่ชุมชนบ้านทอนจึงได้รับผลกระทบ การจัดจำหน่ายในภายหลัง จึงเป็นการนำสินค้าไปจัดแสดงและจำหน่ายนอกพื้นที่ เช่น งาน OTOP City ที่เมืองทองธานี เป็นต้น

โดยมีหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงาน ที่มีบทบาทและภารกิจเกี่ยวข้องในการคัดสรรผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นตามโครงการ ได้แก่ กระทรวงมหาดไทยทั้งในระดับจังหวัดและอำเภอหรือกิ่งอำเภอ มีบทบาทภารกิจในการประชาคม ค้นหาผลิตภัณฑ์และข้อมูลพื้นฐาน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มคนและชุมชน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงอุตสาหกรรมและกระทรวงพาณิชย์ มีบทบาทภารกิจในการส่งเสริมการผลิตและวัตถุดิบ คุณภาพของวัตถุดิบและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ การศึกษาและพัฒนาผลิตภัณฑ์ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และกระทรวงพาณิชย์ มีบทบาทภารกิจในการกำหนดมาตรฐานหลักเกณฑ์การคัดเลือกผลิตภัณฑ์ กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงการต่างประเทศ สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และภาคเอกชน มีบทบาทภารกิจในการส่งเสริมการตลาด การจัดจำหน่ายและการกระจายสินค้า สิทธิบัตร และเครื่องหมายการค้า กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ สภาวิจัยแห่งชาติ องค์กรภาคเอกชน มีบทบาทภารกิจในการวิจัยและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ และพัฒนาเทคโนโลยี การบรรจุภัณฑ์ การออกแบบ สำนักนายกรัฐมนตรี มีบทบาทภารกิจในการประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีบทบาทภารกิจในการติดตามการประเมินผล

นอกจากนี้ จากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสนับสนุนหลักเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนที่มีความสามารถในการพึ่งตนเองทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น พบว่า สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดกระบี่ (2557) ได้นำเสนอแนวทางการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โดยมีหลักปรัชญาพื้นฐาน 3 ประการ ในการดำเนินโครงการ คือ หนึ่ง ภูมิปัญญาสู่สากล (Local yet global) สอง พึ่งตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (Self reliance and Creativity) สาม การสร้างทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource Development) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างงานและเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของชุมชน ทั้งนี้ นอกจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ร่วมโครงการแล้ว การดำเนินงานยังรวมถึงกระบวนการทางความคิด การบริการ การดูแล การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้การพัฒนาผลิตภัณฑ์มีคุณภาพเป็นที่รู้จักแพร่หลายทั้งในและต่างประเทศ

สมาชิกชุมชนเล่าถึงการเรียนรู้ในการจักสานกระจูดว่า “...เห็นแม่ทำมานานตั้งแต่เด็ก สมัยก่อนมีพระราชินีสนับสนุน ปัจจุบันทำอาชีพอื่นไปบ้าง บ้านทอนสมัยก่อนมีแค่หมูเดียว คือ หมูห้า ปัจจุบันแยกเป็นสี่หมู่ แรกผลิตใช้ในหมู่บ้าน กระจูดขึ้นตามธรรมชาติในป่าพรุณคมบาเจาะ ปัจจุบันปลูกปาล์ม ทำให้กระจูดหายาก เลยรับซื้อทั่วไปหรือไปหาที่ศูนย์หน่วยราชการ เส้นกระจูดจากตำบลเคร็ง สายนุ่มเส้นเล็ก ไปเอาที่ตากใบ คุณภาพกระจูดแต่ละที่ไม่เหมือนกัน...”

ภาพที่ 35 การใช้หัตถกรรมจักสานเสื่อกระจูดในวิถีชีวิต

สมาชิกชุมชนบ้านทอน เล่าว่า สมัยก่อนศิลปหัตถกรรมกระจูดทำขึ้นใช้ในครัวเรือน ต่อมาทำแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เอากระจูดไปแรกของ ต่อมาศูนย์ศิลปาชีพโดยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ลงพื้นที่มาส่งเสริมและพัฒนาชุมชนให้มีการรวมกลุ่ม หาสมาชิกจากสองคนเพิ่มเป็นกลุ่ม ปัจจุบันเป็นกลุ่มศิลปาชีพ มีเจ้าหน้าที่จากศูนย์ศิลปาชีพเป็นคนรวมกลุ่ม แขนงนำเมื่อก่อนเป็นกำนันชื่อสะตาปา บินดอเลาะ ปัจจุบันเกษียณแล้ว การรวมกลุ่มรุ่นแรกมีแกนนำคือ นาลิเมาะ ทำจักสานผืนแรกยาวกว่าเก้าเมตร

เพื่อถวายพระราชินี ปัจจุบันถูกเก็บไว้ที่อยุธยา เสื้อผืนดังกล่าวมีการจักสานลวดลายถึงสามสิบกว่าลายในผืนเดียว สานต่อลายกัน นาลีเมาเป็นครูเริ่มสอนคนแรก และตั้งกลุ่มจักสานกระจูดขึ้น อามิเนาะ สาและ เป็นครูศิลปาชีพรุ่นที่สอง สมาชิกชุมชน (อัมnun บินปือราเฮ็ง) เล่าว่า “..แม่เป็นครูคนที่สาม เรียนตามความสนใจ เคยเห็นจากรุ่นแม่รุ่นยาย การพัฒนารูปแบบ เคยมีคนแนะนำให้ออกแบบมาก ปรากฏว่าขายไม่ดี รูปแบบกระจูดที่มีการผลิตธรรมดา ผลิตเพื่อขายรูปแบบที่เป็นธรรมชาติจะดีกว่า นำมาตกแต่งมากขายไม่ดี เส้นกระจูดนราธิวาสจะนิ่มไม่กรอบ เพราะกระจูดในพื้นที่ยิ่งใช้ยิ่งขึ้นเงาเอง ไม่ใช่การเคลือบ สีธรรมชาติขายดีโดยเฉพาะเส้นตอกสีขาว ลูกค้าไม่ต้องการการดัดแปลงนำไปขายที่กรุงเทพฯ เมืองทอง เอาไปขายมาเลเซียบ่อย...” ผลิตภัณฑ์แบบเดิมไม่ค่อยได้ทำ ทำจักสานเสื้อปกติ คิดพัฒนารูปแบบเองอาศัยประสบการณ์ ส่วนใหญ่ทำได้เพราะเห็นมาตั้งแต่เด็ก ใส่สองชั้นเพื่อความคงทน ลวดลายสีในกระจูดแบบเดียวกัน พัฒนาที่ดี เอาสีย้อมเส้น ดูการย้อมผ้าบาติกแล้วนำมาสาน ดัดแปลงรูปแบบกันเองจากของจดหมาย การอนุรักษ์พื้นที่กระจูด ให้ครูกระจูดนำปลูกกระจูดกว่าแปดสิบไร่ในพื้นที่นิคมบาเจาะ เน้นปลูกกระจูด แต่ภายหลังเอาไปทำพื้นที่ปลูกปาล์มด้วย

สมาชิกชุมชนเล่าว่า “... สินค้าผลิตขายได้หมด กรมการจัดหางาน กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน จ้างครูไปสอนกลุ่มสนใจในสถานพินิจฯ ระยะเวลาหลังรวมกลุ่มใหญ่กันไม่ได้ มีแต่กลุ่มเล็ก ๆ รวมกลุ่มใหญ่ไม่ได้ หลานอามิเนาะไปทำกลุ่มไม่ได้ พุดตรง ๆ นะ อามิเนาะ แม่เนาะ สาเลาะ สามทหารเสือราชินี ที่พระเทพสั่งไว้ แต่ตอนนี้แยกย้ายกันแล้ว...” จากการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่า การประสานสัมพันธ์กับเครือข่ายภายนอก ชุมชนบ้านทอนจะติดต่อกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ศูนย์ศิลปาชีพ และกรมการพัฒนาชุมชนเป็นหลัก โดยจัดส่งสินค้าตามคำสั่งซื้อและนำสินค้าไปจัดแสดงตามงานที่หน่วยงานจัดขึ้น ทั้งนี้ การสลายกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดเป็นกลุ่มย่อย ๆ สาเหตุหนึ่งมาจากคำบอกเล่าของคนในชุมชนที่ว่า “...เจ้าหน้าที่มุ่งไปที่กลุ่มผลิตที่ใหญ่ทีเดียว รัฐให้ความสำคัญกับคนสนิท ทำให้กระจายผลประโยชน์ไม่ทั่วถึง การขายงานกระจูด ไม่ได้ขายเน็ต ไม่ได้ไปกับพัฒนาชุมชนแต่ไปกับศอ.บต. (ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้) “ การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดจึงมีการแบ่งการจัดจำหน่าย ส่วนหนึ่งผลิตและจำหน่ายโดยจดทะเบียน SME ในนามชุมชนแต่มีคนนิติบุคคลรับคนเดียว ส่วนหนึ่งที่มีฝีมือประณีตจะจักสานกระจูดตามคำสั่งซื้อ เพื่อส่งเข้าสวนจิตรลดา บางส่วนที่เป็นผลงานชาวบ้านทั่วไปจะส่งพ่อค้าคนกลางด้วยทำเป็นผลิตภัณฑ์พื้นบ้านธรรมดา เช่น เสื้อ หรือ กระสอบ เป็นต้น

ด้านรูปแบบผลิตภัณฑ์หัตถกรรมกระจูด จากการสัมภาษณ์สมาชิกชุมชน ทำให้ทราบว่า การผลิตเพื่อส่งศูนย์ศิลปาชีพ จะเน้นวัสดุดั้งเดิม ไม่ต้องประกอบหนังหรือตกแต่งมากมาย การออกแบบทำเอาไว้แล้วส่งไปศูนย์ศิลปาชีพ จะใช้วัสดุจากธรรมชาติทั้งหมด ทั้งนี้อาจใช้สีย้อมได้บ้าง สมาชิกชุมชน เล่าว่า “...สมเด็จพระเทพฯ นำของกระจูดที่ผลิตเอาไว้ใส่ผ้าไหมมอบให้ต่างประเทศ...”

การเรียนรู้ของชุมชนทะเลน้อยเริ่มสอนจากการเรียนรู้แบบครูพักลักจำไม่มีเอกสาร แต่การเรียนรู้ที่ได้รับจากหน่วยงานสนับสนุนจะมีเอกสารให้แต่ไม่มีความต่อเนื่องในการเรียนรู้ เริ่มแรกมีการรวมกลุ่มที่โรงเรียนบ้านทอน เป็นศูนย์ศิลปาชีพในหมู่ที่ห้า ต่อมาในปัจจุบันเริ่มแยกตัว สมาชิกชุมชนให้เหตุผลว่า “...ตั้งแต่พระราชินีไม่ค่อยแข็งแรง ประชาชนไม่มีกำลังใจในการทำงาน สมัยก่อนทำถวายได้เงินตอบแทนทันที มีแรงจูงใจ มีการแข่งขันได้รางวัล ได้เงินเป็นแสนได้ทองห้าบาท มีเกียรติบัตร ได้รับเงินเดือนสี่พันกว่าบาทที่ได้จากการเป็นครูศิลปาชีพ มีเงินเดือนตลอดชีพ...พระองค์ไม่ได้

ทอดทิ้งคนในท้องถิ่น ยังมีหนังสือจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ให้ช่วยดูแลสมาชิก หากสบายดีจะลงเยี่ยม สมเด็จพระเทพฯ ดูแลต่อจากพระราชินี...เป็นความภาคภูมิใจและขวัญกำลังใจ” ครูศิลปินอาชีพ (แหมะนะ บินบือราเฮ็ง) ได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า การจักสานกระจูดต้องทำทุกวัน หากมีการไปสอนเป็นวิทยากรจะได้อะไรตอบแทนวันละพันบาท สอนจักสานรูปแบบและลวดลายง่ายๆ สอนประมาณห้าวัน เช่น เส้นลายสอง ขมุกขมูม กระเป่า เป็นต้น ศิลปหัตถกรรมกระจูดไม่ค่อยใช้อุปกรณ์ อาจมีใช้เครื่องรีดเส้นตอกบ้าง โดยมีโรงสีรีดเส้นตอกอย่างเดียว ดัดแปลงจากเครื่องสีข้าว เมื่อถามต่อการจัดการรายรับรายจ่าย พบว่า ชุมชนไม่มีกองทุนหมู่บ้าน สมัยก่อนมีแต่ปัจจุบันไม่มีเพราะคนที่กู้ยืมไปไม่ใช้หนี้ สมาชิกชุมชนจึงดูแลรายได้ของตัวเอง ทั้งนี้ ด้านการผลิตเพื่อจำหน่าย ครูศิลปินอาชีพ กล่าวว่า “...สมัยนี้ราคาความปราณีตมีปัญหาหายไปเพราะมุ่งทำแต่ของที่ขายได้เพียงเท่านั้น...”

2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง

2.1. ความเป็นมาของการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

ประวัติภูมิปัญญาการจักสานหัตถกรรมกระจูด พบว่า ชาวบ้านในชุมชนเริ่มนำพืชกระจูดมาจักสานกระสอบกระจูด เพื่อนำไปแลกกับของและจำหน่ายให้กับคนนอกชุมชน ต่อมาได้พัฒนานำพืชกระจูดมาสานเป็นภาชนะเครื่องใช้ในครัวเรือนประเภทต่างๆ เช่น ภาชนะที่มีลักษณะคล้ายตะแกรงเพื่อใช้สำหรับกรองกะทิ จักสานเป็นภาชนะคล้ายกระบุงเพื่อใช้สำหรับใส่ข้าวสุกและใส่ข้าวสารในปริมาณน้อยๆ เพื่อใช้ในพิธีตั้งข้าวสาร ซึ่งเป็นพิธีกรรมทางศาสนาปีละครั้งของชาวมุสลิมที่ต้องทำทุกคนในช่วงเดือนถือศีลอด มีชื่อเรียกเป็นทางการว่า ซากาต นอกจากนี้ ยังมีการนำพืชกระจูดมาจักสานเป็นเสื่อเพื่อใช้สำหรับปูนั่ง ปูนอนและบริจาคให้กับมัสยิด เพื่อใช้สำหรับการประกอบพิธีละหมาด การจักสานพืชกระจูดเพื่อจำหน่ายของชาวบ้านในชุมชนสมัยอดีตเป็นเพียงอาชีพเสริมในครอบครัว จากนั้น ในปี พ.ศ. 2516 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จ ณ มัสยิดบ้านทอน เพื่อเยี่ยมราษฎรชาวตำบลโคกเคียนและพื้นที่ใกล้เคียง ทรงทอดพระเนตรเห็นเสื่อกระจูดที่ชาวบ้านใช้ปูรับเสด็จในมัสยิด ซึ่งมีนางลีเมาะ เจ๊ะเต๊ะ จักสานเสื่อกระจูดที่มีทุกลวดลายในผืนนำไปถวาย พระองค์ทรงสนพระทัยและมีพระราชประสงค์ให้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมกระจูดให้คงอยู่ รวมทั้งส่งเสริมให้ราษฎรมีรายได้เพิ่มขึ้น โปรดให้มีการตั้งกลุ่มกระจูดขึ้นในชุมชน โดยมีวิทยาลัยชุมชนนราธิวาสมีหน้าที่เข้ามาช่วยพัฒนา ส่งเสริมและสนับสนุนด้านการถ่ายทอดความรู้งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านกระจูดให้กับชาวบ้าน ในการเรียนรู้การผลิตรูปแบบผลิตภัณฑ์และลวดลายแบบใหม่ การบริหารจัดการและการจัดจำหน่าย พัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนระยะสั้นให้ชาวบ้านในชุมชน และพัฒนาภูมิปัญญางานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านกระจูดอย่างเป็นระบบ

ครูศิลปาชีพ ได้ให้สัมภาษณ์ถึงการสร้างลายประดิษฐ์ ว่าเป็นความสามารถเฉพาะบุคคล ทำตามความชำนาญ ลายแม่น้ำลายตายตัวหรือลายภูมิปัญญาจักสานผัดสักเส้นไม่ได้ มีลายโบราณ ลายประดิษฐ์สามารถดัดแปลงได้หากเกิดการสานผัดสามารถผันสดจักสานต่อลายไปได้

ภาพที่ 37 ลวดลายประดิษฐ์ในงานศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดบ้านทอน

ในฤดูฝนจะนำดอกไปไว้จักสานที่บ้าน เส้นยาวสามสี่เมตรเส้นใหญ่หายาก เส้นเท่ากัน สม่่าเสมอ ต้องเลือกเส้นเก่ง ลิเมาะอายุเกือบห้าสิบปีเรียนกับแม่ที่ทำงานภูมิปัญญาเป็นไทยพุทธอยู่ ตากใบทำจักสานสวย พัทธินทร์สอนที่วัดพระพุทธ อำเภอดากใบ จากนั้นจะไปรับหัตถกรรมที่กลุ่มกระจูดบ้านวันพระพุทธ เป็นเครือข่ายจากการสอนจักสานกระจูด พัทธินทร์เล่าว่า เดิมตนเองเป็นคนละแวง ไม่เคยทำหัตถกรรมจักสานกระจูดมาก่อน ที่อำเภอละแวงไม่มีกระจูด พอย้ายมาบ้านทอนในปี พ.ศ. 2525 ก็ทำกระจูดเป็นงานหลัก สามีทำเสื่อลายสองง่าย ๆ ส่วนตนเองเริ่มฝึกจากลายสองลายแม่น้ำ ในอดีตมีคนมารับซื้อไปขายตลาดนัด ต่อมาไปดูคนอื่นทำลายง่าย ๆ แล้วมาหัดทำเอง เอาเสื่อเก่ามาแกะลายฝึกทำ ครูที่สอนชื่ออามิเนา สาและ ต่อมาทำเสื่อส่งประกวด พอได้รางวัลก็ได้เป็นครูศิลปาชีพ รวมกลุ่มวัดพระพุทธและที่บ้านทอนศิลปาชีพ การรวมกลุ่มทำให้ได้ทำถวายและส่งประกวด ได้รางวัลสามปีซ้อน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 ถึง พ.ศ. 2540 ผลิตภัณฑ์ที่ส่งประกวด ได้แก่ ของกระจูดขนาดสิบสองคูณสิบ และเสื่อ จากนั้นได้เป็นครูศิลปาชีพแล้วจึงรวมกลุ่มในชุมชน เอาผลิตภัณฑ์ส่งสวนจิตรลดาทุกเดือน อุทสาหกรรมส่งวิทยากรมาส่งเสริมการออกแบบ การส่งสวนจิตรพิจารณาราคาตามคุณภาพ ติราคาส่งสวนจิตร เขาจะส่งเงินเข้าบัญชีกลางของเหล่ากาชาด ธนาคารไทยพาณิชย์ นำเงินส่งต่อสมาชิก หากสมาชิกต้องการเงินก่อน จะลงบัญชีไว้ โดยเงินสำรองกลุ่มให้สมาชิกไปก่อน สมาชิกปัจจุบันน้อยลง เพราะสมัยก่อนมีแต่ได้กับได้จากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชคนที่เก่งจะได้เข้าตำหนักได้เงินพิเศษ ปีห้าศูนย์เกิดเหตุไม่สงบคนน้อยลง ปัจจุบันเหลือสิบห้าคนอายุเฉลี่ยสามสิบห้าปีขึ้นไปทำกระจูดเป็นงานหลัก วยรุ่นหน้อยผันไปทำผ้าฮิยาบ ก่อนปี พ.ศ. 2550 ไปสอนที่ระแวงให้รู้วิธีจักสานลายสอง เพราะแถวนั้นมีวัดตฤติบเตยปาหนันอยู่ กระจูดมีที่อำเภอดากใบและบาเจาะ รายได้จากจักสานไม่เกี่ยวข้องกับกองทุน เพราะรายได้สมาชิกไม่สม่าเสมอ ปัญหาหลัก ๆ คือปัญหาสุขภาพ ปัญหาครอบครัวดูแล

บุตรหลาน เพราะอายุเยอะ การขายไม่มีปัญหาเพราะผลิตเพื่อส่งสวนจิตรลดาเป็นหลัก ร่วมกับการออกร้านแสดงงานโอท็อปกับกรมพัฒนาชุมชน ส่วนใหญ่จะไปงานที่ไม่เก็บค่าพื้นที่ในการจัดแสดงสินค้า พาณิชย์จังหวัดเคยชวนไปกัวลาลัมเปอร์ แต่ไม่ไปเพราะค่าภาษีแพง เคยไปกับพัฒนาชุมชนที่โกตาบารู กรมออกให้หมดไม่เสียค่าอะไร จังหวัดร่วมกับผู้ว่ามีคนรับส่ง เสียแค่ค่าโรงแรมค่ากินอยู่ หน่วยงานรัฐติดต่อให้ กงสุลโกตาบารูเชิญไปแสดง ทำบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ด้วย เป็นที่เดียวของชุมชนด้านหัตถกรรมจักสาน ด้วยทุกคนทำได้ที่บ้าน มีนักเรียนมาเรียนรู้ให้สมาชิกมาจักสานให้คณะดู ศูนย์ขายปลีกบ้าง ส่วนใหญ่จะทำตามสั่งซื้อ พัฒนาจากลายธรรมดาเป็นลายปัจจุบัน มีบจากรัฐจัดสอนให้สมาชิกมีคนสมัครสี่สิบคนมีพื้นฐานจักสาน แต่เพื่อยกระดับฝีมือแปรรูปผลิตภัณฑ์ ตกแต่งผลิตภัณฑ์ ไปเรียนจากวิทยากรชะอวดมาสอนห้าวัน ได้รับคำแนะนำจากยู้งในการออกแบบผลิตภัณฑ์ มีเครือข่าย แต่พี่ลุงชายถูก ยกเว้นของยู้งที่ขายมีราคา ได้รับคำแนะนำส่งออกแต่มีขั้นตอนยุ่งยาก ไม่ได้ห้าดาวคงเป็นเพราะรูปแบบ เจ้าหน้าที่ไม่ได้แจงเหตุไม่ได้ห้าดาว แต่ความจริงดาวไม่จำเป็นเพราะลูกค้าสนใจที่สินค้า งานพื้นบ้านเน้นของที่ใช้ประโยชน์ได้ เช่น จักสานกระสอบใส่ผ้า ทำตะกร้าเล็กช่วงปีใหม่ วางแผนร่วมกับสมาชิกกลุ่มออกความคิดเห็นในการผลิตเพื่อนำไปจำหน่ายในแต่ละช่วง ประชุมอาทิตย์หรือสองอาทิตย์ครั้ง ไม่ได้ประชุมเป็นทางการแต่เรียกมานั่งทานข้าว แจกคำสั่งซื้อจากบริษัทจะเป็นที่ถูใจของสมาชิกเพราะขายแล้วได้เงินทันที “ทำวันนี้จนวันสุดท้ายที่จะขึ้นรถไฟไปกรุงเทพฯ บางคนเล่นแชร์เอาเงินไปเล่นแชร์” สมาชิกสืบทอดว่าคนทำกระจูดเป็นงานหลัก บางคนทำไม่เป็นแต่สานตามแม่ก็ทำได้ ลูกสาวทำได้อย่างง่ายๆ อย่ายลายแม่น้ำ ลายดอกพิกุล ลายลูกแก้ว อาศัยนั่งดูนั่งแกะลาย เครื่องมือที่ใช้ทุนแรงมีจักร เครื่องรีด สีย้อมเยอรมันสำหรับย้อมมกย้อมเตย โดยเฉพาะ เมื่อก่อนมีสีธรรมชาติจากเปลือกไม้ดูงานที่สุราษฎร์ธานี พบว่าย้อมเส้นกระจูดสีดี แต่ชุมชนบ้านทอนไม่มีวัตถุดิบการย้อม ลูกค้าชอบสีธรรมชาติ เพราะปลอดภัยจากสารเคมี การใช้ต้องป้องกันตัวเองมีมาสก์ มีถุงมือป้องกัน อุตุสหกรณ์จังหวัดแนะนำให้ทำบ่อน้ำทิ้ง ทำบ่อเองทิ้งลงบ่อพื้นทราย ไม่มีผลกระทบ เศษเหลือนำไปเผาเอาใส่ต้นมะพร้าว กังวลต่อไปว่าลายภูมิปัญญาจะสูญหายไป เพราะคนรุ่นใหม่ไม่สนใจ คนคิดลายประดิษฐ์จะไม่บอกคนทั่วไป ไม่ให้คนนอกู้การขึ้นลายประดิษฐ์ ในหมู่บ้านเป็นเครือญาติกัน แต่รุ่นใหม่เริ่มห่างกันบ้าง ครูศิลปะซึ่งนับเป็นปราชญ์ชาวบ้านมีเก้าคน บ้านทอนมีหกคน ส่วนใหญ่เป็นญาติเป็นเพื่อนกัน ไปมาหาสู่ส่วนเหลือกัน ทำอะไรไม่ได้ก็มาช่วยกัน ต้องทำบัญชีส่งสวนจิตร ใครเรียนกับครูคนไหนก็ส่งที่ครูคนนั้น หากไม่มีมีโดนตำหนิบ้าง มีคนในสวนจิตรตรวจเช็คผลิตภัณฑ์จักสานกระจูด ประธานเหล่ากาชาดเป็นคนลงบัญชี

การสืบทอดภูมิปัญญาการจักสานกระจูด จากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตรายหนึ่งเล่าว่า “...แม่เครือใหญ่(ครูศิลปะพี่รุ่นแรก) แตกหน่อออกมาเป็นครูรุ่นสุดท้าย ภายหลังพระราชินีไม่เสด็จ ก็มีหลายคนวางมือเพราะหมดกำลัง หันไม่ทำสินค้าได้ค่าแรงวันต่อวัน ในขณะที่ทำกับสวนจิตรได้เงินเป็นก้อนแต่ต้องรอเวลา...” การจักสานกลุ่มฝีมือแรงงานในวิถีการสอนแบบปฏิบัติให้ดู แบ่งเตรียมเส้นตอกไว้ให้ ไม่มีเอกสารประกอบการสอน เรียนรู้แบบปฏิบัติจริง เรียนรู้จากพื้นฐาน เพราะลายยากๆ จำพวกลายประดิษฐ์ต้องใช้ทักษะและประสบการณ์ การพัฒนางานมีฝีมือแรงงานจังหวัด เป็นหน่วยงานพาไปดูงานบ้าง เมื่อไปเห็นลวดลายจากถิ่นอื่น ก็นำลายมาแกะแบบ ดูงานคนอื่นแล้วมาดัดแปลง ย่อขยายลายไม่ให้เหมือนของคนอื่น พลิกแพลงย้อมสีให้ดี ทำงานให้มีคุณภาพ มีความตั้งใจความซื่อสัตย์ทำงานด้วยความตั้งใจ สมาชิกกลุ่มผู้ผลิต เล่าว่า “...ไปดูงานแล้วแอบถ่ายภาพมาดัดแปลง เจอลาย

สวยๆ ถ่ายภาพมาสักดอกก็เอามาแกะลาย ย่อส่วนดัดแปลง เอาความคิดเขามาดัดแปลง พอเอาไปขายก็ไม่เหมือนเขาแล้ว” ส่วนการผลิตศิลปหัตถกรรมนั้น หัวหน้ากลุ่มจะทำการย้อมเส้นเอง ทำเองหมดเนื่องจากหากให้สมาชิกมาช่วยบางครั้งพูดคุยกันมาก ทำงานไม่เดินหน้าจนสำเร็จ เพราะไม่ตั้งใจ” มีมือขวาช่วยจัดแจง ต้องทำงานให้ตีมีความตั้งใจ บางอย่างแกนนำทำเอง เพราะงานจะได้เรียบร้อย การจัดจำหน่าย ครูศิลปาชีพ เล่าว่าถ้าไม่ได้ขายงานโอท็อป (OTOP) ก็ส่งเข้าสวนจิตร การทำแบบจะอาศัยประสบการณ์ ทำผลิตภัณฑ์หลายแบบให้มีความหลากหลาย เมื่อต้องออกงานแสดงสินค้า จะทำการจัดเตรียมของไปขายให้หลากหลาย ทุกอย่างตั้งแต่เส้นใช้ในชุมชน มีที่เอามาจากข้างนอกคือพวกประกอบ เส้นที่ไม่ค่อยสวยมากเอาไปสานเสื่อ เอาไปให้คนแก่สานเสื่อปกติเป็นแผ่นๆ สมาชิกจะต้องทำลายได้แปรรูปได้ ชาวบ้านแปรรูปไปเป็นแต่ทำเป็นเสื่อแผ่นได้ กลุ่มจะเอามาประกอบ การดึงเส้นต้องประณีต แนะนำแล้วแต่ทำไม่ได้ให้เรียนร้อย หากชาวบ้านไม่มีกระจูดทำก็รับงานจากกลุ่มไปสาน หน้าฝนเสื่อราคาถูก ด้านการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดจากบทสัมภาษณ์ของสมาชิกชุมชนรายหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์ว่า “...คนมีฐานะดีมีลูกมีเงินเดือนจะไม่นั่งทำงานจักสาน มีคนอนุรักษ์บ้างแต่น้อย ช่วงหน้าฝนกระจูดหาได้น้อย ก็ต้องดิ้นรนหาวัตถุดิบเส้นกระจูดเอง” นับว่าเป็นการวิเคราะห์ชุมชนและตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันคือการทำลายและการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อการดำรงชีพ รวมถึงการคาดการณ์ในปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคต นั่นคือการขาดคนสืบทอดและอนุรักษ์ภูมิปัญญา

2.2. การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส มีกระบวนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน ในอดีตมีลักษณะการเรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น โดยผสมผสานอยู่ในวิถีการดำเนินชีวิต การเรียนรู้เป็นไปแบบครูพักลักจำ การเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถในการพัฒนารูปแบบและคุณภาพผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ เริ่มเมื่อมีการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก ที่ชี้ให้ชุมชนเป็นถึงศักยภาพของตนเองในการผลิตศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือศูนย์ศิลปาชีพ ที่มีการจัดให้มีการประกวดผลงานการจักสานหัตถกรรมกระจูด เพื่อคัดเลือกผู้ฝีมือให้เป็นครูศิลปาชีพ มีหน้าที่เป็นแกนนำในการถ่ายทอดความรู้ในการผลิตศิลปหัตถกรรมที่มีความประณีตและคุณภาพ ทั้งนี้การส่งเสริมให้ชุมชนผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายและสร้างอาชีพ เนื่องจากอดีต กลุ่มสตรีมุสลิมจะมีหน้าที่ดูแลบ้าน มีช่วงเวลาว่างระหว่างวันที่สามารถเพิ่มช่องทางการหารายได้เสริมให้ครอบครัว อย่างไรก็ตามเมื่อผลิตภัณฑ์ของชุมชนบ้านทอนเป็นที่ยอมรับมากขึ้นจากการนำสินค้าออกสู่ตลาด และการพัฒนาฝีมือของคนในชุมชน การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดในปัจจุบัน จึงถือเป็นอาชีพหลักในการสร้างรายได้ให้คนในชุมชนอีกอาชีพหนึ่ง

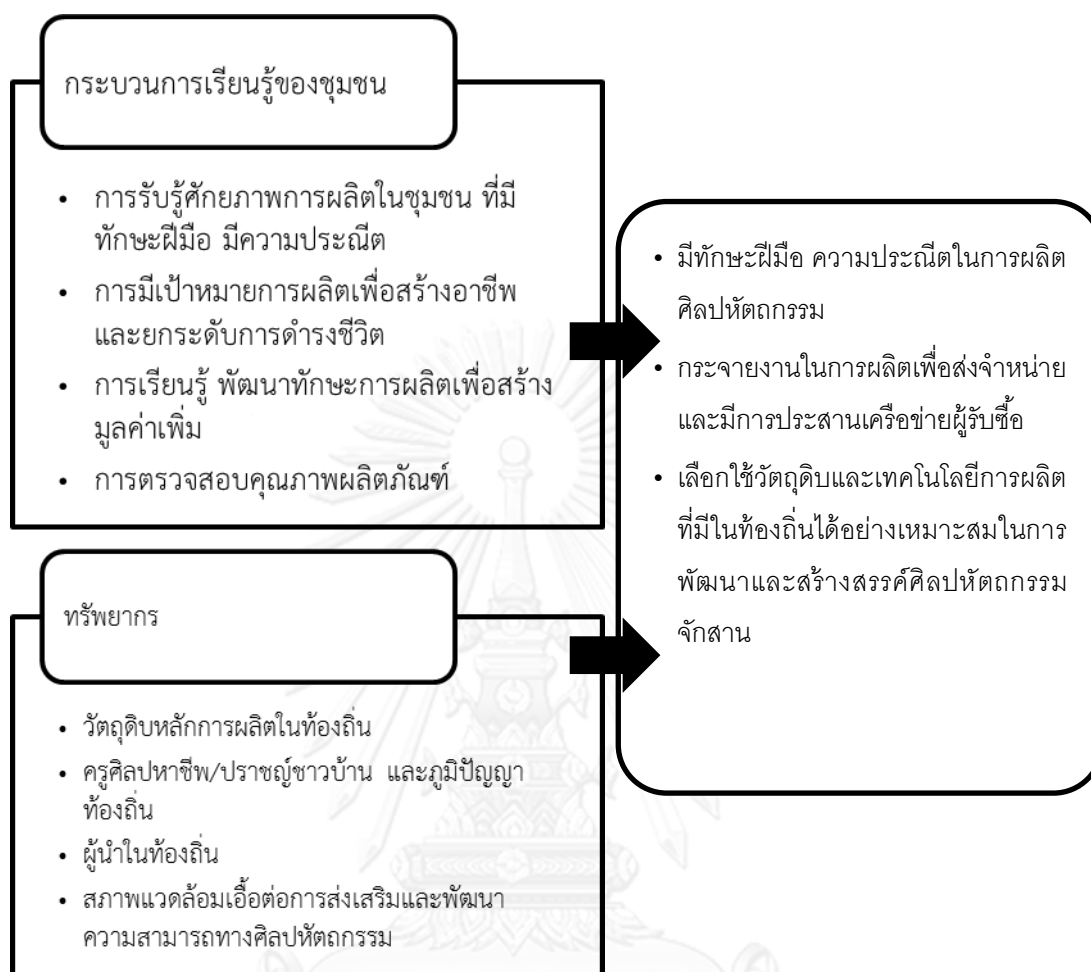
กระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชนบ้านทอน จึงเริ่มจากการรับรู้ศักยภาพของตนในเรื่องทักษะ ฝีมือที่มีความประณีต การผลิตมีเป้าหมายเพื่อสร้างอาชีพและยกระดับการดำรงชีวิต การปฏิบัติเพื่อพัฒนาความสามารถมีลักษณะการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ โดยเน้นความประณีตสวยงามในการจักสาน รูปแบบผลิตภัณฑ์ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก

แม้กระทั่งการใช้สี ก็ยังคงใช้สีส้นที่มีความเป็นธรรมชาติ การตรวจสอบการปฏิบัติของชุมชนบ้านทอนพบว่า ลูกค้าสำคัญของชุมชน คือหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือศูนย์ศิลปาชีพ ที่มีการตรวจคัดกรองความเรียบร้อยของชิ้นงาน โดยดูจากความประณีตเรียบร้อยในการเลือกเส้นตอกและการจักสาน ทั้งนี้ จากประสบการณ์ของกลุ่มผู้ผลิตทำให้มีความชำนาญในการตรวจสอบผลิตภัณฑ์เช่นเดียวกัน

2.3. ทรัพยากรในการผลิตและการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชน

ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น พบว่า ชุมชนบ้านทอนมีการเลือกใช้วัตถุดิบหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรม คือ ต้นกระจูด ที่หาได้ในท้องถิ่นบริเวณพุ่มบาเจาะและบริเวณศูนย์ราชการ เป็นทรัพยากรที่เป็นทุนทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีอยู่ในท้องถิ่นและมีเพียงพอต่อการผลิตในชุมชน นอกจากนี้ ชุมชนนำความรู้ภูมิปัญญาและทักษะมาใช้ในการสร้างสรรค์ ออกแบบศิลปหัตถกรรมจักสานในชุมชน มีการถ่ายทอดความรู้โดยครูศิลปาชีพหรือปราชญ์ชาวบ้าน ในอดีต โครงการศูนย์ศิลปาชีพฯ ได้วางรากฐานในการคัดเลือกปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีความสามารถให้เป็นครูศิลปาชีพ มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทักษะฝีมือให้แก่สมาชิกชุมชนที่มีความสนใจ ภายหลังจึงมีการรวมกลุ่ม โดยผู้นำกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาฝีมือสมาชิก อีกทั้ง นำศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดส่งจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ตรงตามเป้าหมายการส่งเสริมอาชีพชุมชน และเป็นการยกระดับการดำรงชีพของคนในชุมชนเป็นอย่างดี

ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น พบว่า ชุมชนนำความรู้และทักษะมาใช้ในการสร้างสรรค์ ออกแบบศิลปหัตถกรรมจักสานในชุมชน โดยถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนด้วยรูปแบบมุขปาฐะและการให้สมาชิกในชุมชนได้ลงมือปฏิบัติจริง และมีการถ่ายทอดความรู้สู่ภายนอกชุมชนโดยการเป็นวิทยากรให้กับกลุ่มผู้สนใจอื่นๆ ในอดีต โครงการศูนย์ศิลปาชีพฯ ได้วางรากฐานในการคัดเลือกปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีความสามารถให้เป็นครูศิลปาชีพ มีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทักษะฝีมือให้แก่สมาชิกชุมชนที่มีความสนใจ ภายหลังจึงมีการรวมกลุ่ม โดยผู้นำกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรม มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาฝีมือสมาชิก และนำผลิตภัณฑ์ออกจำหน่ายสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน จากการสัมภาษณ์พบปัญหาขาดแรงจูงใจ ขวัญกำลังใจในการผลิตหัตถกรรม ภายหลังจากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระพลาณามัยไม่สมบูรณ์ จากเดิมที่เคยเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมและจัดประกวด พระราชทานรางวัลเป็นขวัญกำลังใจแก่สมาชิกชุมชนที่มีผลงานดีเด่น ถือเป็นสร้างแรงจูงใจสำคัญ ภายหลังชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อหารายได้วันต่อวัน ทั้งนี้ การเรียนรู้ด้านกระจูดในชุมชนยังคงมีต่อเนื่อง โดยมีปราชญ์ชาวบ้านด้านหัตถกรรมกระจูด ซึ่งมีฐานะเป็นครูศิลปาชีพ ได้ถ่ายทอดความรู้แก่สมาชิกในชุมชนที่สนใจทั้งในชุมชนโดยการรวมกลุ่มผลิตเพื่อจำหน่าย และเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้สู่ภายนอกชุมชน ให้หน่วยงานและสถานศึกษา เช่น กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน วิทยาลัยสารพัดช่าง เป็นต้น

ภาพที่ 38 รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส

กระจุกคล้ายคลึงกัน นั่นคือ มีการเรียนรู้ตามธรรมชาติ อาศัยการลอกเลียนแบบวิธีการจักสาน ลวดลายและรูปแบบ โดยอาศัยครูพักลักจำ เนื่องจากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน การถ่ายทอดความรู้เป็นแบบมุขปาฐะและการลงมือปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง จุดเปลี่ยนของการเรียนรู้ชุมชนทั้งสาม แห่ง เริ่มจากการเปิดประสบการณ์เรียนรู้จากสังคมภายนอก รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงาน ภาครัฐในการพัฒนาชุมชนและส่งเสริมอาชีพ อีกทั้งอนุรักษ์สืบสานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ เป้าหมายการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านรำหมาดมีการ เปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้เมื่อเริ่มมีการจัดการท่องเที่ยวและการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่าย บุคคลภายนอก ด้วยคุณสมบัติของวัสดุที่ใช้งานคือเตยปาหนัน ทำให้ผลิตภัณฑ์มีเอกลักษณ์ในการผลิต ที่สอดคล้องกับความต้องการและประโยชน์ใช้สอยของผู้ซื้อ โดยเตยปาหนันมีคุณลักษณะของเส้นตอก ที่นิ่มนวล มีลวดลายจักสานและความประณีตในการผลิต ทำให้สินค้าเป็นที่ต้องการของตลาด ภายหลังจึงมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงเป็นรูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่ ตอบสนองวิถีชีวิตตามยุคสมัย เช่น การพัฒนาหมวกเหลี่ยมสำหรับใส่ยาเส้นหรือของกระจุกกระจิกให้มี รูปแบบและขนาดเหมาะสมกับการใช้ใส่نامบัตร เป็นต้น ในปัจจุบันการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจัก สานเตยปาหนัน มีแนวโน้มการขาดช่วงผู้สืบทอด เนื่องจากคนรุ่นใหม่ในชุมชนมีวิถีชีวิตและทัศนคติ ในการดำรงชีพเปลี่ยนไป อีกทั้งโอกาสทางการศึกษาและประกอบอาชีพในชุมชนที่มีหลากหลาย ส่งผลให้การประกอบอาชีพจักสานเตยปาหนัน เป็นเพียงอาชีพเสริมรายได้โดยเฉพาะของผู้สูงอายุ ดังนั้น จากการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พบรายงานที่เกี่ยวข้องกับ ศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน ดังนี้ ชุมชนมีจุดแข็ง โดยมีผู้นำชุมชนที่เห็นความสำคัญและ สนับสนุนศิลปหัตถกรรม มีปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจักสาน มีวัตถุดิบเป็น ทรัพยากรหาได้ในท้องถิ่น มีกองทุนกลุ่มจักสานเตยปาหนัน จุดอ่อน เยาวชนรุ่นใหม่ขาดการสืบทอด ภูมิปัญญา โอกาสของชุมชน เป็นแหล่งท่องเที่ยว สามารถผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายแก่ นักท่องเที่ยวได้ ข้อจำกัดของชุมชน ขาดช่วงผู้สืบทอดศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ในขณะที่ชุมชนบ้านรำหมาดมีการผลิตศิลปหัตถกรรมมุ่งเน้นการอนุรักษ์และการจำหน่าย เป็นอาชีพเสริม ชุมชนทะเลน้อย กลับมีการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุก โดยถือเป็นหนึ่งใน อาชีพหลักคู่กับการทำประมง ซึ่งอาชีพสร้างรายได้ในการดำรงชีพของคนในชุมชนมานาน สถานการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเช่นเดียวกับชุมชนบ้านทอน เนื่องจากสภาพภูมิประเทศและวิถีชีวิตพื้น้อง ไทยมุสลิมของชุมชนนับจากอดีต ผู้ชายจะเป็นคนออกไปทำงานภายนอก เช่น การทำประมง ทำสวน เป็นต้น ในขณะที่ผู้หญิงเป็นแม่บ้านดูแลลูกและครัวเรือน การผลิตศิลปหัตถกรรมจึงผสมผสานกับการ ดำเนินชีวิตประจำวัน กระทั่งได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ศิลปาชีพให้มีการนำผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย กระทั่งเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับในการผลิตที่ประณีตสวยงาม กระทั่งกลายเป็นอีกหนึ่งอาชีพ หลักของคนในชุมชนบ้านทอนเช่นเดียวกัน

แม้ชุมชนผู้ผลิตกระจุกจะมียึดอาชีพหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจุก แต่มี ความแตกต่างระหว่างชุมชนทะเลน้อยกับชุมชนบ้านทอน คือ ชุมชนทะเลน้อยจะทำการผลิตและหา ตลาดจำหน่ายเอง มีหน่วยงานภาครัฐเปิดโอกาสในการแสดงและจัดจำหน่ายสินค้าบ้าง ในขณะที่ชุมชน บ้านทอนมีจุดเริ่มต้นในการผลิตเพื่อส่งศูนย์ศิลปาชีพ ซึ่งเป็นการสร้างอาชีพเพื่อยกระดับการดำรงชีวิต ของประชาชนให้ดีขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการจัดจำหน่ายร่วมกับการจัดแสดงงานโดยการสนับสนุนจาก

ภาครัฐ อุปสรรคอย่างหนึ่งของชุมชนบ้านทอนในการติดต่อค้าขายผลิตภัณฑ์โดยตรง ส่วนหนึ่งมาจากการใช้ภาษามลายูในวิถีชีวิต ทั้งนี้ สถานการณ์ดังกล่าวมีแนวโน้มดีขึ้น เมื่อชุมชนมีการติดต่อกับท้องถิ่นอื่นและมีการส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนในสถานศึกษาที่ได้ใช้ภาษาไทยกลาง ทำให้การประสานงานเพื่อการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดมีความคล่องตัวมากขึ้น

จากเหตุผลการดำรงชีพด้วยศิลปหัตถกรรมกระจูด ทั้งเพื่อการใช้สอยในชีวิตและการผลิตเพื่อจำหน่ายเป็นอาชีพหลัก ชุมชนทะเลน้อยจึงมีความเข้าใจสภาพการผลิตและการพัฒนาเพื่อจำหน่ายจากประสบการณ์ตรงที่ได้พบเห็นและเผชิญสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการแข่งขันด้านการตลาด เนื่องจากชุมชนมีการผลิตหัตถกรรมกระจูดแทบทุกหลังคาเรือน รวมถึงคู่ค้าในพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ตำบลควนเคร็ง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนด้านวัตถุดิบการผลิตและอุปสรรคในการจำหน่ายทั้งสิ้น อีกทั้งส่งผลให้การออกแบบผลิตภัณฑ์จักสานมีรูปแบบหลากหลายสร้างสรรค์เพิ่มเติมด้วยวัสดุแปลกใหม่ เช่น ไม้ โลหะ หรือผ้า เป็นต้น โดยการสังเกตรูปแบบจากผลิตภัณฑ์ชนิดอื่นที่นำเข้ามาขายในแหล่งท่องเที่ยวชุมชน เช่น กระจเปลาจากภาคเหนือ การผสมวัสดุที่มีความแตกต่างในชิ้นงานกระจูด เป็นต้น ทั้งนี้ ชุมชนบ้านทอน จากเดิมประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก การผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน เป็นการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนและแลกเปลี่ยนจัดจำหน่ายกับพื้นที่ใกล้เคียง ภายหลังหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ศูนย์ศิลปาชีพ กรมการพัฒนาชุมชน มีบทบาทเบื้องต้นในการชี้ให้เห็นศักยภาพในการผลิตศิลปหัตถกรรมของชุมชน จึงพัฒนาสินค้าและหาช่องทางการจำหน่ายขยายกว้างขึ้น หากแต่เป็นการผลิตโดยมีลูกค้าที่แน่นอนคือศูนย์ศิลปาชีพ ชุมชนบ้านทอนจึงเน้นการผลิตที่มีความประณีต จักสานเส้นตอกสวยงาม แต่ไม่เน้นการออกแบบตัวผลิตภัณฑ์ที่หวือหวาเช่นผลิตภัณฑ์จากชุมชนทะเลน้อย

ทรัพยากรสนับสนุนการผลิตและการเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมพบว่า ชุมชนบ้านรำหามาตมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน โดยมีปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น มีผู้นำชุมชนที่สนับสนุน ส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าศิลปหัตถกรรมในชุมชน มีการประสานกับโรงเรียนให้มีการจัดกิจกรรมชุมชนจักสานเตยปาหนันเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาทักษะการผลิตศิลปหัตถกรรมให้แก่เด็กรุ่นใหม่ ส่งเสริมชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวจำหน่ายผลิตภัณฑ์และพัฒนาเป็นศูนย์เรียนรู้ให้ศึกษาดูงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น สมาชิกในชุมชนคนรุ่นใหม่มีความสนใจในงานศิลปหัตถกรรมจักสานและเห็นช่องทางในการประกอบอาชีพหารายได้ มีคนภายนอกเข้าสู่ชุมชนเพื่อศึกษาดูงานโครงการแหล่งเรียนรู้เตยปาหนันสำหรับตามเป้าหมายทั้งนักท่องเที่ยวและผู้สนใจทั่วไป ทั้งนี้ ชุมชนทะเลน้อยมีทรัพยากรสนับสนุนการผลิตและการเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฝังรากในวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน คนรุ่นใหม่พบเห็นวิถีชีวิตและวิถีปฏิบัติในการจักสานมาตั้งแต่แบเบาะ ทำให้สามารถลงมือปฏิบัติงานจักสานเล็กๆ น้อยๆ ได้ มีต้นทุนทักษะฝีมือในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานได้ นอกจากนี้ ผู้ผลิตในชุมชนยังเข้าใจเรื่องการค้าการตลาด กำไรขาดทุน โดยเลือกใช้วัตถุดิบการผลิตงานศิลปหัตถกรรมที่มีในท้องถิ่น เป็นการลดต้นทุนการผลิตได้ส่วนหนึ่ง การใช้ฝีมือแรงงานในท้องถิ่นเป็นการเพิ่มรายได้หมุนเวียนในชุมชนอีกส่วนหนึ่ง แม้ว่าผู้นำเป็นทางการจะมีบทบาทไม่เด่นชัดนักในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชนทะเลน้อย เนื่องจากการ

จักสานกลมกลืนไปกับวิถีชีวิต การปฏิบัติหน้าที่เพื่อส่งเสริมและพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมจึงเป็นหน้าที่ของผู้นำตามธรรมชาติ เช่น หัวหน้ากลุ่มผู้ผลิต หรือผู้มีความรู้ความชำนาญในการออกแบบ แปรรูป รวมถึงผู้ที่มีความสามารถในการประสานหน่วยงาน ชุมชนบ้านทอน มีทรัพยากรสนับสนุนการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และปราชญ์ชาวบ้าน ที่เป็นครูศิลปะอาชีพในการถ่ายทอดและฝึกทักษะการจักสาน แม้ในปัจจุบันชาวบ้านขาดแรงจูงใจในการผลิตศิลปหัตถกรรม และการหาตลาดจัดจำหน่ายสินค้า โดยหันไปประกอบอาชีพอื่น หากแต่การเรียนรู้เพื่อฝึกทักษะตามความสนใจจากกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมในชุมชน ยังคงมีการรวมกลุ่มเพื่อศึกษาดูงานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นอื่น จัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ศิลปหัตถกรรมจักสาน กระจัดในชุมชน เพื่อรวมกลุ่มถ่ายทอดความรู้และปรึกษาหารือในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมส่งจำหน่ายภายนอกชุมชน ชุมชนเพิ่มช่องทางกระจายสินค้าผลิตภัณฑ์ของชุมชน พัฒนาและออกแบบการผลิตสินค้าตามความต้องการของผู้ซื้อให้ตรงช่วงเวลาสำคัญตลอดทั้งปี เช่น ผลิตกระสอบขนาด เล็กเพื่อจำหน่ายเป็นบรรจุภัณฑ์ของข้าวไร่ในเทศกาลปีใหม่ เป็นต้น ผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน เฝ้ารอการแข่งขันทางการค้าผลิตภัณฑ์จักสานทั้งภายในและภายนอกชุมชน เรียนรู้จากการปฏิบัติและเพิ่มเติมประสบการณ์ด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์ ในการพัฒนางาน อีกทั้งประสานวิทยากรถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการพบเห็นและศึกษาดูงานต้นแบบศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นอื่น คนรุ่นใหม่เข้าศึกษาในสถาบันที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาทักษะความสามารถ เพื่อการสร้างสรรค์และออกแบบผลิตภัณฑ์โดยตรง ด้านกลุ่มผู้ผลิตมีการคัดเลือกและชักชวนคนรุ่นใหม่เข้าร่วมกลุ่มเพื่อฝึกฝนทักษะและประสบการณ์ในการผลิตเพื่อจัดจำหน่ายจริง พัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีการประยุกต์รูปแบบให้มีความแปลกตา เป็นทั้งของใช้และสินค้าเพื่อการตกแต่ง มีการนำวัสดุอื่นนอกเหนือจาก กระดาษมาประกอบ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและความแปลกใหม่

ตอนที่ 2 ผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

การนำเสนอร่างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน แก่ที่ประชุมการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เกี่ยวข้องทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ด้านการจัดการศึกษา และ ด้านการพัฒนาชุมชน เพื่อยืนยันรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้พัฒนาขึ้นจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม โดยมีประเด็นที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม ได้แก่ 1) ขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริม ความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน 2) องค์ประกอบการเรียนรู้ เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของ ชุมชน 3) ปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ผลจากการสนทนากลุ่ม ผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าร่วมประชุมการสนทนากลุ่มเสนอแนะเพื่อนำไป พัฒนาร่างรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน โดยสรุปในประเด็นต่อไปนี้

1. ควรเสนอผลการวิเคราะห์ในรูปแบบการพรรณนาและรูปแบบตารางแสดงผลชุมชน ต้นแบบแต่ละชุมชน และการแสดงผลการวิเคราะห์ในภาพรวมที่ครอบคลุมแนวคิดทฤษฎีหลักทั้งสอง ทฤษฎี คือ แนวคิดการพัฒนาสังคมเพื่อการเปลี่ยนแปลง ของอลัน โรเจอร์ และแนวคิดการพึ่งตนเอง
2. กระบวนการเรียนรู้ที่นำเสนอในร่างรูปแบบ ควรปรับการนำเสนอที่แสดงให้เห็นถึงที่มา ของร่างรูปแบบและรูปแบบลักษณะการเรียนรู้ในแต่ละชุมชน อ้างอิงที่มาจากข้อมูลศึกษาวิเคราะห์ใน ประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลชุมชน สภาพวัฒนธรรม เป็นต้น
3. ขั้นตอนการเข้าใจสภาพของชุมชน ควรแสดงให้เห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริม ความสามารถทางศิลปหัตถกรรมและการพึ่งตนเอง เช่น บริบทชุมชนด้านสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิ ประเทศ ทรัพยากร แหล่งท่องเที่ยว แหล่งจำหน่ายสินค้า ประวัติความเป็นมาของชุมชน โครงสร้าง การปกครองและลักษณะผู้นำชุมชน จำนวนประชากรในชุมชน การประกอบอาชีพและรายได้โดย เฉลี่ย เอกลักษณะทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงวัตถุดิบและ กระบวนการผลิต การเข้าใจสภาพการผลิตและสืบสานงานศิลปหัตถกรรมในชุมชน สถานภาพของ ช่างในชุมชน
4. การตระหนักปัญหาของชุมชน ควรพิจารณาถึงปัญหาและโอกาสในการแก้ปัญหา โดยแยก ประเภทปัญหาที่ครอบคลุมในเรื่องการสร้างงานศิลปหัตถกรรม เช่น รูปแบบ วัสดุ การสืบทอดภูมิ ปัญญา การจัดจำหน่าย การแข่งขันทั้งภายในและภายนอกชุมชน
5. จากขั้นตอนการตระหนักปัญหา ควรเพิ่มกระบวนการระดมสมองเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน เช่น การจัดประชุมหาประชาชาติในชุมชน การขอความร่วมมือจากเครือข่ายหรือหน่วยงาน ภาครัฐและเอกชน เป็นต้น
6. ขั้นตอนการเรียนรู้และการลงมือปฏิบัติ แสดงให้เห็นถึงผลการปฏิบัติที่ตอบสนองความ ต้องการของหน่วยงานหรือคนในชุมชน

7. ขยายความขั้นตอนการเรียนรู้ในประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งสามระบบ คือ การศึกษาในระบบ นอกระบบและตามอัธยาศัยว่ามีวิธีการอย่างไร
8. ขั้นการตัดสินใจที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ควรเน้นเรื่องการเรียนรู้ที่ชุมชนได้รับประโยชน์ในการนำไปพัฒนาและส่งเสริมความสามารถด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น
9. ผู้วิจัยควรนำเสนอตัวชี้วัดที่สะท้อนให้เห็นภาพการพึ่งตนเองของชุมชน เช่น รายได้ ความสามัคคี การยอมรับจากภาครัฐ ความสำเร็จในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนลดลง เป็นต้น
10. ควรเพิ่มขั้นตอนการควบคุม หรือการตรวจสอบและประเมินผล เพื่อยืนยันให้ทราบถึงความสำเร็จที่ชุมชนได้รับในการส่งเสริมความสามารถและพึ่งตนเองได้ของชุมชน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

จากผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ ทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส และ

ข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิในการสนทนากลุ่ม กระทั่งได้เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ และทรัพยากรสนับสนุนการเรียนรู้ ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ลักษณะการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความสามารถในการเลือกใช้วัตถุดิบและเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับการผลิต ส่งผลต่อการพัฒนาทักษะความชำนาญในการผลิต การปรับประยุกต์และสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมให้มีคุณภาพ ได้มาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาด อีกทั้ง สามารถสร้างทัศนคติที่ดีในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมให้แก่ผู้อื่นได้นั้น จากผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนพบลักษณะร่วมที่ปรากฏในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ความตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริง

เป็นขั้นต้นเริ่มต้นของการพัฒนาความสามารถของผู้ผลิตศิลปหัตถกรรม กล่าวคือ การเข้าใจตนเองและชุมชนโดยการวิเคราะห์ศักยภาพ การตระหนักสภาพความเป็นจริงด้านทรัพยากรในท้องถิ่น ด้านทุนชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทักษะฝีมือ ที่ส่งผลต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมของชุมชนในแง่การอนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม

กระบวนการสร้างความตระหนักและเข้าใจสภาพจริงของชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม สามารถทำได้โดยการประชุมกลุ่มหรือจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นจากสมาชิกชุมชนในการวิเคราะห์ศักยภาพเพื่อการผลิตและพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น การสอบถามความต้องการของตลาดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรม หรือการรับฟังข้อเสนอแนะจากหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากหน่วยงานรัฐ กลุ่มผู้ซื้อผลิตภัณฑ์ เป็นต้น เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมและความสามารถของตนเองให้พร้อมตอบสนองการผลิตตามความต้องการของตลาด รวมถึงการสืบสานภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมให้คงอยู่สืบไป

2. มีเป้าหมายและการกำหนดแนวทาง

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในขั้นตอนนี้ ต่อเนื่องจากการตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริงของชุมชน ทำให้ทราบถึงปัจจัยและเงื่อนไขอุปสรรคในการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เป็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือและความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

การกำหนดเป้าหมายและแนวทางการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ควรพิจารณาความสอดคล้องกับคุณภาพและมาตรฐานการผลิตศิลปหัตถกรรมที่ตอบโจทย์ความต้องการ

ของตลาด รวมถึงปัจจัยและเงื่อนไขของทรัพยากรในการสนับสนุนการเรียนรู้และการผลิต ศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น

3. ปฏิบัติตามเป้าหมาย

ขั้นตอนการลงมือปฏิบัติของชุมชน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในขั้นการปฏิบัติ ที่จำเป็นต้องอาศัยกรอบของเป้าหมายและแนวทางที่ได้กำหนดไว้ นำไปสู่การพัฒนาและส่งเสริม ความสามารถทางศิลปหัตถกรรม เช่น การผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อเป้าหมายการเพิ่มมูลค่าสินค้า ชุมชนสามารถลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ กระทำได้โดย การศึกษาความต้องการของตลาด ศึกษาศักยภาพและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อใช้ผลิตสร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์ อาจรวมถึงการฝึกทักษะเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มความสามารถในการปรับประยุกต์ศิลปหัตถกรรม เป็นต้น หากเป้าหมายของชุมชนคือการสืบสานและอนุรักษ์ ขั้นตอนการปฏิบัติจำต้องสร้างจิตสำนึก รักศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการจัดกิจกรรมโครงการหรือการสอดแทรกเจตคติความภาคภูมิใจให้ เกิดขึ้นกับสมาชิกชุมชน เช่น โครงการอนุรักษ์หัตถกรรมจักสานสำหรับเยาวชน มีทรัพยากรบุคคลเป็น ประชาชนชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

4. ทบทวนการปฏิบัติและตรวจสอบผล

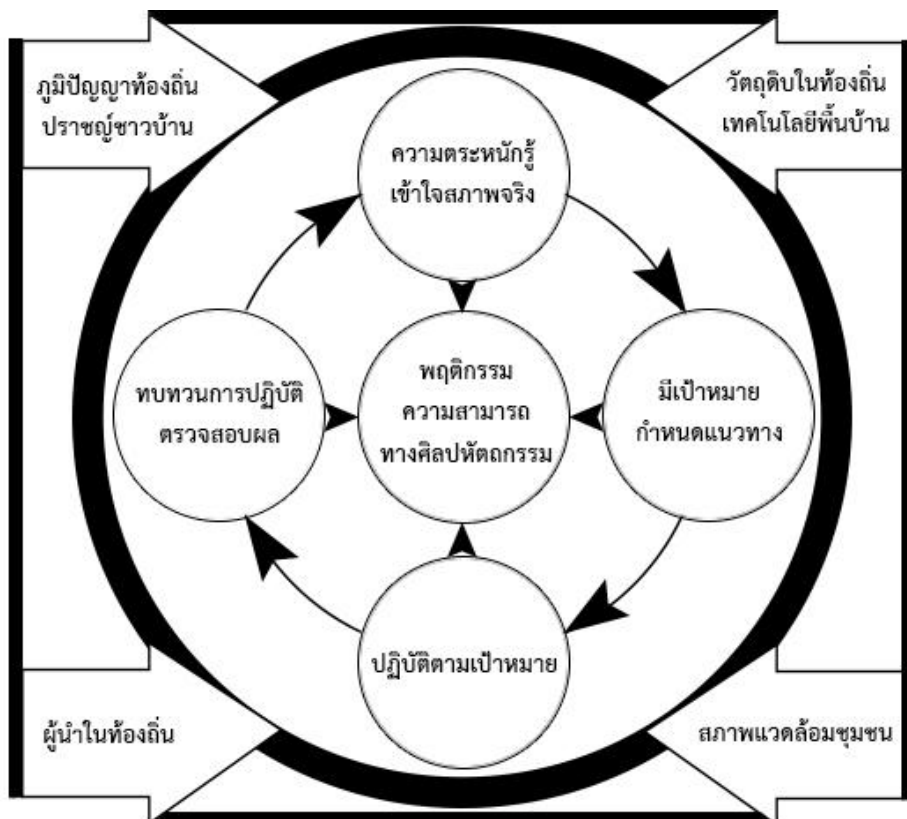
เพื่อให้ทราบถึงผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงที่ตรงตามเป้าหมายอย่างแท้จริง ชุมชนควร ตรวจสอบผลการปฏิบัติและทบทวนกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาและ ส่งเสริมความสามารถศิลปหัตถกรรม เช่น การตรวจสอบผลการปฏิบัติของชุมชนในการพัฒนารูปแบบ ผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด พิจารณาจากยอดการจำหน่ายหรือยอดการสั่งซื้อ โดยทำบันทึกการผลิตและจำหน่ายอย่างเป็นระบบ เป็นต้น หากผลการปฏิบัติไม่ประสบความสำเร็จ ตามเป้าหมายที่วางไว้ ให้กลับไป

ทรัพยากร

เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ใน ท้องถิ่น เพื่อใช้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของ ชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม ประกอบด้วยทรัพยากรในท้องถิ่น ดังนี้

1. วัตถุดิบหลักหรือเทคโนโลยีพื้นฐานที่ใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น สามารถหา วัตถุดิบหลักและผลิตเทคโนโลยีพื้นฐานได้ในชุมชน
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือประชาชนชาวบ้านที่มีความรู้ ทักษะความชำนาญด้านศิลปหัตถกรรม ท้องถิ่น และสามารถถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นใหม่และผู้สนใจได้

3. ผู้นำชุมชนที่มีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นและสังคม มีความภาคภูมิใจในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น
4. สภาพแวดล้อมที่เอื้อในการพัฒนาศิลปหัตถกรรม เช่น การเป็นแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่งานศิลปหัตถกรรมและการเรียนรู้จากประสบการณ์ ในการพบเห็นความหลากหลายของลักษณะรูปแบบงานศิลปหัตถกรรม เป็นต้น

ภาพที่ 39 รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุปรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสร้างความตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริง 2) มีการตั้งเป้าหมายและกำหนดแนวทาง 3) ลงมือปฏิบัติตามเป้าหมายและแนวทางที่ตั้งไว้ 4) การทบทวนการปฏิบัติและตรวจสอบผล

ทั้งนี้ มีทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ รวมถึงการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นประชาชนชาวบ้าน 2) วัตถุดิบในท้องถิ่นและเทคโนโลยีพื้นบ้าน 3) สภาพแวดล้อมชุมชน และ 4) ผู้นำในท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการกระทำที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนในการพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม

ตอนที่ 3 ผลการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ผู้วิจัยได้จัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนามและความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ โดยสรุปในประเด็นได้ดังนี้

1. การจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ควรมีประเด็นในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมหลากหลายมิติ เช่น การตลาด ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นต้น ไม่ควรจำกัดเพียงด้านการจัดการเรียนรู้อย่างเดียว
2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายส่งต่อถึงภาครัฐในการเข้ามามีบทบาท เพื่อส่งเสริมศิลปหัตถกรรมในภาพรวมได้อย่างไรบ้าง เช่น สนับสนุนด้านการออกแบบ การจัดจำหน่าย เป็นต้น
3. ควรศึกษาทุนชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นบนฐานการพึ่งตนเอง
4. การนำเสนอนโยบายเพื่อการส่งเสริมศิลปหัตถกรรม ควรมีการเชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ในระดับต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับชาติ ระดับกระทรวง หรือระดับพื้นที่ เช่น มีเป้าหมายการส่งเสริมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน เป็นต้น ทั้งนี้ หน่วยงานที่รับผิดชอบต้องมีการดำเนินงานต่อยอดเชื่อมโยงกันในทุกระดับ
5. การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ควรพิจารณาถึงโอกาสทางธุรกิจในระดับสากล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการส่งเสริมเพื่อรองรับการเปิดประชาเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) เป็นต้น

จากข้อคิดเห็นที่ได้ผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย ที่ได้ให้ไว้จากการตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชน ประกอบกับผลการวิเคราะห์ชุมชนต้นแบบ ผู้วิจัยนำผลดังกล่าวมาพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 1 การส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมได้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล

การส่งเสริมงานศิลปหัตถกรรม เพื่อผลักดันให้เกิดการพัฒนาศักยภาพให้สามารถแข่งขันได้ในต่างประเทศ ให้ได้รับการยอมรับในระดับสากล จะต้องได้รับการสนับสนุนจากรัฐหรือจากการสร้างเครือข่ายความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องอย่างกว้าง ควรมีการขยายช่องทางการตลาด โดยการส่งเสริมให้มีการส่งผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าส่งออกไปยังต่างประเทศ ควรที่จะมีการขอคำแนะนำจากวิทยากร ผู้เชี่ยวชาญ สำนักงานพัฒนาชุมชน หรือกรมส่งเสริมการส่งออก เป็นต้น เพื่อเข้ามาช่วยเหลือและต่อยอดงานให้เป็นที่ยอมรับในวงกว้าง

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม พบว่า ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ส่วนหนึ่งมีการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อการส่งออก โดยสร้างสรรค์และพัฒนา

ผลิตภัณฑ์ได้ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อในต่างประเทศ ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีรูปแบบการพัฒนาที่ใช้เชิงประโยชน์ในการตกแต่งมากกว่าการใช้สอยในชีวิตประจำวัน จากการพัฒนา รูปแบบและมาตรฐานการส่งออกของชุมชนทะเลน้อย ทำให้ผู้ผลิตมีรายได้จากการขายสูงกว่าที่อื่น ในขณะที่ผู้ผลิตส่วนใหญ่ยังคงมีเป้าหมายการผลิตเพื่อจำหน่ายในท้องถิ่นและภายในประเทศเท่านั้น ทั้งนี้จากข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในการส่งเสริมการค้าศิลปหัตถกรรมทุกระดับทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะการศึกษาโอกาสทางการตลาดในประเทศและอาเซียน เพื่อยกระดับมาตรฐานศิลปหัตถกรรมและขยายโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น และเผยแพร่ในเชิงอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมสู่สายตาระดับนานาชาติ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 2 ส่งเสริมให้มีการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน

มีการจัดหน่วยงานของรัฐ และเอกชน เช่นกรมการพัฒนาชุมชน คณะกรรมการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ในด้านการตรวจสอบและพัฒนาผลิตภัณฑ์ บรรจุภัณฑ์ ให้มีความทันสมัย ความน่าสนใจ มากยิ่งขึ้นนอกจากนี้ควรมีการสร้างเครือข่ายกลุ่มเหล่านี้ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีปริมาณ คุณภาพที่ดีและเพียงพอต่อความต้องการของตลาด ทั้งในประเทศและต่างประเทศอีกด้วย

ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน เพื่อการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานเพื่อให้ผู้ผลิตสามารถพัฒนาศิลปหัตถกรรมได้ตรงเป้าหมายการพัฒนาตามเกณฑ์ที่วางไว้ และยกระดับมาตรฐานการประกอบอาชีพ อีกทั้งเพิ่มมูลค่าศิลปหัตถกรรม ทำให้เกิดแรงจูงใจในการผลิตได้ตรงตามมาตรฐานที่หน่วยงานกำหนดไว้ ทั้งนี้ ชุมชนต้นแบบทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านราษมาต อำเภอกะลาตาดี จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน อำเภอมือเืองฯ จังหวัดนราธิวาส มีการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเป็นที่ยอมรับทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยได้รับการคัดสรรผลิตภัณฑ์ให้อยู่ในเกณฑ์สุดยอดผลิตภัณฑ์ ระดับ 4 ดาว ตามเกณฑ์การคัดเลือกจากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถทางการผลิตศิลปหัตถกรรมของชุมชน

เนื่องจากสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้วิถีชีวิต วิธีการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้เปลี่ยนรูปแบบไป กระบวนการถ่ายทอดองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านการศิลปหัตถกรรม เป็นการถ่ายทอดสู่บุคคลนอกครอบครัวและด้วยวิธีการที่เป็นทางการมากขึ้น การถ่ายทอดสู่ลูกหลานลดลง รูปแบบการถ่ายทอดสู่บุคคลภายนอกยังคงใช้วิธีการสาธิตหรือการปฏิบัติให้ดูเป็นหลัก แต่เพิ่มวิธีการใหม่ๆ ได้แก่

- 1) การถ่ายทอดโดยการพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์
- 2) การถ่ายทอดสู่สมาชิกในกลุ่มผู้มาช่วยหรือรับจ้างปฏิบัติงาน
- 3) การถ่ายทอดผ่านทางกิจกรรมต่างๆที่จัดขึ้น
- 4) การเป็นวิทยากรอบรมให้กับกลุ่มผู้สนใจซึ่งอาจเป็นกลุ่มอาชีพ กลุ่มนักเรียน
- 5) การถ่ายทอดและเรียนรู้จากสื่อ
- 6) การถ่ายทอดเรียนรู้

ด้วยการฝึกอาชีพให้กับผู้ที่สนใจปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบทอดได้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงควรมีการจัดเก็บและบันทึกข้อมูลไว้เป็นสำคัญ

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม พบว่า ชุมชนต้นแบบทั้ง 3 แห่ง ชุมชนบ้านรำหมาด อำเภอลำปาง จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส นับจากอดีตมีกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ โดยการถ่ายทอดความรู้ทักษะ ความชำนาญด้านศิลปหัตถกรรมจากประสบการณ์รุ่นสู่รุ่น รวมถึงการสาธิตเป็นตัวอย่างและมีการลงมือปฏิบัติฝึกทักษะจริง มีเป้าหมายการพัฒนาและปรับปรุงประยุกต์ศิลปหัตถกรรมเพื่อการค้าและการสืบทอดภูมิปัญญา เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ชุมชนควรมีแหล่งเรียนรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรม ที่เป็นแหล่งรวบรวมความรู้และเป็นสถานที่รวมกลุ่มแลกเปลี่ยน ฝึกฝนทักษะร่วมกัน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในปัจจุบันสำหรับคนรุ่นใหม่ ควรมีการจัดทำสารสนเทศด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่เป็นระบบ เข้าถึงได้ง่าย เช่น การสร้างเว็บไซต์ การเก็บบันทึกในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 4 กำกับติดตามกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชน เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม มีหน้าที่กำกับติดตามเพื่อให้ทราบถึงปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหา อีกทั้งประเมินผลและตรวจสอบกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชน ให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนา รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอลำปาง จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส มีวัตถุประสงค์งานวิจัยเพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชน จากนั้นนำผลการวิเคราะห์ไปพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนำไปเป็นแนวทางพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ตามปัจจัยเงื่อนไขที่ปรากฏในงานวิจัยต่อไป ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยแบ่งวิธีดำเนินการวิจัยแบ่งตามวัตถุประสงค์การศึกษาวิจัยเป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนต้นแบบ ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง มีการดำเนินงาน 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีและบริบทที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์งานวิจัยจากแหล่งข้อมูลเอกสาร (Documentary Study) จากนั้นสังเคราะห์ข้อมูล

เอกสารหลักฐานเพื่อทำกรอบแนวคิดงานวิจัย นำไปใช้ในการศึกษาชุมชนภาคสนามต่อไป 2) ผู้วิจัยเลือกกรณีศึกษาในลักษณะเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) เป็นชุมชนต้นแบบที่ผ่านการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ระดับ 4 ดาว ปี พ.ศ.2553 และปี พ.ศ.2555 ซึ่งเป็นสินค้าที่มีศักยภาพเป็นที่ยอมรับระดับประเทศและสามารถพัฒนาสู่สากลได้ ในเขต 14 จังหวัดภาคใต้ อีกทั้งเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่การคัดเลือกชุมชนตามกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาภาค ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน (ฉบับที่ 7) พ.ศ.2550 โดยแบ่งภาคใต้เป็น 3 เขต ได้แก่ ภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย ภาคใต้ฝั่งอันดามันและภาคใต้ชายแดน กรณีศึกษาเป็นชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรม และเป็นชุมชนที่มีแหล่งวัตถุดิบหลักในการผลิตศิลปหัตถกรรมที่หาได้ในท้องถิ่น มีประวัติการสร้างสรรคงานศิลปหัตถกรรมสืบเนื่องมาจากอดีตกระทั่งถึงปัจจุบันเป็นที่ยอมรับในด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ที่มีเกณฑ์รับรองคุณภาพผลิตภัณฑ์จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เช่น กรมการพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร ศูนย์ศิลปาชีพ เป็นต้น 3) ขั้นตอนเตรียมก่อนเข้าพื้นที่ชุมชน ผู้วิจัยได้เตรียมการจัดทำเครื่องมือในการวิจัยภาคสนาม ประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และแบบสังเกตภาคสนาม 4) ขั้นตอนเข้าพื้นที่ศึกษาชุมชนภาคสนาม ผู้วิจัยได้ติดต่อประสานผู้นำทางเข้าพื้นที่ทั้ง 3 ชุมชน เป็นผู้คุ้นเคยกับพื้นที่หรือคนในพื้นที่ศึกษาโดยตรง เป็นผู้ประสานบุคคลที่เกี่ยวข้องในการให้ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย จากนั้น ผู้วิจัยเลือกตัวอย่างผู้ถูกสัมภาษณ์แบบลูกโซ่ (Snowball sampling) เชื่อมโยงไปถึงผู้ให้ข้อมูลหลักใน 3 ชุมชน หลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชนเชิงคุณภาพแล้ว ใช้กระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลสรุปปรากฏการณ์และสภาพแวดล้อมที่ค้นพบ เพื่ออธิบายถึงรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ ด้วยวิธีการอุปนัย (Analytic induction) และนำผลการวิเคราะห์พัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนรู้เสนอผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อพิจารณาเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในท้ายที่สุด

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง มี 2 ขั้นตอน ดังนี้ 1) พัฒนาร่างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน จากผลวิเคราะห์ที่ได้จากแนวคิดทฤษฎีและบริบทชุมชน 2) จัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group) เพื่อตรวจสอบและยืนยันรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้พัฒนาขึ้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ระยะที่ 3 การนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน จากความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิและผลการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำรูปแบบการเรียนรู้ที่ได้ไปเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายเพื่อประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

สรุปผลการวิจัย

ผลสรุปที่ได้จากการศึกษาวิจัยและวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนบ้านรำหมาด ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง และชุมชนบ้าน

ทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ

การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชนของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน ที่ประสบความสำเร็จในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ในประเด็นเกี่ยวข้องกับบริบททั่วไปของชุมชน พบว่า ชุมชนต้นแบบทั้งสามชุมชน มีสภาพภูมิศาสตร์เป็นจังหวัดในเขตภาคใต้ของประเทศไทย แต่มีบริบท ภูมิประเทศและวิถีชีวิตแตกต่างกันบ้าง เนื่องจากชุมชนบ้านรำหมาด เป็นชุมชนไทยมุสลิมในเขตพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันตกแถบทะเลอันดามัน เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่มีความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้มีศักยภาพในการทำเกษตรกรรม ประมงและค้าขายสินค้าเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยว เช่น ของฝาก ของที่ระลึก เป็นต้น ใกล้เคียงกับชุมชนทะเลน้อย ชุมชนไทยพุทธเขตภาคใต้ชายฝั่งทะเลตะวันออก มีพื้นที่อยู่ในเขตอุทยานนกน้ำทะเลน้อย แหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมแห่งหนึ่ง ทั้งนี้ ชุมชนบ้านทอน เป็นชุมชนไทยมุสลิมชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตอนล่าง เดิมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมเช่นเดียวกัน ภายหลังมีเหตุการณ์ไม่สงบชายแดนภาคใต้ ส่งผลให้จำนวนนักท่องเที่ยวลดลง

ด้านความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมจักสาน นับว่าเป็นแหล่งที่มีชื่อเสียงทั้ง 3 ชุมชน ได้รับการรับรองคุณภาพจากหน่วยงานราชการ ยอดสั่งซื้อจากภาคเอกชน และความนิยมจากผู้บริโภค วัตถุดิบหลักในการผลิตเป็นทรัพยากรหาได้ในท้องถิ่น ใช้ทักษะฝีมือในการผลิตที่อาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ทำให้สมาชิกในชุมชนมีทักษะพื้นฐานที่ดีในการจักสาน สามารถปรับประยุกต์ทักษะในการจักสาน เพื่อการพัฒนาศิลปหัตถกรรมและสนองความต้องการของผู้ซื้อได้

ด้านกระบวนการเรียนรู้ทางศิลปหัตถกรรม พบว่า จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาศิลปหัตถกรรมในอดีตของชุมชนทั้งสามแห่ง มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ตามธรรมชาติ อาศัยการลอกเลียนแบบวิธีการจักสานลวดลายและรูปแบบ โดยอาศัยครูพักลักจำ เนื่องจากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน การถ่ายทอดความรู้เป็นแบบมุขปาฐะและการลงมือปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง จุดเปลี่ยนของการเรียนรู้ชุมชนทั้งสามแห่ง เริ่มจากการเปิดรับประสบการณ์เรียนรู้จากสังคมภายนอก รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการพัฒนาชุมชนและส่งเสริมอาชีพ อีกทั้งอนุรักษ์สืบสานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้เป้าหมายการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านรำหมาดมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้เมื่อเริ่มมีการจัดการท่องเที่ยวและการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่ายบุคคลภายนอก ด้วยลวดลายจักสานและความประณีตในการผลิต ทำให้สินค้าเป็นที่ต้องการของตลาด ภายหลังจึงมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงเป็นรูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่ตอบสนองวิถีชีวิตตามยุคสมัย ทั้งนี้ ชุมชนบ้านรำหมาดในปัจจุบัน มีแนวโน้มการขาดช่วงผู้สืบทอดศิลปหัตถกรรม จึงมีถ่ายทอดความรู้เพื่อการผลิตศิลปหัตถกรรมที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์ร่วมกับการจำหน่ายเป็นอาชีพเสริม ส่วนชุมชนทะเลน้อย พบว่าการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด โดยถือเป็นหนึ่งในอาชีพหลักที่สร้างรายได้ของคนในชุมชนมา

นาน จึงมีความเข้าใจสภาพการผลิตและการพัฒนาเพื่อจำหน่าย ด้วยการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่ได้พบเห็นและเผชิญสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายแข่งขันด้านการตลาด ในขณะที่ชุมชนบ้านทอน มีการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงจากที่ได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ศิลปาชีพ ให้มีการนำผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย กระทั่งเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับในการผลิตที่ประณีตสวยงามกระทั่งกลายเป็นอีกหนึ่งอาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านทอนเช่นเดียวกัน

ด้านทรัพยากรสนับสนุนการผลิตและการเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านร่าหมาดมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมจกสานเตยปาหนัน โดยมีปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น มีผู้นำชุมชนที่สนับสนุน ส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนเห็นความสำคัญของคุณค่าศิลปหัตถกรรมในชุมชน โดยมีผู้นำที่มีความสามารถในการประสานกลุ่มชุมชน สอดคล้องกับเงื่อนไขในการพึ่งตนเอง โดยชุมชนต้องมีการพัฒนาเป็นแบบกลุ่ม ที่มีชาวบ้านอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นชุมชนหมู่บ้าน คนในชุมชนต้องมีจิตสำนึกพื้นฐานร่วมกันคือการพึ่งตนเอง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกันด้วยความสมัครใจและเต็มใจ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540)

ชุมชนทะเลน้อยมีทรัพยากรที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฝังรากในวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน มีต้นทุนทักษะฝีมือในการผลิตศิลปหัตถกรรมจกสาน แม้ว่าผู้นำเป็นทางการจะมีบทบาทไม่เด่นชัดนักในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจกสานกระจุตของชุมชนทะเลน้อย เนื่องจากการจกสานกลมกลืนไปกับวิถีชีวิต ชุมชนบ้านทอน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน ที่เป็นครูศิลปาชีพในการถ่ายทอดและฝึกทักษะการจกสาน ทั้งนี้ ชุมชนทั้งสามแห่งมีทรัพยากรด้านวัตถุดิบหลักการผลิตที่สามารถเจริญเติบโตตามธรรมชาติในท้องถิ่น คือ เตยปาหนัน ต้นกระจุต อีกทั้งมีการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านหรือเทคโนโลยีที่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เหล่านี้สะท้อนสภาพการพึ่งตนเองของชุมชนในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมได้เป็นอย่างดี

ตอนที่ 2 ผลการพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม บนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ลักษณะการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในการส่งเสริมความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความสามารถในการเลือกใช้วัตถุดิบและเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับการผลิต ส่งผลต่อการพัฒนาทักษะความชำนาญในการผลิต การปรับประยุกต์และสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมให้มีคุณภาพ ได้มาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาด อีกทั้ง สามารถสร้างทัศนคติที่ดีในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมให้แก่ผู้อื่นได้นั้น กระบวนการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ความตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริง

เป็นการทำความเข้าใจตนเองและชุมชนโดยการวิเคราะห์ศักยภาพ การตระหนักสภาพความเป็นจริงด้านทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งผลต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มในการผลิตงานศิลปหัตถกรรมของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมของชุมชนในแง่การอนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม กระบวนการสร้างความตระหนักและเข้าใจสภาพจริงของชุมชน สามารถทำได้โดยการประชุมกลุ่มหรือจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อระดมความคิดเห็นจากสมาชิกชุมชนในการวิเคราะห์ศักยภาพเพื่อการผลิตและพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น การสอบถามความต้องการของตลาดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรม หรือการรับฟังข้อเสนอแนะจากหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

2. มีเป้าหมายและการกำหนดแนวทาง

การมีเป้าหมายและกำหนดแนวทาง เป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เป็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือและความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม ทั้งนี้ ควรพิจารณาความสอดคล้องกับคุณภาพและมาตรฐานการผลิตศิลปหัตถกรรมที่ตอบโจทยความต้องการของตลาด รวมถึงปัจจัยและเงื่อนไขของทรัพยากรในการสนับสนุนการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น

3. ปฏิบัติตามเป้าหมาย

การลงมือปฏิบัติของชุมชน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่นำไปสู่การพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม

4. ทบทวนการปฏิบัติและตรวจสอบผล

เพื่อให้ทราบถึงผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงที่ตรงตามเป้าหมายอย่างแท้จริง จึงควรตรวจสอบผลการปฏิบัติและทบทวนกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาและส่งเสริมความสามารถศิลปหัตถกรรม หากผลการปฏิบัติไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้ให้กลับไปทบทวนการปฏิบัติงานในแต่ละขั้นตอนอีกครั้งหนึ่ง

ทรัพยากร

เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เพื่อใช้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม ประกอบด้วย 1) วัตถุดิบหลักหรือเทคโนโลยีพื้นฐานที่ใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้านที่มีความรู้ ทักษะ ความชำนาญด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และสามารถถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นใหม่และผู้สนใจได้ 3) ผู้นำชุมชนที่มีจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น 4) สภาพแวดล้อมที่เอื้อในการพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ตอนที่ 3 ผลการนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 1 ส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมได้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 2 ส่งเสริมให้มีการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถทางด้านการผลิตศิลปหัตถกรรมของชุมชน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 4 กำกับติดตามกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

อภิปรายผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนต้นแบบ

กระบวนการเรียนรู้ทางศิลปหัตถกรรม พบว่า จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาศิลปหัตถกรรมในอดีตของชุมชนทั้งสามแห่ง มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ตามธรรมชาติ อาศัยการลอกเลียนแบบวิธีการจักสานลวดลายและรูปแบบ โดยอาศัยครูพักลักจำ เนื่องจากการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือน การถ่ายทอดความรู้เป็นแบบมุขปาฐะและการลงมือปฏิบัติ ให้ความเป็นตัวอย่าง จุดเปลี่ยนของการเรียนรู้ชุมชนทั้งสามแห่ง เริ่มจากการเปิดรับประสบการณ์เรียนรู้จากสังคมภายนอก รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการพัฒนาชุมชนและส่งเสริมอาชีพ อีกทั้งอนุรักษ์สืบสานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ทั้งนี้เป้าหมายการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านร่ำหมาดมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการเรียนรู้เมื่อเริ่มมีการจัดการท่องเที่ยวและการผลิตสินค้าเพื่อจำหน่ายบุคคลภายนอก ด้วยลวดลายจักสานและความประณีตในการผลิต ทำให้สินค้าเป็นที่ต้องการของตลาด ภายหลังจากจึงมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากรูปแบบเดิมเปลี่ยนแปลงเป็นรูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่ตอบสนองวิถีชีวิตตามยุคสมัย ทั้งนี้ ชุมชนบ้านร่ำหมาดในปัจจุบัน มีแนวโน้มการขาดช่วงผู้สืบทอดศิลปหัตถกรรม จึงมีถ่ายทอดความรู้เพื่อการผลิตศิลปหัตถกรรมที่มุ่งเน้นการอนุรักษ์ร่วมกับการจำหน่ายเป็นอาชีพเสริม ส่วนชุมชนทะเลน้อย พบว่าการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด โดยถือเป็นหนึ่งในอาชีพหลักที่สร้างรายได้ของคนในชุมชนมานาน จึงมีความเข้าใจสภาพการผลิตและการพัฒนาเพื่อจำหน่าย ด้วยการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรงที่ได้พบเห็นและเผชิญสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายแข่งขันด้านการตลาด ในขณะที่ชุมชนบ้านทอน มีการเรียนรู้ที่เปลี่ยนแปลงจากที่ได้รับการส่งเสริมจากศูนย์ศิลปาชีพ ให้มีการนำผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย กระทั่งเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับในการผลิตที่ประณีตสวยงามกระทั่งกลายเป็นอีกหนึ่งอาชีพหลักของคนในชุมชนบ้านทอนเช่นเดียวกัน

ด้านทรัพยากรสนับสนุนการผลิตและการเรียนรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม พบว่า ชุมชนบ้านร่ำหมาดมีการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน โดยมีปราชญ์ชาวบ้านถ่ายทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น มีผู้นำชุมชนที่สนับสนุน ส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนเห็นความสำคัญและคุณค่าศิลปหัตถกรรมในชุมชน ชุมชนทะเลน้อยมีทรัพยากรที่สำคัญ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ฝังรากในวิถีชีวิตผู้คนในชุมชน มีต้นทุนทักษะฝีมือในการผลิตศิลปหัตถกรรมจักสาน

แม้ว่าผู้นำเป็นทางการจะมีบทบาทไม่เด่นชัดนักในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูดของชุมชน ทะเลน้อย เนื่องจากการจักสานกลมกลืนไปกับวิถีชีวิต ชุมชนบ้านทอน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและ ประชาชนชาวบ้าน ที่เป็นครูศิลปะอาชีพในการถ่ายทอดและฝึกทักษะการจักสาน ทั้งนี้ ชุมชนทั้งสามแห่งมี ทรัพยากรด้านวัตถุดิบหลักการผลิตที่สามารถเจริญเติบโตตามธรรมชาติในท้องถิ่น คือ เตยปาหนัน ต้นกระจูด อีกทั้งมีการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านหรือเทคโนโลยีที่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เหล่านี้ สะท้อนภาพการพึ่งตนเองของชุมชนในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมได้เป็นอย่างดี

2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

รูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบน ฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง จากการศึกษากรณีชุมชนต้นแบบ 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านรำหมาด ตำบล เกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัด พัทลุง ชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส ทั้งนี้ การเรียนรู้เพื่อ การเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง มี ความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน สอดคล้องกับตัวชี้วัดจากแผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2555-2559 ในการส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิต ผู้ผลิต ผู้ประกอบการ มีรายได้จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์เพิ่มขึ้น ชุมชนมีการอนุรักษ์และเผยแพร่ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ผลิตภัณฑ์ชุมชนมีคุณภาพได้มาตรฐาน และชุมชนมีแหล่งทุนในการประกอบอาชีพแก้ไข ปัญหาความยากจนและจัดสวัสดิการชุมชน (กรมการพัฒนาชุมชน (การพัฒนาชุมชน, 2555a) ทั้งนี้ องค์ประกอบของรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และ ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ลักษณะการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในการส่งเสริมความสามารถ ทางด้านศิลปหัตถกรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความสามารถในการเลือกใช้วัตถุดิบและเทคโนโลยีที่ เหมาะสมสำหรับการผลิต ส่งผลต่อการพัฒนาทักษะความชำนาญในการผลิต การปรับปรุงประยุกต์และ สร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมให้มีคุณภาพ ได้มาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาด อีกทั้ง สามารถสร้าง ทัศนคติที่ดีในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและการถ่ายทอดความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมให้แก่ผู้อื่น ได้นั้น จากผลการวิเคราะห์รูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนพบลักษณะร่วมที่ปรากฏในกระบวนการ เรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ความตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริง

เป็นขั้นตอนเริ่มต้นของการพัฒนาความสามารถของผู้ผลิตศิลปหัตถกรรม กล่าวคือ การ เข้าใจตนเองและชุมชนโดยการวิเคราะห์ศักยภาพ การตระหนักสภาพความเป็นจริงด้านทรัพยากรใน ท้องถิ่น ด้านทุนชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และทักษะฝีมือ ที่ส่งผลต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มในการผลิต

งานศิลปหัตถกรรมของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมของชุมชนในแง่การอนุรักษ์สืบสานศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม สอดคล้องกับขั้นตอนการใช้รูปแบบวิถีทางนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Route of Change) ตามแนวคิดของอลัน โรเจอร์ (Rogers, 1992) ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการรับรู้สภาพที่เป็นจริงของชุมชน ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจสภาพทั่วไปของชุมชน สืบค้นประสบการณ์ที่ผ่านมาและเข้าใจว่าทุนหรือทรัพยากรของแต่ละชุมชนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ การสำรวจเพื่อทำความเข้าใจสภาพชุมชน ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก

กระบวนการสร้างความตระหนักและเข้าใจสภาพจริงของชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม สามารถทำได้โดยการประชุมกลุ่มหรือจัดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความคิดเห็นจากสมาชิกชุมชนในการวิเคราะห์ศักยภาพเพื่อการผลิตและพัฒนาศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น การสอบถามความต้องการของตลาดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรม หรือการรับฟังข้อเสนอแนะจากหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจากหน่วยงานรัฐ กลุ่มผู้ซื้อผลิตภัณฑ์ เป็นต้น เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมและความสามารถของตนเองให้พร้อมตอบสนองการผลิตตามความต้องการของตลาด รวมถึงการสืบสานภูมิปัญญาศิลปหัตถกรรมให้คงอยู่สืบไป

2. มีเป้าหมายและการกำหนดแนวทาง

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในขั้นตอนนี้ ต่อเนื่องจากการตระหนักรู้และเข้าใจสภาพจริงของชุมชน ทำให้ทราบถึงปัจจัยและเงื่อนไขอุปสรรคในการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชน ซึ่งเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่เป็นภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือและความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม ทั้งนี้ การกำหนดเป้าหมายและแนวทางการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ควรพิจารณาความสอดคล้องกับคุณภาพและมาตรฐานการผลิตศิลปหัตถกรรมที่ตอบโจทย์ความต้องการของตลาด รวมถึงปัจจัยและเงื่อนไขของทรัพยากรในการสนับสนุนการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมในท้องถิ่น

จากการวิจัยพบว่า การกำหนดเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน ยังหมายถึงความสามัคคีในการรวมกลุ่มเพื่อสร้างพลังอำนาจด้านการค้าและการผลิต สอดคล้องกับการจัดการผลิตศิลปหัตถกรรม (รัฐกร (สุขอ้วน, 2551)) พบว่า การผลิตศิลปหัตถกรรมเป็นการประกอบอาชีพภายในครัวเรือน มักมีเจ้าของกิจการเพียงคนเดียว ทำให้การดำเนินธุรกิจเพื่อการค้า ขาดอำนาจต่อรองทั้งเรื่องตั้งราคาผลิตภัณฑ์ ด้านการบริหารจัดการและปัญหาด้านเงินทุน การรวมกลุ่มการผลิตและจัดจำหน่ายในชุมชน ความสามัคคีจึงเป็นปัจจัยสนับสนุนความร่วมมือเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนได้

3. ปฏิบัติตามเป้าหมาย

ขั้นตอนการลงมือปฏิบัติของชุมชน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในขั้นการปฏิบัติที่จำเป็นต้องอาศัยกรอบของเป้าหมายและแนวทางที่ได้กำหนดไว้ นำไปสู่การพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม เช่น การผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อเป้าหมายการเพิ่มมูลค่าสินค้า

ชุมชนสามารถลงมือปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ กระทำได้โดย การศึกษาความต้องการของตลาด ศึกษาศักยภาพและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อใช้ผลิตสร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์ อาจรวมถึงการฝึกทักษะเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มความสามารถในการปรับประยุกต์ศิลปหัตถกรรม เป็นต้น หากเป้าหมายของชุมชนคือการสืบสานและอนุรักษ์ ขั้นตอนการปฏิบัติจำต้องสร้างจิตสำนึก รักศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีการจัดกิจกรรมโครงการหรือการสอดแทรกเจตคติความภาคภูมิใจให้ เกิดขึ้นกับสมาชิกชุมชน เช่น โครงการอนุรักษ์หัตถกรรมจักสานสำหรับเยาวชน มีทรัพยากรบุคคลเป็น ประชาชนชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น

การสร้างจิตสำนึกและการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมของชุมชน ให้ชุมชนมีการ เรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางศิลปหัตถกรรมในวิถีชีวิต จำต้องรวบรวมองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ เพื่อการถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยการจัดการความรู้ในชุมชน (วิจารณ์ พานิช, 2553) ในประเด็นการส่งเสริมการจัดการความรู้ในวิถีชีวิตร่วมกันของคนในครอบครัว ชุมชนและ สังคม เพราะการเรียนรู้มักเกิดจากวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน หากต้องการให้เกิดการเรียนรู้ในวิถี ชีวิตอย่างเข้มข้น ควรส่งเสริมการจัดการความรู้ในวิถีชีวิตร่วมกันทุกระดับสังคม นอกจากนี้ การลงมือ ปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ด้านการสืบทอดภูมิปัญญา โดยการจัดการกิจกรรม โครงการร่วมกับโรงเรียนนั้น สอดคล้องกับประเด็นการส่งเสริมศักยภาพการผลิตหัตถกรรมจักสาน (นวลลออ ทินานนท์, 2544) โดยการเชื่อมโยงความรู้สู่โรงเรียนในหลายระดับ ด้วยการสืบทอดและ ฟื้นฟูงานหัตถกรรมในอดีตให้กลับมาสู่วิถีชีวิตคนรุ่นใหม่ เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิ ปัญญาท้องถิ่น และนำไปสู่การสร้างสรรครูปแบบงานหัตถกรรมใหม่

4. ทบทวนการปฏิบัติและตรวจสอบผล

เพื่อให้ทราบถึงผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงที่ตรงตามเป้าหมายอย่างแท้จริง ชุมชนควร ตรวจสอบผลการปฏิบัติและทบทวนกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาและ ส่งเสริมความสามารถศิลปหัตถกรรม เช่น การตรวจสอบผลการปฏิบัติของชุมชนในการพัฒนารูปแบบ ผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด พิจารณาจากยอดการจำหน่ายหรือยอดการสั่งซื้อ โดยทำบันทึกการผลิตและจำหน่ายอย่างเป็นระบบ เป็นต้น หากผลการปฏิบัติไม่ประสบความสำเร็จ ตามเป้าหมายที่วางไว้ ให้กลับไปทบทวนกระบวนการปฏิบัติอีกครั้ง

ทรัพยากร

เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงการผลิตและสนับสนุนการเรียนรู้ที่มีอยู่ใน ท้องถิ่น เพื่อใช้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของ ชุมชนในการผลิตและสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรม ประกอบด้วย 1) วัตถุดิบหลักหรือเทคโนโลยีพื้นฐาน ที่ใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น สามารถหาวัตถุดิบหลักและผลิตเทคโนโลยีพื้นฐานได้ในชุมชน 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือประชาชนชาวบ้านที่มีความรู้ ทักษะความชำนาญด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น และสามารถถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นใหม่และผู้สนใจได้ 3) ผู้นำชุมชนที่มีจิตสำนึกและความ ภาคภูมิใจในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น 4) สภาพแวดล้อมที่เอื้อในการพัฒนาศิลปหัตถกรรม

เช่น การเป็นแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้เกิดการเผยแพร่งานศิลปหัตถกรรมและการเรียนรู้จากประสบการณ์ ในการพบเห็นความหลากหลายของลักษณะรูปแบบงานศิลปหัตถกรรม เป็นต้น

ทรัพยากรซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2542) ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับฐานการผลิตที่มีพื้นฐานอยู่ที่ตนเองและภายในชุมชน มี 5 ประการ คือ 1) การมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในชุมชนของตน 2) แรงงานและการจัดการด้านแรงงาน โดยเน้นการใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก 3) ความรู้และเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการเพาะปลูกหรือแก้ไขปัญหาเกษตรกรรมด้วยตนเอง 4) ระบบวัฒนธรรมที่ช่วยเสริมระบบการผลิต อาทิ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูล 5) อีสราภาพจากตลาด ที่มีการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้ ทรัพยากรด้านวัตถุดิบหลักที่สามารถหาได้ตามธรรมชาติในท้องถิ่นเพื่อใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรม นับเป็นปัจจัยสนับสนุนการพึ่งตนเองได้ของชุมชน

3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

ผู้วิจัยได้จัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนามและความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ดังนี้

3.1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 1 การส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมได้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล

ควรพัฒนาความรู้ความสามารถ จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม พบว่า ชุมชนทะเลน้อย ตำบลทะเลน้อย อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ส่วนหนึ่งมีการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเพื่อการส่งออก โดยสร้างสรรค์และพัฒนาผลิตภัณฑ์ได้ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อในต่างประเทศ ผลิตภัณฑ์ดังกล่าวมีรูปแบบการพัฒนาที่มีการใช้เชิงประโยชน์ในการตกแต่งมากกว่าการใช้สอยในชีวิตประจำวัน จากการพัฒนารูปแบบและมาตรฐานการส่งออกของชุมชนทะเลน้อย ทำให้ผู้ผลิตมีรายได้จากการขายสูงกว่าที่อื่น ในขณะที่ผู้ผลิตส่วนใหญ่ยังคงมีเป้าหมายการผลิตเพื่อจำหน่ายในท้องถิ่นและภายในประเทศเท่านั้น ทั้งนี้จากข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในการส่งเสริมการค้าศิลปหัตถกรรมทุกระดับทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะการศึกษาโอกาสทางการตลาดในประเทศแคว้นอาเซียน เพื่อยกระดับมาตรฐานศิลปหัตถกรรมและขยายโอกาสทางเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและเผยแพร่ในเชิงอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมสู่สายตาระดับนานาชาติ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรมได้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล สอดคล้องกับการพัฒนาในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 11 ระหว่างปี พ.ศ.2555-2559 ในประเด็นการรวมกันเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนในปี 2558 ส่งเสริมชุมชนท้องถิ่นเป็นรากฐานและพลังหลักในการพัฒนาให้ประเทศมั่นคง การที่ชุมชนพึ่งตนเองได้สามารถบรรเทาปัญหาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ การศึกษานโยบายระดับชาติและแผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน ระหว่างปี พ.ศ.2555-2559 พบว่า ผลที่ได้จากงานศึกษาวิจัย

ชุมชนต้นแบบทั้ง 3 แห่ง กระทั่งนำผลสู่การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน มีความสอดคล้องกับแนวนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ที่ 3 คือการส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ในกลยุทธ์ที่ 2 คือการส่งเสริมการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นและเผยแพร่สู่เวทีโลก ประสิทธิผลคือ การสืบค้น รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่น สืบสานและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น มีตัวชี้วัดกลยุทธ์ คือ จำนวนร้อยละสะสมชุมชนที่มีการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 2 การพัฒนาหน่วยงานที่รับผิดชอบในการตรวจสอบ

ส่งเสริมให้มีการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน

ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งจากภาครัฐและเอกชน เพื่อการตรวจสอบและพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยมีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานเพื่อให้ผู้ผลิตสามารถพัฒนาศิลปหัตถกรรมได้ตรงเป้าหมายการพัฒนาตามเกณฑ์ที่วางไว้ และยกระดับมาตรฐานการประกอบอาชีพ อีกทั้งเพิ่มมูลค่าศิลปหัตถกรรม ทำให้เกิดแรงจูงใจในการผลิตได้ตรงตามมาตรฐานที่หน่วยงานกำหนดไว้ ทั้งนี้ ชุมชนต้นแบบทั้ง 3 แห่ง ได้แก่ ชุมชนบ้านรำหมาด อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส มีการพัฒนาศิลปหัตถกรรมเป็นที่ยอมรับทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยได้รับการคัดสรรผลิตภัณฑ์ให้อยู่ในเกณฑ์สุดยอดผลิตภัณฑ์ ระดับ 4 ดาว ตามเกณฑ์การคัดเลือกจากกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

3.3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถทางด้านการผลิตศิลปหัตถกรรมของชุมชน

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม พบว่า ชุมชนต้นแบบทั้ง 3 แห่ง ชุมชนบ้านรำหมาด อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่ ชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ชุมชนบ้านทอน อำเภอเมืองฯ จังหวัดนราธิวาส นับจากอดีตมีกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ โดยการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ความชำนาญด้านศิลปหัตถกรรมจากประสบการณ์รุ่นสู่รุ่น รวมถึงการสาธิตเป็นตัวอย่างและมีการลงมือปฏิบัติฝึกทักษะจริง มีเป้าหมายการพัฒนาและปรับประยุกต์ศิลปหัตถกรรมเพื่อการค้าและการสืบทอดภูมิปัญญา เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ชุมชนควรมีแหล่งเรียนรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรม ที่เป็นแหล่งรวบรวมความรู้และเป็นสถานที่รวมกลุ่มแลกเปลี่ยน ฝึกฝนทักษะร่วมกัน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในปัจจุบันสำหรับคนรุ่นใหม่ ควรมีการจัดทำสารสนเทศด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นที่เป็นระบบ เข้าถึงได้ง่าย เช่น การสร้างเว็บไซต์ การเก็บบันทึกในรูปแบบสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ สอดคล้องกับนโยบายด้านการจัดการศึกษาเพื่อเตรียมความพร้อมก้าวสู่ประชาคมอาเซียนในปี พ.ศ. 2558 (ค.ศ. 2015) โดยกระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดทำยุทธศาสตร์การเสริมสร้างโอกาสให้ได้รับการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน มีแนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีศักยภาพ เพื่อการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้

ตลอดชีวิตของประชาชนอีกด้วย ทั้งนี้ ผลการวิจัยรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนที่ได้พัฒนาขึ้น จึงสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการส่งเสริมแผนงานตามยุทธศาสตร์ส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยการพัฒนาศิลปหัตถกรรม รวมถึงการพัฒนาชุมชนและตัวบุคคลให้ค้นพบศักยภาพและเอกลักษณ์ของชุมชนที่ปรากฏในศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น โดยการจัดการเรียนรู้ภายในชุมชนให้สอดคล้องแผนการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์

3.4. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ 4 กำกับติดตามกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชน เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม มีหน้าที่กำกับติดตามเพื่อให้ทราบถึงปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหา อีกทั้งประเมินผลและตรวจสอบกระบวนการพัฒนาความรู้ความสามารถชุมชน ให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้มีการกำกับติดตามเพื่อเป้าหมายการพัฒนามาตรฐานศิลปหัตถกรรม สอดคล้องกับการกำหนดแผนบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2555 ถึง พ.ศ.2558 โดยมีนโยบายเร่งด่วนให้มีการบริหารจัดการโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้มีศักยภาพ ด้วยการสนับสนุนให้ชุมชน วิสาหกิจชุมชน ยกระดับมาตรฐานคุณภาพสินค้าและบริการ การเข้าถึงแหล่งทุน และการตลาดเชิงรุกทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยส่งเสริมให้มีศูนย์กระจายและแสดงสินค้าถาวรในภูมิภาคและเมืองท่องเที่ยวหลักที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวและการส่งออก โดยใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมกับองค์ความรู้สมัยใหม่เพื่อใช้ในการพัฒนา โดยมีหน่วยงานหลักในการกำกับติดตามคือกรมการพัฒนาชุมชน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากผลการวิจัยพบว่าชุมชนและหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถนำผลวิจัยไปใช้ในทางปฏิบัติ จึงขอเสนอแนะดังต่อไปนี้

1.1. การส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรม ให้ตรงตามความต้องการของตลาดในระดับสากล ควรคำนึงถึงบริบทชุมชนที่มีความแตกต่างกัน เนื่องจากการวิจัยพบว่า ผู้ผลิตบางส่วนของชุมชนที่ศึกษา ประสบปัญหาขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องกระบวนการค้า

ส่งออก และเรื่องภาษาที่ใช้ในการสื่อสารระดับสากล ดังนั้น ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรคำนึง และส่งเสริมความเข้าใจให้กับชุมชนผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมในเรื่องมาตรฐานสินค้าและกระบวนการส่ง สินค้าออกขายไปยังต่างประเทศ

1.2. การจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปหัตถกรรม เพื่อให้การถ่ายทอดความรู้ อย่างกว้างไม่จำกัดภายในชุมชนและเครือข่าย ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรส่งเสริมให้มีการ รวบรวมความรู้ทางด้านศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในหลายลักษณะ เช่น เอกสาร สื่อออนไลน์ แหล่ง เรียนรู้ในชุมชนเพื่อให้คนรุ่นใหม่สามารถเข้าถึงความรู้และบุคคลที่สนใจเข้าศึกษาดูงานในพื้นที่ได้ เป็น ต้น

1.3. การนำรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรม บนฐานการพึ่งตนเองของชุมชนไปใช้ ชุมชนและหน่วยงานวิเคราะห์ความต้องการ พัฒนาร่วมกันที่เกี่ยวข้องควรมีการตรวจสอบผลและทบทวนการปฏิบัติ เพื่อทราบถึงความถูกต้อง เหมาะสมของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนและคุณภาพผลิตภัณฑ์ที่ได้ผลิตขึ้น หากการปฏิบัติและ การผลิตศิลปหัตถกรรมประสบปัญหาใด ให้ทำการตรวจสอบและปรับปรุงกระบวนการในแต่ละขั้นอีก ครั้ง เนื่องจากชุมชนที่ศึกษามีการทบทวนการทำงานและตรวจสอบความต้องการของตลาดในการ ผลิตศิลปหัตถกรรมเพื่อจำหน่ายในแต่ละครั้ง

1.4. ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรมีแผนการดำเนินงานและกิจกรรม โครงการเพื่อ การส่งเสริมให้ชุมชนเกิดความตระหนักถึงทรัพยากรด้านวัตถุดิบและเทคโนโลยีการผลิตในท้องถิ่น ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำในท้องถิ่น สภาพแวดล้อมชุมชน ที่สะท้อนการพึ่งตนเองได้ ของชุมชนในการผลิตศิลปหัตถกรรม รวมถึงการเรียนรู้ศักยภาพตนเอง เนื่องจากทรัพยากรที่เป็น ปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น เป็นปัจจัยร่วมของทุกชุมชนที่ ทำการศึกษามีความจำเป็นต่อการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรม นอกจากนี้ ชุมชนและ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรร่วมกันส่งเสริมให้สมาชิกชุมชนเข้ามามีในการความตระหนักและร่วมกัน อนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชนให้คงอยู่สืบไป

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

จากผลการวิจัย การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถ ทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน พบข้อเสนอแนะเพื่อบุคคลหรือหน่วยงาน สามารถนำไปเป็นแนวทางการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ดังนี้

2.1. การศึกษาวิจัยรูปแบบการเรียนรู้ของชุมชนผู้ผลิตศิลปหัตถกรรม ควรเลือกกรณีศึกษาที่ มีความแตกต่างทั้งด้านบริบทชุมชน สภาพพื้นที่ กระบวนการผลิตและการใช้วัตถุดิบ เพื่อเปรียบเทียบ ให้ทราบถึงปัจจัยเงื่อนไข กระบวนการเรียนรู้ในการส่งเสริมและพัฒนาความสามารถทางด้าน ศิลปหัตถกรรมแต่ละชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการนำผลที่ได้ไปปรับประยุกต์ใช้ได้จริงกับชุมชนอื่นๆ

2.2. การลงพื้นที่ศึกษาชุมชนเชิงลึก ควรใช้วิธีการศึกษาโดยอาศัยเงื่อนไขของเวลาและการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่มีระยะเวลานานพอที่จะสะท้อนสภาพความเป็นจริงของชุมชน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่นที่ละเอียดชัดเจน

2.3. ควรศึกษาวิจัยบทบาทของผู้นำชุมชนหรือผู้นำกลุ่มผู้ผลิตศิลปหัตถกรรม รวมถึงศึกษาปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาและส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น

2.4. ควรศึกษาผลกระทบที่มีอิทธิพลต่อการส่งเสริมและพัฒนาความสามารถทางด้านศิลปหัตถกรรมของชุมชนทั้งจากการเปลี่ยนแปลงภายนอก และการเปลี่ยนแปลงในภายในของชุมชนเอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ภาคผนวก ก
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

1. รศ.ดร.ดวงกมล ไตรวิจิตรคุณ	ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2. ผศ.ศุภวรรณ สอนสังข์	ข้าราชการเกษียณ
3. ดร.วัลภา เล็กวัฒนานนท์	สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
4. นายประสิทธิ์ สัตย์จิต	ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านรำหมาด อำเภอเกาะลันตา จังหวัดกระบี่

5. อาจารย์ ดร.สุวิธิดา จรุงเกียรติกุล	ภาควิชาการศึกษาศาสตร์ตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. อาจารย์ ดร.สุมาลัย กาลวิบูลย์	สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ผู้ทรงคุณวุฒิเข้าร่วมประชุมสนทนากลุ่ม (Focus Groups) เพื่อตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ดร.วิรุพท์ นิลโมจน์	สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย กระทรวงศึกษาธิการ
2. ผศ. ดร.เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต
3. ดร.จุฑาทิพย์ พิทักษ์	สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข กระทรวงสาธารณสุข
4. นายเจริญ ภูวิจิตร	สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
5. นายปกรณ์ กล่อมเกลี้ยง	ภัณฑารักษ์และผู้จัดการหอศิลป์ พิพิธภัณฑ
6. อาจารย์ ดร.อภิชา แดงจำรูญ	ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
7. อาจารย์ ดร.ระวี สัจจโสภณ	ภาควิชาการพัฒนามนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ภาคผนวก ข

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยภาคสนามประกอบด้วย แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และแบบสังเกตภาคสนาม มีรายละเอียดดังนี้

แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก

วัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมข้อมูลสภาพและปรากฏการณ์ชุมชนเชิงลึก ในประเด็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน จากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นสมาชิกชุมชน ผู้นำ ปราชญ์หรือผู้มีความรู้ความชำนาญ ผู้เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมชุมชน

คำชี้แจง : แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ข้อมูลการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม

ตอนที่ 1 ข้อมูลผู้ให้สัมภาษณ์

วันที่.....เดือน.....ปี พ.ศ.....เวลา.....สถานที่.....

1.1. ชื่อ-นามสกุล.....อายุ.....ปี

1.2. อาชีพหลัก.....

1.3. ความเป็นมาของชุมชนเป็นอย่างไร

1.4. มีเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนคือเรื่องอะไร ถ้าเหตุการณ์นั้นเป็นปัญหา ชุมชนแก้ปัญหาอย่างไร

1.5. มีประวัติการทำงานที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมอะไรบ้าง

1.6. สนใจเรียนรู้และฝึกฝนการทำงานศิลปหัตถกรรมได้อย่างไร ใครเป็นผู้สอน

ข้อมูลเพิ่มเติม.....

ตอนที่ 2 ข้อมูลการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม

2.1. ความเป็นมาของการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมชุมชนเป็นอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.1.1. อุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ช่วยการผลิตศิลปหัตถกรรมมีอะไรบ้าง ใช้งานอย่างไร

2.1.2. การสร้างงานและสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชนเป็นอย่างไร

2.1.3. ระบบการจัดการที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมชุมชนเป็นอย่างไร มีเรื่องอะไรบ้าง

2.1.4. ชุมชนในอดีตมีการจัดหาแหล่งเงินทุนและประสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในงานศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร

2.1.5. ความเป็นมาเรื่องการตลาดและวิธีจัดจำหน่ายศิลปหัตถกรรมชุมชนในอดีตเป็นอย่างไร

2.1.6. การจัดสรรรายรับและรายจ่ายที่ได้รับจากงานศิลปหัตถกรรมในยุคเริ่มต้นเป็นอย่างไร

2.1.7. ปริมาณการผลิตศิลปหัตถกรรมชุมชนเป็นอย่างไร ทำได้ทันต่อความต้องการหรือไม่

2.1.8. การทำงานศิลปหัตถกรรม มีขั้นตอนใดส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้างหรือไม่

2.1.9. ชุมชนมีแหล่งวัตถุดิบหลักการผลิตศิลปหัตถกรรมจากธรรมชาติในท้องถิ่น (ใบเตยปาดนั้น ต้นกระเจ็ด) หรือไม่

2.1.10. ชุมชนมีการส่งเสริมและอนุรักษ์พื้นที่ปลูกพืช (ต้นเตยปาดนั้น ต้นกระเจ็ด) เพื่อใช้ในการผลิตศิลปหัตถกรรมหรือไม่ อย่างไร

2.1.11. คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการผลิตศิลปหัตถกรรมอย่างไรบ้าง

2.1.12. มีการรวมกลุ่มผลิตศิลปหัตถกรรมหรือไม่ อย่างไร ใครเป็นแกนนำกลุ่ม

2.1.13. มีหน่วยงานรัฐหรือเอกชนใดบ้างที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม หน่วยงานรัฐหรือเอกชนดังกล่าวบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องอย่างไร

ข้อมูลเพิ่มเติม

2.2. ชุมชนรับรู้ถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมหรือไม่ อย่างไรบ้าง ในประเด็นต่อไปนี้

2.2.1. ประสบปัญหาเรื่องอุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ช่วยผลิตศิลปหัตถกรรมบ้างหรือไม่ อย่างไร

2.2.2. มีปัญหาเรื่องการสร้างงานสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

2.2.3. มีประสบการณ์ปัญหาการจัดสรรรายรับ รายจ่าย การออมและการลงทุนที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมหรือไม่ อย่างไร

2.2.4. มีประสบการณ์ปัญหากระบวนการจัดการที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมอย่างไรบ้าง

2.2.5. มีประสบการณ์ปัญหาการผลิตไม่ทันต่อความต้องการ หรือผลิตแล้วไม่ขายไม่ได้ ไม่เป็นที่ต้องการบ้างหรือไม่ อย่างไร

2.2.6. ประสบปัญหาการจัดจำหน่ายทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

2.2.7. มีประสบการณ์ปัญหาแหล่งเงินทุนและการประสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องหรือไม่ อย่างไร

2.2.8. วัตถุดิบหลักการผลิตศิลปหัตถกรรมจากธรรมชาติในท้องถิ่น (ใบเตยปาดนั้น ต้นกระเจ็ด) มีเพียงพอต่อการทำงานศิลปหัตถกรรมหรือไม่ หากมีวัตถุดิบไม่พอชุมชนแก้ปัญหาหรือซื้อหาจากที่ใด

2.2.9. กระบวนการผลิตศิลปหัตถกรรมส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชุมชนหรือไม่ อย่างไรบ้าง

2.2.10. ภายในชุมชนมีปัญหาเรื่องความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นหรือไม่ อย่างไร

2.2.11. ชุมชนยอมรับบทบาทหน้าที่ของตัวแทนภาครัฐหรือเอกชน ที่เข้ามาส่งเสริมศิลปหัตถกรรมชุมชนหรือไม่ ประสบปัญหาเกี่ยวกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างไรบ้าง

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.3. ชุมชนมีการถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้หรือฝึกทักษะเพื่อส่งเสริมความสามารถของสมาชิกผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นอย่างไรบ้าง ในประเด็นต่อไปนี้

2.3.1. รูปแบบการเรียนรู้ในการใช้ การสร้างอุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร

2.3.2. รูปแบบการเรียนรู้ในการสร้างงานสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมมีลักษณะใด

2.3.3. เรียนรู้การจัดสรรรายรับ รายจ่าย การออมและการลงทุนจากงานศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.3.4. เรียนรู้การหาแหล่งเงินทุนและประสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.3.5. เรียนรู้ระบบการจัดการ การผลิตและจำหน่ายศิลปหัตถกรรม มีรูปแบบลักษณะเช่นไร

2.3.6. แหล่งการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชนเป็นอย่างไร

2.3.7. ชุมชนได้รับความรู้เรื่องผลกระทบจากการผลิตหัตถกรรมที่ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร มีรูปแบบการเรียนรู้อย่างไร

2.3.8. รูปแบบการถ่ายทอดและเรียนรู้ในการพัฒนาทักษะฝีมือและการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมของชุมชนมีลักษณะอย่างไร ใครเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้

2.3.9. หน่วยงานภาครัฐและเอกชน จากภายในและภายนอกชุมชนที่สนับสนุนการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรม มีบทบาทหน้าที่อะไร และมีวิธีการอย่างไรในการส่งเสริมความสามารถในการผลิตศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.4. ชุมชนลงมือปฏิบัติเพื่อพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.4.1. ชุมชนมีการสร้างสรรค์และพัฒนาอุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการผลิตศิลปหัตถกรรมอย่างไร มีรูปแบบการถ่ายทอดความรู้ในการสร้างหรือนำไปใช้อย่างไร

2.4.2. ชุมชนสร้างงานสร้างอาชีพที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมอย่างไร เพื่อสร้างรายได้ที่มั่นคงให้แก่ผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมในชุมชน

2.4.3. รูปแบบระบบการจัดการ การผลิต และการจัดจำหน่ายที่ใช้ในงานศิลปหัตถกรรมชุมชนมีลักษณะอย่างไร

2.4.4. มีการออมและลงทุนจากรายได้ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.4.5. ชุมชนหาแหล่งเงินทุนและประสานเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.4.6. การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมในชุมชนมีลักษณะวิธีการอย่างไร

2.4.7. การสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชนมีรูปแบบและลักษณะอย่างไร

2.4.8. เครือข่ายภาครัฐและเอกชน หน่วยงานภายในและภายนอกชุมชนสนับสนุนความสามารถด้านศิลปหัตถกรรมชุมชนอย่างไร

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.5. ชุมชนมีข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ร่วมกันในการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.5.1. ด้านเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรม

2.5.2. ด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมในประเด็นต่อไปนี้

- การสร้างอาชีพ
- การเพิ่มรายได้
- ระบบการจัดการ การผลิตและการตลาด
- การออมและการลงทุน
- แหล่งเงินทุนและเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง

2.5.3. ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนา ศิลปหัตถกรรมในชุมชน

2.5.4. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้านศิลปหัตถกรรมในชุมชน

2.5.5. การประสานเครือข่ายสถาบันทางสังคม หน่วยงานภายในและภายนอกที่สนับสนุนการเรียนรู้ ด้านศิลปหัตถกรรมมีลักษณะวิธีการอย่างไร

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

แบบสังเกตภาคสนาม

วัตถุประสงค์ เพื่อรวบรวมข้อมูลบริบทชุมชน ปรัชญาการณ์ สภาพแวดล้อม แบบแผนพฤติกรรมและ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน ที่เกี่ยวข้องในประเด็นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริม ความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน

คำชี้แจง : แบบสังเกตภาคสนาม แบ่งเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลบริบทชุมชน

ตอนที่ 2 ข้อมูลการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน ที่ เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม

ตอนที่ 1 ข้อมูลบริบทชุมชน

วันที่.....เดือน.....ปี พ.ศ.....เวลา.....สถานที่.....

1.1. ข้อมูลสภาพแวดล้อมทั่วไปและศิลปหัตถกรรมชุมชนเป็นอย่างไร

1.1.1. ลักษณะภูมิประเทศ

1.1.2. ลักษณะภูมิศาสตร์

1.1.3. ลักษณะภูมิอากาศ

1.1.4. สภาพแวดล้อมภายในชุมชนและทรัพยากรแวดล้อมทางธรรมชาติ

1.1.5. สาธารณูปโภค (ไฟฟ้า น้ำประปา ทางสัญจร การคมนาคม)

1.1.6. แหล่งวัตถุดิบหลักตามธรรมชาติในการผลิตงานศิลปหัตถกรรม

1.1.7. ประเภทงานและรูปแบบศิลปหัตถกรรมที่พบในชุมชน

1.1.8. เอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ปรากฏในงานศิลปหัตถกรรม

1.1.9. ลักษณะและกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรม

1.2. พฤติกรรมและความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร ในประเด็นดังต่อไปนี้

1.2.1. การถ่ายทอดความรู้ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร

1.2.2. รูปแบบการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมทางด้านศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

ตอนที่ 2 ข้อมูลการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม

2.1. สภาพจริงของชุมชน ในประเด็นต่อไปนี้

2.1.1. อุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมมีอะไรบ้าง

2.1.2. สภาพด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏให้เห็นในชุมชน ในประเด็นระบบการจัดการ การผลิต การตลาด และการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรม

2.1.3. สิ่งแวดล้อมชุมชนและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

2.1.4. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

2.1.5. บทบาทหน้าที่และปฏิสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.2. สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และผลิตศิลปหัตถกรรมที่ปรากฏในชุมชนเป็นอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.2.1. สภาพปัญหาอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรม

2.2.2. สภาพปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏให้เห็นในชุมชน ในประเด็นระบบการจัดการ การผลิต การตลาดและการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรม

2.2.3. สภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชนและแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

2.2.4. สภาพปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

2.2.5. สภาพปัญหาบทบาทหน้าที่และปฏิสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมภายในและภายนอกชุมชนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.3. มีการเรียนรู้/การจัดการศึกษา/การฝึกอบรมของสมาชิกชุมชนเพื่อพัฒนาศักยภาพและเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยมที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหา ปรับปรุงพัฒนาการเรียนรู้และศิลปหัตถกรรมชุมชนอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.3.1. การเรียนรู้ ฝึกทักษะหรือพัฒนาอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้ การผลิตศิลปหัตถกรรมมีอะไรบ้าง

2.3.2. ลักษณะรูปแบบการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจที่ปรากฏให้เห็นในชุมชน ในประเด็นระบบการจัดการ การผลิต การตลาดและการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรม

2.3.3. แหล่งเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

2.3.4. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการเรียนรู้ด้านศิลปหัตถกรรม

2.3.5. สถาบันทางสังคมภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.4. ชุมชนลงมือปฏิบัติเพื่อพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรม อย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.4.1. การพัฒนาอุปกรณ์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมมีอะไรบ้าง

2.4.2. สภาพการดำเนินการของชุมชนด้านเศรษฐกิจ ที่ปรากฏให้เห็นในประเด็นระบบการจัดการ การผลิต การตลาดและการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมเป็นอย่างไร

2.4.3. ชุมชนมีวิธีการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชน รวมถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.4.4. วิธีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชนอย่างไร ที่ทำให้เกิดความร่วมมือและมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

2.4.5. การสร้างปฏิสัมพันธ์กับสถาบันทางสังคมภายในและนอกชุมชนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม .....

2.5. ชุมชนมีการสร้างพันธะ ข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ สัญญาร่วมกันในการพัฒนาความสามารถทางศิลปหัตถกรรมอย่างไร ในประเด็นต่อไปนี้

2.5.1. การส่งเสริมความสามารถในการใช้และการพัฒนาอุปกรณ์ เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องในการเรียนรู้และการผลิตศิลปหัตถกรรมมีอะไรบ้าง

2.5.2. มีหลักเกณฑ์ ข้อตกลงด้านเศรษฐกิจ ในประเด็นระบบการจัดการ การผลิต การตลาดและการจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมหรือไม่ อย่างไร

2.5.3. มีหลักเกณฑ์ ข้อตกลงในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่นำมาใช้ประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.5.4. มีหลักเกณฑ์ ข้อตกลงในความร่วมมือและการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านศิลปหัตถกรรมอย่างไร

2.5.5. มีหลักเกณฑ์ ข้อตกลงที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมภายในชุมชนอย่างไร ในการส่งเสริม และพัฒนาศิลปหัตถกรรม

ข้อมูลเพิ่มเติม

แนวทางการสนทนากลุ่ม

งานวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน มีแนวทางการสนทนากลุ่มเพื่อตรวจสอบและยืนยันร่าง รูปแบบการเรียนรู้ ดังนี้

1. วัตถุประสงค์

1.1. เพื่อนำเสนอร่างรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน ที่ได้พัฒนาขึ้นจากผลการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนต้นแบบ

1.2. เพื่อตรวจสอบรูปแบบการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการส่งเสริมความสามารถทาง ศิลปหัตถกรรมบนฐานการพึ่งตนเองของชุมชน ที่ผู้วิจัยได้พัฒนาขึ้น

2. เริ่มต้นการสนทนากลุ่ม

2.1. แนะนำตัวผู้ดำเนินรายการ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าร่วมการสนทนา

2.2. ชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสนทนา และขอให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ โดย การสนทนาไม่มีผลต่อผู้เข้าร่วมแต่อย่างใด เพราะจะไม่มีกรอ้างอิงเป็นรายบุคคลว่าใครพูดอะไร แต่จะนำเสนอความคิดเห็นเป็นส่วนรวม

2.3. เริ่มการสนทนา โดยขออนุญาตบันทึกเทป และจะไม่นำเทปบันทึกไปเผยแพร่ที่ใด นอกจากผู้วิจัยจะนำมาเปิดฟังเพื่อสรุปความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมการสนทนาเท่านั้น

3. ประเด็นเนื้อหาในการสนทนา มีดังนี้

3.1. ความเหมาะสมของรูปแบบ องค์ประกอบของรูปแบบ ขั้นตอนและปัจจัยสนับสนุนการ เรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบนฐานแนวคิดการพึ่งตนเอง ของชุมชน

3.2. ความเป็นไปได้ในการนำรูปแบบการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้น ไปปรับประยุกต์ใช้สำหรับชุมชน ผู้ผลิตศิลปหัตถกรรมที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ในการส่งเสริมความสามารถทางศิลปหัตถกรรมบน ฐานแนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน

3.3. ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่นๆ

4. ปิดการสนทนากลุ่ม

รายการอ้างอิง

บรรณานุกรม

- Flavier, J. M. (1995). The regional program for the promotion of indigenous knowledge in Asia. In D.M. Warren, L.J. Slikkerverr & D.Brokensha (Eds.), *The cultural dimension of development: Indigenous knowledge systems* (pp. 479-487). London: Intermediate Technology Publications.
- Katz, B. (1990). *Managing export marketing*. England: Gower.
- Mezirow, J. (2009). *Transformative learning in practice : insights from community, workplace, and higher education*. San Francisco CA: Jossey-Bass.
- Moore, A. D. (1969). *Invention, discovery, and creativity*. Garden City, N.Y. : Anchor Books.
- Prochaska, J. O. (2007). *Systems of psychotherapy : a transtheoretical analysis*. Australia: Thomson / Books / Cole.
- Rogers, A. (1992). *Adults learning for development* London Cassell.
- Warren, D. M. (1991). *Using indigenous knowledge in agricultural development*. World Bank Discussion Paper No.127. Washington, DC.: The World Bank.
- Weil, B. J. a. M. (1986). *Models of teaching* (3d ed ed.). Englewood Cliffs, : N. J. : Prentice-Hall,.
- กัลป์ยานี ปฎิมาพรเทพ. (2548). รากแก้วแดนใต้: ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- การพัฒนาชุมชน, ก. (2553). หลักเกณฑ์การคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ปี พ.ศ.2553 (OTOP Product Champion: OPC). กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- การพัฒนาชุมชน, ก. (2555a). แนวทางและหลักเกณฑ์การคัดสรรสุดยอด หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย ปี พ.ศ.2555. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- การพัฒนาชุมชน, ก. (2555b). แผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ.2555-2559. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย.
- แก้วทอง สอนสังข์. (2546). การศึกษาหัตถกรรมกระจูดในจังหวัดนราธิวาส พัทลุง และสุราษฎร์ธานี. ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาศิลปศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- แก้วประดิษฐ์, ก. (2555). กระจูด: การพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในชุมชนด้วยศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ภาคใต้. ปริญญาโทดุขุภักดิ์บัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ส. (2553). ระเบียบวาระการประชุม คณะอนุกรรมการจัดทำ ยุทธศาสตร์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 ด้านการบริหารจัดการแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 สู่การปฏิบัติ ครั้งที่ 1/2553. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ส. (2551). กรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาระดับ สมบูรณ์. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ส. (2552). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่10 (พ.ศ.2550-2554) [ออนไลน์]. from <http://www.nesdb.go.th/> [15 สิงหาคม 2552]
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ส. (2553). ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ฉบับเสนอคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2553. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ส. (2555). สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ.2555-2559 [ออนไลน์] from <http://www.nesdb.go.th/> [5 สิงหาคม 2556]
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- โชควัฒนา, ณ. (2542). เศรษฐกิจชุมชนทางเลือกเพื่อทางรอดของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ณัฐยา ทิพรัตน์. (2553). ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา [ออนไลน์]. from <http://www.media.academic.chula.ac.th/arted/PROJECT/ARTICLE/Trend/mali3.htm> [10 สิงหาคม 2553]
- ดร.ณิ ไยเผือก. (2541). กระบวนการถ่ายทอดความรู้โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น: รายงานผลการวิจัย. กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน
- ตีวกุล, บ. (2546). ชนบทไทย : การพัฒนาสู่ประชาสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 3 ed.). นครปฐม: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทีศนา เขมมณี และคณะ. (2545). กระบวนการเรียนรู้: ความหมาย แนวทางการพัฒนา และปัญหาข้อ งใจ. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.).
- ธนูเดช เกติวิเศษสิงห์. (2545). ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมฝึกอาชีพหัตถกรรมเพื่อไปประกอบอาชีพของ ตนเอง: กรณีศึกษา ศูนย์ศิลปหัตถกรรมผ้าไหมบาติก บ้านช่องด่าน อำเภอบ่อพลอย จังหวัด กาญจนบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี. .
- ธัญญาภาศ เทพญา. (2545). ศิลปินพื้นบ้านศรีวิชัย สืบทอดศิลปะเพื่อสังคม. In ส. คงแป้น (Ed.), วิถีไทย วิถีทางสู่ชุมชนพึ่งตนเอง (pp. 345-346). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม สุขภาพ.
- นรินทร์ สังข์รักษา และคณะ. (2551). ผลดีของการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใน กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน: ศึกษากรณี จังหวัดราชบุรี. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นवलลอ ทินานนท์. (2544). รายงานการวิจัย การศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

- นิตี เอียวศรีวงศ์. (2542). การพึ่งตนเอง (ตอนที่ 1) ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ [ออนไลน์]. from <http://www.human.cmu.ac.th/Huge/huge103/puing1.pdf> [10 พฤศจิกายน 2553]
- บุญอนันต์ พินัยทรัพย์. (2549). รายงานวิจัย เรื่อง โครงการศึกษาชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการสร้างสรรค์ คีนพลังสู่ชุมชน: หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ประกอบ ใจมั่น. (2547). การพัฒนาระบบบริหารจัดการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น สำหรับ มหาวิทยาลัยราชภัฏ. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาอุดมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2548). ศิลปวัฒนธรรมภาคใต้. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.
- ประเวศ วะสี. (2534). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ครูสภาลาดพร้าว.
- ประสิทธิ์ สัตย์จิตร์. ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านร่ำหมาด หมู่ 1 ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัด กระบี่. สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556.
- ปรียานุช โชคนวนิชย์. (2553). การพึ่งตนเอง (Self-reliance) [ออนไลน์]. from http://www.thaiwisdom.org/p_pum/center_pum/c_pumf/vibul.htm [10 พฤศจิกายน 2553]
- ป้อหระ อ่อนนวน. ประชาชนชาวบ้าน ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน หมู่ 1 ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่. สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556.
- ป้อหรี อ่อนนวน. ประชาชนชาวบ้าน ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานเตยปาหนัน หมู่ 1 ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลันตา จังหวัดกระบี่. สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556.
- ปาริชาติ บุญญาวิวัฒน์. (2547). การวิเคราะห์และเปรียบเทียบการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน ตามแนวคิดของ อลัน โรเจอร์ เกี่ยวกับวิถีทางสู่การเปลี่ยนแปลง โดยการพัฒนาโครงการการศึกษาจากระบบโรงเรียนด้านการจัดการขยะมูลฝอย. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต. สาขาวิชาการศึกษาจากระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาสุทิพย์ อาภากรโร. (2548). นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา. กรุงเทพฯ: โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พัชรินทร์ บินเจะมิง. ครูศิลป์อาชีพ ประชาชนชาวบ้าน ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด ตำบลโคกเคียน อำเภอมือเืองฯ จังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2556.
- พัชรินทร์ สิริสุนทร. (2550). ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พันธเสน, อ. (2546). การประยุกต์พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกับอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อม. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พินาลิน สาริยา. (2547). ศิลปหัตถกรรมในประเพณีกับการพัฒนาการออกแบบบรรจุภัณฑ์สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, 10(1), 16.
- ภมรรัตน์ สุขธรรม. (2546). พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถึทรรศน์.

- ภาณุพงศ์ จงซานสิทธิ. (2546). การศึกษากระบวนการถ่ายทอดความรู้และทักษะการทำภาชนะเครื่องเงินของช่างเครื่องเงิน ในเขตเมืองเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาอุตสาหกรรมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ภิญโญ ตันพิทยคุปต์. (2535). รายงานวิจัย การสำรวจและพัฒนาช่างฝีมือสตรีในชนบทภาคใต้. สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้.
- มนตรา พงษ์นิล. (2548). ภูมิปัญญาคว้านพะเยา: บนเส้นทางผลิตภัณฑ์ชุมชนกับคนกินน้ำแม่เดียวกัน. ดาริน อินทร์เหมือน (Ed.), ภูมิปัญญากับการสร้างพลังชุมชน (pp. 17-19). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- แหมะนะ บินปือราเอ็ง. ครูศิลป์อาชีพ ปรากฏชาวบ้าน ด้านศิลปหัตถกรรมจักสานกระจูด ตำบลโคกเคียน อำเภอมือจ่าง จังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2556
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- วัฒนาพันธ์, ว. (2544). งานวิจัยศิลปะพื้นบ้านล้านนา : การเปลี่ยนแปลงเพื่อการดำรงอยู่ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- วิจารณ์ พานิช. (2553). การศึกษาตลอดชีวิตกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต [ออนไลน์]. from <http://gotoknow.org/blog/thaikm/242> [10 พฤศจิกายน 2553]
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม. (2552). แนวทางการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยในท้องถิ่นด้านเกษตรกรรม : วนเกษตร [ออนไลน์] from http://www.thaiwisdom.org/p_pum/center_pum/c_pumf/vibul.htm [10 พฤศจิกายน 2552]
- วิบูลย์ สีสวรรณ. (2527). ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: ปานยา.
- วิบูลย์ สีสวรรณ. (2532). ศิลปหัตถกรรมไทย ความหมายและคุณสมบัติ ใน ศิลปหัตถกรรมไทย (pp. 15-17). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- วิวัฒน์ชัย บุญยภักดี. (2532). การพัฒนาสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมไทย เป็นสินค้าที่ระลึก ใน ศิลปหัตถกรรมไทย (pp. 129). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- วิวัฒน์ชัย อรรถากร. (2544). ผ้าแพน 9 สร้างบ้านไม่ตรงแบบ กรุงเทพฯ: มิ่งฉัตร.
- วีระ ขำดวง. (2551). การศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาศิลปหัตถกรรมการแทงหยวก เพื่อสร้างรายได้ในครัวเรือนของชุมชนในภาคกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. .
- ศึกษาศิการ, ก. (2550). รายงานการประเมินโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ: สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน.
- ส่งเสริมการเกษตร, ก. (2553). งานตามนโยบาย: โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ [ออนไลน์]. from <http://www.doae.go.th/report2544/p11.html> [10 พฤศจิกายน 2553]
- สถาบันทักษิณคดีศึกษา. (2529). สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

- สมคิด อิศระวัฒน์. (2538). รายงานการวิจัยเรื่อง ลักษณะการเรียนรู้ด้วยตัวเองของคนไทย. นครปฐม: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สโรบล, อ. (2549). การมีส่วนร่วมของชุมชนคอยเต่า ในการพัฒนาภูมิปัญญาด้านสิ่งทอ เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- สัญญาวิวัฒน์, ส. (2551). สังคมศาสตร์เบื้องต้น (พิมพ์ครั้งที่ 4 ed.). กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สาตทรัพย์, ส. (2542). ความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงของชาวพุทธ : ศึกษากรณีชุมชน ศีระะอโศก อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (2552). ปัญหาในการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปปะผ้าไทย : ผ้าทอไทย ศิลปะผ้าทอไทย การอนุรักษ์ สืบทอดศิลปปะผ้าไทย [ออนไลน์]. from http://th.88db.com/th/Knowledge/Knowledge_Detail.page/Art-Craft/?kid=7989 [15 สิงหาคม 2552]
- สีลาภรณ์ นาครทรรพ. (2538). การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ใน การประชุมวิชาการเรื่องการศึกษา กับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย, 17-18 พฤศจิกายน 2538 ณ โรงแรมเซ็นทรัล พลาซ่า กรุงเทพฯ.
- สุขอ้วน, พ. (2551). ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์พันธุ์พืชและพัฒนาศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิง เศรษฐกิจชุมชนของ จังหวัดศรีสะเกษ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สุชาติ เกตยา. (2542). การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน. ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชา รัฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุทธาสินี วัชรบูล. (2545). แผนกลยุทธ์เพื่อการพัฒนาพหุศิลปศึกษาสำหรับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: กลุ่มงานนโยบายและแผน ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- สุธิวังค์ พงศ์ไพบูลย์. (2544). โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2544). หลักการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง [ออนไลน์]. from <http://www.uintha.net/index.php/รู้จักกับเศรษฐกิจพอเพียง/หลักการพึ่งตนเองตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง> [10 พฤศจิกายน 2553]
- เสรี พงศ์พิศ. (2542). การสร้างเศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม ใน 9 มิติ การวิจัยเพื่อฟื้นฟูชาติ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อนันต์ การะเกต. (2539). หัตถกรรมกระจูดบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. สาขาวิชาไทยคดีศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- อ่อนนวล, ว. (2556). ประธานกลุ่มจักสานเตยปาหนันบ้านร่าหมาด หมู่ 1 ตำบลเกาะกลาง อำเภอกะลา ลันตา จังหวัดกระบี่. สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2556.
- อัมมุน บินบือราเฮ็ง. สมาชิกชุมชนบ้านทอน ตำบลโคกเคียน อำเภอมืองนราธิวาส. สัมภาษณ์, 28 ธันวาคม 2556

อุ้นตา นพคุณ. (2527). การเรียนการสอนผู้ใหญ่เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อุ้นตา นพคุณ. (2546). กรอบแนวความคิดการพัฒนาโปรแกรมอย่างมีส่วนร่วมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการศึกษาออกโรงเรียน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวธนียา กิตติสิทธิ เกิดที่กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 12 เดือนตุลาคม ปี พ.ศ.2519 สำเร็จ การศึกษาระดับปริญญาตรี ปี พ.ศ.2540 หลักสูตรศิลปกรรมศาสตร์บัณฑิต (ศป.บ.) สาขาวิชาทัศนศิลป์- จิตรกรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร สำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาโท ปี พ.ศ.2546 หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรม ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร หลังจากนั้นได้สอบเข้าทำงานเป็นอาจารย์ ประจำสาขาวิชาศิลปกรรมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2551 ได้เข้าศึกษาต่อในระดับดุษฎีบัณฑิต หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ค.ด.) สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ต่อมาในปี พ.ศ.2554 ได้สอบบรรจุเข้ารับราชการ โดยตำแหน่งและหน่วยงานต้นสังกัดใน ปัจจุบัน คือ ครู คศ.1 โรงเรียนบ้านบ่อผุด อำเภอเกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาประถมศึกษา สุราษฎร์ธานี เขต 1

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY